

Ett stort, välkommet och värdefullt hjälpmedel

Svensk historisk bibliografi under tretton decennier

En skildring av Svensk historisk bibliografi måste av självklara skäl ta sin början med Carl Gustaf Warmholtz (1713–1785). Hans monumentalverk *Bibliotheca historica Sveo-Gothica*, utgavs i femton volymer mellan 1782 och 1817. Arbetets innehåll sammanfattas blygsamt och koncist i undertiteln: *Förteckning uppå så väl trykte, som handskrifne böcker, tractater och skrifter, hvilka handla om svenska historien, eller därutinnan kunna gifva ljus; med critiska och historiska anmärkningar*. Det är inte minst sanningen i den sista bisatsen som ger arbetet dess värde.

Under ett halvt liv samlade Warmholtz alla arbeten han kom över som berörde den svenska historien. Samlingen blev nära nog så komplett man kunde önska sig, åtminstone vad gäller det tryckta materialet. Ingen offentlig institution uppvisade ett lika uttömmande historiskt bibliotek – fattat i vidaste mening. Under historia inbegreps exempelvis även topografi, naturalhistoria och religion, och förutom böcker ingick kartor, bilder och manuskript tillsammans med mycket annat i biblioteket. Warmholtz inte bara ägde dessa arbeten – han tycks därtill ha studerat dem alla. För att höja värdet av sin bibliografi, som innehöll 9744 poster, lämnade han kloka och initierade kommentarer till flertalet av de arbeten som däri upptogs. Här finns jämförelser och korshänvisningar, korta omdömen och, inte minst viktigt, referenser till anmälningar i svenska och utländska tidskrifter.

Warmholtz var en egenartad boksamlare. Några egentliga bibliofila böjelser uppvisade han inte; det var innehållet, inte bandet eller boken som

föremål, som intresserade honom. När han efter fyra decenniers möda hopsamlat, genomgått och utförligt beskrivit sitt historiska bibliotek sålde han år 1780 hela den delen till Carl Christoffer Gjörwell. Det skedde inte utan sentimentalitet, men han menade att samlingen ändå skulle bli till mer besvär än glädje för arvingarna. I köpet ingick även manuskriptet till *Bibliotheca historica Sveo-Gothica*.

Mönstret för Warmholtz' bibliografi hade varit Jacques Le Longs *Bibliothèque historique de la France* (1719), en imponerande foliovolym med över 17000 kommenterade poster. Fullständigheten och noggrannheten i Warmholtz' arbete överskred dock förebildens och Gjörwell skrev i förordet till den första tryckta volymen "at intet Lands Historie-Skribenter [har] ännu blifvit af någon, efter de bästa critiska Reglor, så beskrifne, som Sveriges Häfdeteknare och Handlingar nu äro det". Gjörwells vitsord var en partsinlaga – han stod själv som utgivare till de första delarna – men omdömet var därför inte osant. Warmholtz' arbete är ännu i dag av oskattbart värde för forskningen och den självklara utgångspunkten för allt sökande efter äldre litteratur om Sveriges historia. Det är att anse som den nationella ämnesbibliografin för perioden fram till 1771 på samma sätt som Svensk historisk bibliografi är det för tiden därefter. De generösa ramar med vilka Warmholtz avgränsade historieämnet kom också att omsluta efterföljaren.

Svenska historiska föreningen och årsbibliografierna

Svenska historiska föreningen hade sitt konstituerande möte i Svenska Läkaresällskapets hus i Stockholm den 10 maj 1880. Styrelsen höll sitt första sammanträde fyra dagar senare. Utgivningen av *Historisk tidskrift* kom redan från början att bli ett av föreningens huvudsakliga ändamål. Vid det andra styrelsemötet den 16 november 1880 beslutades att den skulle utkomma med fyra häften per år och innehålla tre huvudavdelningar: en för originaluppsatser, en för strödda meddelanden och aktstycken samt en för översikter och granskningar. Därtill skulle fogas ”dels en fortlöpande tidskriftsofversikt dels, årligen, en bibliografi öfver det förflutna årets historiska litteratur rörande Sverige”.

En årsbibliografi kom alltså att bifogas tidskriften redan med dess första årgång 1881. Den hade sammanställts av amanuensen i Riksarkivet Carl Silfverstolpe och upptog endast 117 poster. Bibliografin utgjorde en fortsättning på och följde samma principer som de sammanställningar som medföljt Silfverstolpes egen publikation *Historiskt bibliotek*, 1875–1880. Silfverstolpe kom att ansvara för de tio första årsbibliografierna. Förtecknade arbeten nummerades fortlöpande över årgångarna och med den tjugofemte årgången 1905 nåddes posten 6824. Följande år inleddes en ny numrering.

År 1906 bytte tidskriften för första gången redaktör. Riksarkivarien Emil Hildebrand, ”Svensk Historisk Tidskrifts egentlige skapare och upprätthållare” som Ludvig Stavenow skrev i årgångens inledande tackord, hade under 25 år förkroppsligat tidskriftens första tidevarv. Med den nye redaktören Torvald Höjer trädde tidskriften in i ”en andra epok af sin tillvaro”. Detta gällde även årsbibliografierna, som inledde en ny nummerföljd och började om från 1. Under nästföljande femtonårsperiod fortsatte den löpande numreringen ånyo tills man med 1920 års bibliografi nått 7698. Ansvarig för dessa sammanställningar hade alltifrån förteckningen av 1890 års utgivning varit extraordinarie amanuensen sedermera bibliotekarien vid Kungl. biblioteket Kristian Setterwall. Om Hildebrand markerade ett tidevarv för *Historisk tidskrift* gjorde Setterwall detsamma för Svensk historisk bibliografi.

Han fortsatte sitt arbete fram till sammanställningen av 1929 års utgivning. Inalles redigerade han 40 årsbibliografier.

Årsbibliografierna kom att utges in på 1970-talet. Redaktörer efter Setterwall var andre bibliotekarien vid Kungl. biblioteket Percy Elfstrand (utgivningsåren 1930–1959), bibliotekarien vid Kungl. biblioteket Jan Rydbeck (1960), Jan Rydbeck tillsammans med biblioteksassistent Marianne Kjellström (1961) och Marianne Kjellström tillsammans med bibliotekarie Marie-Louise Bachman (1962–1963). Från 1964 års bibliografi kom den sistnämnda att ensam utföra arbetet fram till dess utgivningen upphörde. Årsbibliografin för år 1971, den nittioandra årgången, blev sålunda den sista att utkomma. Tryckåret var 1974.

Vid Svenska historiska föreningens årsmöte den 27 mars 1974 genomfördes en stadgeändring. Samtidigt diskuterades försvagningen av föreningens ekonomi, som till stor del uppkommit genom stegrade kostnader för tryckning och distribution av tidskriften och Svensk historisk bibliografi. Även redigeringskostnaderna för årsbibliografierna hade ökat samtidigt som antalet prenumeranter minskat. Årsbibliografin, som ursprungligen distribuerats som bilaga till *Historisk tidskrift*, beställdes sedan länge genom enskild subskription. Föreningens styrelse hade därför samrått med redaktören Bachman och hennes deciderade efterträdare Erik Carlquist. ”Eventuellt”, säger årsmötesprotokollet, ”kommer arbetet att inriktas på att åstadkomma 5-årsbibliografier som en kumulering av enkla årsbibliografier i listform.” Styrelsen hade tillsatt en kommitté bestående av ordföranden professor Carl Göran Andræ, Bachman och Carlquist att vidare utreda frågan.

Trots att 1974 års reviderade stadgar redan i inledningsparagrafen angav att publiceringen av Svensk historisk bibliografi var ett av föreningens huvudåtaganden kom utgivningen snart att gå ur föreningens händer. I styrelsens verksamhetsberättelse för 1976 togs frågan om årsbibliografierna än en gång upp. Styrelsen hade utrett möjligheterna till en billigare publiceringsform – plåttryck eller mikrofiche – men funnit att kostnaderna även då blev oförsvarligt höga. Tills vidare hade styrelsen därför beslutat upphöra med årsbibliografierna. I stället skulle arbetet inriktas

på att så snart som möjligt sammanställa en samlad bibliografi över åren 1971–1975. Från 1978, påpekade styrelsen, skulle det dessutom bli möjligt att nyttja de databaser för böcker, tidskrifter och tidningar som höll på att byggas upp vid Bibliotekstjänst i Lund. Årsmötesprotokollet meddelade i anslutning till detta, att publiceringen av årsbibliografierna ”måste anses helt avslutad med den tryckta årgången 1971”. Förutom samarbetet med Bibliotekstjänst uttrycktes även förhoppningen att Kungl. biblioteket och Bibliotekshögskolan i framtiden skulle befria föreningen från ansvaret för bibliografin.

Tjugofemårsbibliografierna

Årsbibliografierna var naturligtvis svårhanterliga för dem som önskade mer systematisk överblick över den historiska forskningen. En större sammanställning av materialet skulle därför ha sitt värde, ansågs det redan tidigt. Varifrån initiativet kom är oklart. Svenska historiska föreningens styrelseprotokoll av den 27 mars 1903 talar endast om ett ”väckt förslag” om en bibliografi för åren 1875–1900; i verksamhetsberättelsen för år 1905 heter det att bibliografin utarbetats ”på föranstaltande af Svenska Historiska Föreningen”. Frågan om en sammanställd bibliografi bordlades vid det första styrelsemötet men återupptogs vid februari-mötet 1904. Då behandlades frågor om tryckkostnader och omfång; 500–600 exemplar nämndes som lämplig upplaga; i ett styrelsebeslut av den 18 november 1905 sätts den i stället till 750 exemplar, vilket motsvarade tidens medlemskader. Bidrag till tryckningen erhöles från Kungl. Maj:t (1200 kr) och Kungl. Vitterhets Historie och Antikvitetsakademien (1000 kr). Korrekturläsning och kollationering av uppgifterna hade tagit två år i anspråk då bibliografin äntligen utkom 1907.

Redaktör för den första tjugofemårsbibliografin var densamma som för årsbibliografin, Kristian Setterwall. Även om årsbibliografierna utgjorde huvudkällan var det nya arbetet mer än blott en sammanställning. Uppgifterna hade korrigerats och kompletterats på flera punkter. Att de samlade årsbibliografierna för åren 1880–1900 upptar 5 262 poster medan sammanställningen av den längre perioden 1875–1900 endast når 4 636 beror bland annat på att flera samlingsverk

och utgivningsserier kunnat sammanföras till enskilda poster.

Setterwalls målsättning var att förteckna allt känt material rörande svensk historia, även sådant tryckt i utlandet. Trots ambitionen uppstod självfallet luckor, men i överensstämmelse med hur tidens lärda förbindelser såg ut trodde han sig någorlunda ha klarat uppgiften avseende nordisk och tysk litteratur. Som underlag använde han bland annat motsvarande material i dansk *Historisk tidsskrift*, *Jahresberichte der Geschichtswissenschaft* utgiven av de historiska sällskapen i Berlin samt Oskar Masslows *Bibliographie zur deutschen Geschichte*. Även tidskriftsöversikter i *Revue Historique* och *Historisches Jahrbuch* kom till nytta. För finska och ryska titlar fick han bistånd av bibliotekarien vid Kungl. biblioteket Lorentz Benjamin Bagge.

Uppställningen var liksom hos Warmholtz ordnad under olika ämnesområden med kronologiskt arrangerade underavdelningar. Den inleddes på samma sätt med övergripande verk och historiska hjälpvetenskaper. Där Warmholtz’ system börjat med geografi, topografi och naturalhistoria hade Setterwall i stället bibliografi, arkivhistoria och paleografi. Den kronologiska historien, sorterad efter kungar, följdes av biografi och genealogi, heraldik, krigshistoria, litteratur- och konsthistoria, statsrätt, juridik och nationalekonomi, ortshistoria, kulturhistoria, universitets- och skolhistoria samt kyrkohistoria. Avslutningsvis kom två avdelningar med litteratur om Finland och Sveriges forna europeiska besittningar. De kronologiska avdelningarna inleddes med urkundssamlingar följda av bearbetningar, en uppdelning som var okänd för Warmholtz.

Denna första samlingsvolym följdes 1923 av en andra, omfattande åren 1901–1920. I stort sett observerades de tidigare sorteringsprinciperna. Till skillnad från den första volymen inkluderade Setterwall denna gång även artiklar och recensioner i dagstidningar. Systematiskt hade han genomgått *Dagens Nyheter*, *Svenska Dagbladet*, *Aftontidningen* samt *Göteborgs Handels- och Sjöfartstidning* fram till 1918. Övrig svensk press medtogs till ”betydande antal”, men utan anspråk på fullständighet. Liksom tidigare fick han hjälp av kollegerna på Kungl. biblioteket med främst det finska och det ryska materialet.

Luckan täpps till

Skälet till att Svensk historisk bibliografis samlingsvolymerna tog sin början 1875 var naturligtvis de redan befintliga årsbibliografierna, vilka väsentligt underlättade uppgiften. Snart nog uppstod dock tanken att täcka den drygt hundraåriga lucka som fanns mellan Warmholtz' *Bibliotheca* och Svensk historisk bibliografi. I Svenska historiska föreningens årsberättelse 1917 hette det att Setterwall "sedan flera år" var sysselsatt med denna uppgift. När den äntligen utkom av trycket tjugo år senare var Setterwall inte längre i livet. Han avled den 6 juni 1930, men redan den 11 juni kunde Svenska historiska föreningens styrelse utse hans efterträdare, bibliotekarien vid Uppsala universitetsbibliotek Sven Ågren. För att slutföra uppgiften erhöll han tjänstledighet mot ersättning från föreningen. Vid Setterwalls död förelåg hela arbetet i manuskript, men endast 9 ark fanns i korrektur och av dem var endast ett rentryckt. Det är begripligt att principerna för ett sådant omfattande arbete, som till stor del utförts av en enda person, inte så enkelt övertogs av efterträdaren och det kom att dröja närmare sju år innan denna volym levererades till tryckning i maj 1937. Upplagan bestämdes till 800 exemplar.

Bidragande till förseningen var att Ågren kollationerat en del av Setterwalls uppgifter och överarbetat systematiken något – Samuel E. Bring har påtalat synliga skillnader mellan det första arket, som trycktes under Setterwalls levnad, och de övriga 56. Setterwall utmönstrade exempelvis flera av de samtida skrifter som kunde hänföras till politisk opinionsbildning och krigspropaganda utan att samtidigt ha aktkaraktär, en något obestämd gränsdragning som uttryckte tidens historiesyn där utredandet av den politiska historien *wie es eigentlich gewesen ist* stod i centrum. För material av den utelämnade typen hänvisade Ågren till Arne Jörgensens bibliografi över den Calonius-Naumanska samlingen vid Helsingfors universitetsbibliotek (1936) och Gustaf Edvard Klemmings förteckningar över samtida berättelser om Sveriges krig (1888–1892) respektive förhållande till främmande makter (1892–1901). Särskilt Jörgensens arbete måste betraktas som fullständigt otillräckligt för forskningen även om det kan ge första ingångar till ett ämne. I viss mån kompenseras dess ofullkomlighet av Samuel

E. Brings förteckningar över rättegångs- respektive riksdagshandlingar 1700–1829 (1958, 1961). Trots brister av detta slag – som i slutändan är ofrånkomliga i alla bibliografiska avgränsningar – hade Sverige med volymen 1771–1874 fått en heltäckande historisk bibliografi som sträckte sig från medeltid fram till 1920.

Fortlöpande sammanställningar av Svensk historisk bibliografi

Med den täckning som sålunda uppnåts var det enkelt att motivera en löpande uppdatering av samlingsvolymerna. Följande volym, som trycktes 1956, var ursprungligen tänkt att omfatta åren 1920–1940, men på utgivarens amanuensen vid Uppsala universitetsbibliotek Paul Sjögrens förslag sattes slutåret till 1935 "för att så snart som möjligt få en *tryckt* mall att gå efter i fortsättningen", som det heter i styrelseprotokollet för mars 1952.

Sjögren, som senare blev överbibliotekarie vid Umeå universitetsbibliotek, hade sett sig föranlåten att genomföra vissa förändringar i utgivning. Liksom tidigare byggde arbetet i hög grad på Setterwalls och Elfstrands årsbibliografier, men dessa båda hade arbetat efter delvis skiljaktiga principer vilka Sjögren försökte överbrygga vid sammanställningen. Under inflytande av nya strömningar inom forskningen genomgick systematiken en lätt revision. Nya avdelningar var bland annat Ekonomisk historia och Socialhistoria; i gengäld utgick Konsthistoria och Litteraturhistoria som självständiga kategorier. Den nya källkritiken syntes också i att beteckningarna "urkundssamlingar" och "särskilda skrifter" ersattes av "källor" respektive "bearbetningar" och skillnaden dem emellan iaktogs striktare än förut – Sjögren var, väl att märka, docent i historia.

Sjögren uppgav den ambition Setterwall mot slutet haft att även förteckna dagspressrecensioner och begränsade bevakningen till tidskrifterna. Dagstidningarnas recensioner och artiklar liksom annat material "av efemärt värde" återfinns dock i stor utsträckning i årsbibliografierna, som på denna punkt därför intar en självständig ställning. Årsbibliografierna är också mer generösa i sin bevakning av sådana utländska arbeten som endast indirekt eller i förbigående berör svensk historia – dit hör exempelvis en stor del av

litteraturen om det trettioåriga kriget. På samma sätt som i tidigare volymer tillämpade Sjögren en hel del ad hoc-lösningar avseende fullständighet, kategorisering och förkortningar med mera – det viktiga var användbarheten, inte att enskilda principer slaviskt följdes.

Nästa volym, som utgavs 1964 och täckte åren 1936–1950, hade redigerats av förste bibliotekarien vid Kungl. biblioteket Harald Bohrn efter att förste bibliotekarien vid Göteborgs stadsbibliotek Stig Boberg avböjt uppdraget. På grund av hög arbetsbelastning var Bohrn tvungen att överlåta en stor del av sysslan på den nypensionerade Percy Elfstrand och fick även hjälp med registrets upprättande av dennes hustru Kerstin Elfstrand. Volymen följde i stort sett de principer som utarbetats av Sjögren rörande systematik, urval och förhållande till årsbibliografierna. Två förändringar var dock att uppdelningen i källor och bearbetningar slopades och att bevakningen av recensioner i de större dagstidningarna återinfördes. Konsthistoria uteslöts också nästan helt med hänvisning till *Svensk konsthistorisk bibliografi*, som var under utarbetande genom Maja Lundqvist och som publicerades 1967.

Parallellt med denna volym, som trycktes i 1000 exemplar, pågick arbetet med fortsättningen, som täckte åren 1951–1960. Det var från början tänkt att även den skulle sammanställas av Bohrn, men på egen begäran ersattes han i mars 1963 av Jan Rydbeck. Arbetet hade nu funnit sin form och inga stora principförändringar genomfördes. Volymen utkom på hösten 1968.

Vid styrelsesammanträdet i mars 1968 beslutade Svenska historiska föreningen att tills vidare avvakta med volymen 1961–1970. Först fyra år senare beslöt man att ingå närmare förhandlingar med Marie-Louise Bachman, som länge ansvarat för årsbibliografierna, om arbetets genomförande. Förhandlingarna pågick ännu ett år senare. (Se Bachmans egen redogörelse för sitt arbete med *Svensk historisk bibliografi* i detta nummer av *Biblis*.)

Det var flera parallella utvecklingar som påverkade bibliografins framtid. Redan vid 1960-talets mitt hade Bibliografiska Institutet vid Kungl. biblioteket uttalat planer på att upprätta årsbibliografier för flera humanistiska vetenskaper. På grund av de tilltagande kostnaderna för *Svensk historisk bibliografi* ställde sig Svenska historiska

föreningens styrelse i mars 1967 bakom dessa planer och menade att det vore ”ytterst önskvärt att en rationellare ordning med en gemensam bibliografi kunde införas”. Föreningens ordförande professor Erik Lönnroth bemyndigades att driva frågan vidare hos riksbibliotekarie Uno Willers, som även satt i föreningens styrelse.

När frågan om bibliografins framtid återigen behandlades i styrelsen i februari 1974 hade inget avgörande skett i frågan och Marie-Louise Bachman utsågs nu till huvudredaktör för perioden 1961–1970. Till redaktör och medhjälpare på en sex månader lång halvtidsjänst utsågs historiedoktoranden Yvonne Hirdman. Vid samma tillfälle diskuterades årsbibliografiernas framtid. Bachman förklarade att hon inte hade möjlighet att fortsätta arbetet med dem, och frågan väcktes om de helt skulle upphöra och ersättas av femåriga sammanställningar. Föreningens sekreterare och skattmästare skulle diskutera med bibliotekarien och historikern Erik Carlquist om denne vore beredd att överta uppdraget. Dessa diskussioner tycks inte ha lett någonvart och i själva verket kom Bachmans samma år (1974) tryckta årsbibliografi över utgivningsåret 1971 att bli den sista.

Fortsättningen kom i stället just med en femårig sammanställning över åren 1971–1975. Den publicerades inte förrän 1988, fortfarande med Marie-Louise Bachman som ansvarig. Det hade då gått tio år sedan den av henne och Hirdman redigerade volymen över perioden 1961–1970 kommit av trycket. I avsaknad av årsbibliografier byggde sammanställningen på material som hopsamlats av Yvonne Hirdman samt bibliotekarie Lillemor Lundström vid Kungl. biblioteket och Mayre Lehtilä-Olsson, nyutexaminerad från Bibliotekshögskolan. Slutredigeringen hade gjorts av bibliotekarie Lena Nordström vid Vitterhetsakademiens bibliotek. Mellan dessa båda volymer hade den stora förändringen skett att bibliografin inte längre följde en artegen systematik utan anslöt till bibliotekens allmänna klassifikation, SAB-systemet.

Nämnas skall också att förlaget Kraus Reprint i Liechtenstein, som hade bibliografisk utgivning som ett slags specialitet, ville producera faksimiltryck av de slutsålda volymerna 1875–1900, 1901–1920 och 1921–1935. Avtal om detta ingicks under 1973 och nytrycken producerades två år senare.

Svensk historisk bibliografi i dataåldern

Utgivningen av volymen 1971–1975 hade fördröjts flera år på grund av medelsbrist och när den slutligen presenterades vid Svenska historiska föreningens årsmöte den 7 april 1988 rapporterades samtidigt att bibliografin för 1981 och 1982 ”ligger på diskett”. Här antyds att en ny tidsålder var i annalkande. Som ytterligare ett synligt tecken på detta hade redan tre år tidigare, 1985, Svensk historisk bibliografi för 1976 utkommit. Denna mycket enkla, limhäftade trycksak med konstlös typografi var resultatet av ett projektanslag beviljat av den sedan dess försvunna statliga myndigheten Delegationen för vetenskaplig och teknisk informationsförsörjning, DFI. Svenska historiska föreningen hade erfarit att med en årlig tillväxt av omkring 1500 indexposter krävde det bibliografiska arbetet insatser som översteg de egna resurserna. Tanken var därför att se om den nya ”ADB-tekniken” kunde användas för att effektivisera framställningen och sänka kostnaderna. Marie-Louise Bachman utsågs till projektledare och bibliotekarie Vuokko Venna Hennig var redaktör. Liksom i den femårsbibliografi som ännu var under arbete tillämpades här SAB-systemet.

ADB-tekniken tillät ett par nya finesser. Dels bifogades Ortsregister för att underlätta sökningen efter lokalhistoriska arbeten, dels förtecknade bibliografin inte bara de arbeten som hade utgivningsåret 1976 utan även dem som hade detta tryckår, även om postens årgångsbeteckning var en annan. De tidigare årsbibliografierna hade ofta behövt kompletteras just på grund av att utgivningar många gånger drogs med olika eftersläpningar.

Bachman och historikern Tomas Lidman, som var verksam på DFI och satt i Svenska historiska föreningens styrelse, lät sända en provupplaga av den nya bibliografin på remiss till bland andra ämnesföreträdarna vid landets högskolor. Man ville ha synpunkter på den nya strukturen och se om formen och innehållet motsvarade användarnas krav. Avsikten var, som de förklarade i *Historisk tidskrift*, att med utgångspunkt i responsen ”börja med årgångarna på 1980-talet och lägga upp 5-årsvolymen 1976–1980 som ett mera långsiktigt projekt”, vilket i realiteten innebar att den sköts på framtiden.

Vid styrelsemötet i oktober 1985 meddelade

Tomas Lidman att provvolymen hade sålt och fortsatte att sälja bra. Med ett par decenniers distans menar dock både Lidman och Marie-Louise Bachman att mottagandet var svalt och försäljningen närmast obefintlig. (Vid föreningens årsmöte i maj 1986 rapporterades 230 försålda exemplar; försäljningsintäkterna stannade vid 8 059 kr för budgetåret 1985 och 866 kr för 1986. Samlingsvolymen 1971–1975 sålde i drygt 500 exemplar under första året efter utgivningen.) Fastän årgångarna 1981 och 1982 var färdigbibliograferade och klara för tryckning blev det inte tal om någon fortsättning.

Kungl. biblioteket övertar ansvaret

Arbetet med den historiska bibliografin låg helt nere från 1988 till november 1995. Då det återupptogs stod Svenska historiska föreningen inte längre som huvudman för utgivningen. Under 1980-talet utvecklades ett system med nationella ansvarsbibliotek. Humaniora bevakades av Uppsala universitetsbibliotek, som gav i uppdrag åt bibliotekarie Åke Bertenstam att utreda ämnesbibliografiernas tillstånd. Han såg möjliga samordningsvinster om det upprättades separata bibliografiska redaktioner som hade olika bevakningsområden men rapporterade uppgifter sinsemellan. Med stöd från Bibsam, Kungl. bibliotekets avdelning för samordning och utveckling av svenska forskningsbibliotek, och universitetens humanistiska fakulteter igångsattes arbetet med ämnesbibliografier i historia samt litteraturvetenskap och konstvetenskap. Det praktiska arbetet med den historiska bibliografin förlades till Kungl. biblioteket och fick stark uppbackning av Tomas Lidman, som tillträdde som riksbibliotekarie samma år. Marie-Louise Bachman blev återigen projektledare och bibliotekarie Johannes Rudberg praktiskt ansvarig.

Nu var det inte längre aktuellt med tryckta volymer utan Svensk historisk bibliografi blev en del av Libris. Arbetet påbörjades som ett treårigt projekt och skulle ta sin utgångspunkt i publiceringsåret 1994. Därmed uppstod en sjuttonårig lucka för åren 1977–1993. (Året 1990 utgjorde delvis ett undantag eftersom materialet från ett tidigare havererat projekt vid Uppsala universitetsbibliotek kunde inkorporeras i databasen.)

Efter att den treåriga projektiden löpt ut

övertogs utgivningen av Kungl. biblioteket som sedan dess är huvudman. Detta är på många sätt en naturlig ordning eftersom huvuddelen av de bibliotekarier som alltifrån starten utfört det praktiska bibliografiska arbetet varit anställda vid nationalbiblioteket. Kontakterna med Svenska historiska föreningen upprätthålls alltjämt genom att den tillsammans med Kungl. biblioteket utser medlemmar till den referensgrupp som lämnar synpunkter på innehållet och kvaliteten i databasen. Redaktören för *Historisk tidskrift* är självskrivnen medlem i denna församling som i övrigt upptar representanter för flera historiska discipliner.

Svensk historisk bibliografi på 2000-talet

Svensk historisk bibliografi är den förnämsta ämnesbibliografi som någon svensk akademisk disciplin har att tillgå. Tillsammans med Warmholtz' *Bibliotheca historica Sveo-Gothica* ger den en enastående täckning av ämnets utveckling från medeltiden och fram till i dag. Fastän bibliografins framtid många gånger tett sig osäker har den tunga traditionen med säkerhet bidragit till dess fortlevnad. Betecknande är att de två andra ämnesbibliografier – för litteraturvetenskap respektive konstavetenskap – som började digitali-

seras vid 1990-talets mitt avsomnade efter några år och inte längre uppdateras. Forskare med inriktning mot svensk historia fortsätter därför att vara unikt välförsedda med information om publiceringsverksamheten inom fältet ända ned på recensionsnivå.

Projektet att fylla luckan mellan 1977 och 1993 avslutades formellt med utgången av 2006. Då hade mer än 37 000 poster införts. Projektarbetet leddes 1997–2001 av bibliotekarie Olof Osterman och fullföljdes av bibliotekarie Karin Hedlin, som i februari 2007 även ersatte Johannes Rudberg när denne lämnade arbetet med den löpan- de bibliografin.

Svensk historisk bibliografi uppdateras alltjämt om än täckningen successivt bantats. Fastän omfattningen av den historiska utgivningen ökar år från år skall Svensk historisk bibliografi kunna hanteras inom ramen för en heltidstjänst. De knappa resurserna inskränker naturligt nog bevakningsmöjligheterna och ger upphov till svåra avgränsningsproblem. Så långt möjligt går arbetet dock vidare i traditionstygda former och fortsätter att vara en outhärlig hjälp för svenska historiker. I september 2008 upptog databasen närmare 89 000 referenser att addera till de tryckta bibliografiernas 79 112 och Warmholtz' 9 744 poster.

BIBLIOGRAFISK NOT

Huvudkällorna för denna framställning har varit Svenska historiska föreningens handlingar samt Svensk historisk bibliografis (SHB) respektive samlingsvolym. Äldre styrelseprotokoll återfinns i Svenska historiska föreningens arkiv, Protokoll A:1, 1880–1974, Riksarkivet. Styrelseprotokoll från 1981, 1984–1985 jämte andra strödda handlingar som överlämnats av professor Bernt Schiller har återfunnits på *Historisk tidskrifts* redaktion och kommer att levereras till Riksarkivet. Svenska historiska föreningens årsberättelser och årsmötesprotokoll är tryckta i respektive årgång av *Historisk tidskrift*. Nyttig information om principerna för utgivningen

lämnas i förorden till SHB:s respektive samlingsvolym.

Carl Gustaf Warmholtz som samlare och bibliograf har behandlats av Samuel E. Bring i C. G. Warmholtz' och Louis de Geers bibliotek på Christinholm, Lychnos-bibliotek 3 (Uppsala 1941).

Olika, mestadels praktiska aspekter av SHB behandlas i Tore Nyberg och Marie-Louise Bachman, ”Repliker om Svensk historisk bibliografi 1961–1970”, *Historisk tidskrift* 100 (1980) s. 410–412; Marie-Louise Bachman & Tomas Lidman, ”Svensk historisk bibliografi i ny skepnad”, *Historisk tidskrift* 105 (1985) s. 129–131; Marie-Louise Bachman, ”Svensk historisk bibliografi

blir elektronisk”, *Historisk tidskrift* 116 (1996) s. 335–337; Marie-Louise Bachman, ”Svensk historisk bibliografis ’lucka’ täcks”, *Historisk tidskrift* 117 (1997) s. 540–541; Johannes Rudberg, ”Svensk historisk bibliografi – en lägesrapport och några nordiska utblickar”, *Historisk tidskrift* 121 (2001) s. 476–482; Johannes Rudberg, ”Svensk historisk bibliografi och dess referensgrupp”, *Historisk tidskrift* 123 (2003) s. 164. SHB har även behandlats av Bo Jernberg i ett specialarbete i litteraturorientering och bibliografi: ”Svensk historisk bibliografi. Några kommentarer”, Bibliotekshögskolan, Borås, VT 1975.

Utöver de nämnda källorna har jag även fått

muntlig eller skriftlig information från Marie-Louise Bachman, Yvonne Hirdman, Tomas Lidman, Johannes Rudberg och Karin Hedlin.

SHB:s olika volymer har recenserats bl.a. i följande sammanhang: Ludvig Stavenow, *Historisk tidskrift* 43 (1923) s. 301–304 (SHB 1901–1920); Samuel E. Bring, *Nordisk tidskrift för bok- och biblioteksväsen* 10 (1923) s. 200–206 (SHB 1901–1920); Samuel E. Bring, *Nordisk tidskrift för bok- och biblioteksväsen* 24 (1937) s. 233–235 (SHB 1771–1874). Uppsatsens rubrik parafraserar Olof Mustelins slutord i recensionen av SHB 1961–1970 i *Nordisk tidskrift för bok- och biblioteksväsen* 66 (1979) s. 22–24.

kom till skrivandet. De skulle nämligen sorteras alfabetiskt efter recensentens efternamn. Vissa populära verk blir gärna föremål för många recensioner, särskilt i tidningar! Andra arbeten uppmärksammas bara i lokalhistoriska årsböcker eller specialtidsskrifter. Sådana recensioner har vid flera tillfällen visat på existensen av böcker som varit okända för KB. Det har ibland rört sig om stora, tjocka böcker som inte levererats av tryckeriet men som blivit uppspårade genom bibliograferandet. Tyvärr är detta en företeelse som nog alltför ofta förekommer.

När så allt material var insamlat och klassificerat efter den ganska grova ämnesindelning som tillämpades sorterades det i den ordning det skulle tryckas. När detta var gjort kom den stunden då nummerstämpeln togs fram. Lapparna stämplades med det nummer som respektive titel skulle ha i bibliografin. Stämplingen garanterade också att ingen oordning uppstod på tryckeriet. Lapparna skickades till Norstedts tryckeri där pålitliga faktorer tog hand om dem för att efter sättningen återsända dem. De skulle nämligen användas ännu en gång, nu för framställning av registret. Texten på lappen ströks ned till enbart författarnamn och nummer eller författarnamn och titel om författaren hade skrivit flera artiklar etc. En andra gång sorterades lapparna, nu i strikt alfabetisk ordning. Författarna till flera arbeten fick namnet struket på alla lappar utom den första.

Det sista momentet i arbetet med en årgång av SHB var givetvis korrekturläsningen – krävande, som alltid i bibliografiska sammanhang. Nu var Norstedts sättare duktiga så särskilt många fel blev det inte. Tvärtom kunde till och med en finskspråkig sättare upptäcka felaktigheter i någon finsk titel. Naturligtvis var vi bibliografer inte heller felfria. Vi drabbades, som jag minns, av åtminstone ett par mer fatala fel i form av felklassificering och sammanblandning av författare med samma namn. Det senare var inte så roligt för de drabbade.

Arbetet med den löpande SHB var som ett hjul som snurrade året runt: excerpering, redigering, stämpling, redigering av register, korrekturläsning. Efter några år blev det rutin. Så här många år efteråt har jag dock svårt att förstå hur jag hann med allt detta utan att all fritid gick åt. Bibliograferandet var dock inte helt ideellt – det

utgick ett arvode från uppdragsgivaren Svenska historiska föreningen som jag spenderade på litet lyxkonsumtion.

Den tryckta SHB, såväl löpande som kumulerad, gavs ut av Svenska historiska föreningen med hjälp av anslag från interna och externa fonder såsom Humanistisk-samhällsvetenskapliga forskningsrådet. I föreningens styrelse ingick riksbibliotekarie Uno Willers som kunde betraktas som den som svarade för SHB. 1975 fick jag den äran att bli Willers' efterträdare i styrelsen men hade dessförinnan kallats till styrelsesammanträden för att rapportera om det bibliografiska arbetet, något som också fick upprepas på föreningens årsmöten.³ Så länge Willers satt i styrelsen kunde det hända att sammanträdena inför årsmötet hölls på KB i det så kallade rokokorummet, nu sedan länge borta. Det var ett litet rum nära Willers' ämbetsrum, inrett med möbler från författaren Bernhard von Beskows våning på Skeppsbron. Jag minns att styrelsens professorer med Erik Lönnroth i spetsen med viss andäktighet och respekt för Uno Willers inträdde i detta lilla rum. Vid något tillfälle serverades också lunch där (med sherry).

Produktionen av SHB:s årsvolymer snurrade på tills man kom in på 1970-talet. Det visade sig allt dyrare att trycka och nya framställningstekniker började skymta vid horisonten. En årsbibliografi kan inte rimligen göras färdig förrän relevant material är tillgängligt. Årsböcker och ibland även tidskrifter ligger gärna efter i tiden, varför det kan dröja innan bibliografen kommer åt de artiklar man vill ha med. På 1960-talet publicerades årsbibliografierna två år efter täckningsåret, medan 1970 och 1971 kom ut först 1973 respektive 1974. Några fler årsbibliografier av den gamla modellen blev det inte även om man fortsatte att insamla material för kommande årgångar. Föreningen fick bekymmer både med att få någon att utföra det omfattande och tungrodda arbetet och med tryckningskostnaderna. Själv sade jag stopp med 1971 års bibliografi. Jag hade då fått mycket annat att tänka på i Libris' barndomstid – katalogiseringsregler med mera.

Parallellt med årsbibliografierna har Svenska historiska föreningen också gett ut kumulerade tio- och femårsbibliografier. Jan Rydbeck lämnade årsbibliograferandet för att i stället redigera tioårsvolymen 1951–1960 som byggde på Percy

Elfstrands och Rydbecks egna årsbibliografier och som utkom 1968. Fortsättningen kom att dröja. Det visade sig svårt att få någon att ställa upp på mer eller mindre ideell basis för att utföra detta hästjobb att se över och sammanföra tio års bibliografier. Lösningen blev att 1974 på halvtid anställa en person, historikern Yvonne Hirdman, som utan bibliografisk utbildning sattes att ordna ett stort antal lådor med kort på vilka det sönderklippta innehållet i tio årsbibliografier klistrats upp. Yvonne, som höll på att avsluta sin doktorsavhandling, disponerade en av de forskarceller som före KB:s ombyggnad fanns i östra flygelns källare. Själv blev jag huvudredaktör för den kommande bibliografin. Den utgavs 1978.

När Svenska historiska föreningen 1975 fick en ny sekreterare i Carl Göran Andræ,⁴ historieforskare i Uppsala med erfarenhet av databehandling, började vi diskutera möjligheterna att rationalisera framställningen av SHB genom att hämta information från andra dataproducenter och slippa omskrivningar etc. Det bildades en kommitté bestående av Carl Göran och mig. Kontakt togs med Bibliotekstjänst, Btj, och vi reste ner till Lund för att undersöka om man där skulle kunna åta sig att göra bibliografin. Btj hade redan vid denna tid utvecklat ett format för artikelposter för sina datoriserade Svenska tidskriftsartiklar. Libris hade inte kommit så långt (och det kom att dröja innan möjligheten fanns i det systemet!). Nu visade det sig inte vara så enkelt att få till stånd ett samarbete och trots att Btj kom med flera offerter blev det ingenting av detta projekt.

Arbetet med att samla in material till bibliografin fortsatte trots allt. När Yvonne Hirdman avslutat redigeringsarbetet med tioårsbibliografin fortsatte hon att excerpera åren 1972 och 1973. Sedan tog andra vid, först Lillemor Lundström vid KB och så Mayre Lehtilä-Olsson som anställdes på halvtid 1978. Hon höll också på med sin doktorsavhandling i litteraturhistoria och hade gått Bibliotekshögskolan. Jag hade vänt mig dit för att höra om de kände till någon person som var intresserad av bibliografiskt arbete. Mayre nappade på kroken och det blev början till hennes karriär inom KB.

Efter moget övervägande beslöt Svenska historiska föreningen 1977 att det inte längre var ekonomiskt försvarbart att ge ut både årsbiblio-

grafer och kumulerade volymer. Man satsade nu på en femårsbibliografi. Material fanns redan till stor del insamlat men behövde kompletteras och redigeras. Nya katalogiseringsregler hade tagits i bruk vid de svenska forskningsbiblioteken, och dem borde även bibliografin följa. En ny systematisk indelning diskuterades med företrädare för historieämnet vid universitetet i Stockholm och Uppsala. Resultatet blev en anslutning till SAB i modifierad form. Denna i vissa avseenden moderniserade bibliografi framställdes på traditionellt sätt och utkom efter en lång väntan först 1988.

Under tiden hade annat hänt. I *Historisk tidskrift* 1985 kunde läsarna ta del av en nyhet rörande Svensk historisk bibliografi, nämligen att en årsbibliografi för 1976 framställdes med hjälp av ADB-teknik och nu sändes ut till ämnesföreträdare för synpunkter. Det blå häftet, resultatet av ett projekt finansierat av DFI (Delegationen för vetenskaplig och teknisk informationsförsörjning), fick ingen efterföljare utan framstår numera som en försöksballong och relict från en tidig period inom datoriseringen av bibliografier.

Det kan dock ha sitt intresse att något redogöra för tillkomsten av SHB 1976. Bakgrunden var den tidigare anförda: svårigheter att få fram ekonomiska och personella resurser för att kunna ge ut bibliografin som hittills. Tomas Lidman (senare riksbibliotekarie), som 1981 efterträtt mig som "bibliografirepresentant" i Svenska historiska föreningens styrelse, var då verksam vid DFI. Han tyckte att ett försök med en ärgång av SHB vore lämpligt för att pröva möjligheten att använda ADB-teknik för en framställning av specialbibliografier. DFI ställde sig positivt till förslaget och beviljade 1982 föreningen 168 000 kronor till en pilotstudie – "System för framställning av bibliografier".

Redan då ansökan gjordes hade Tomas Lidman vidtalat konsulter för utarbetande av system med mera. Det var två raska kolleger från Kungliga tekniska högskolans bibliotek, Jon-Erik Nordstrand och Stefan Svanström, den förre som bekant senare bland annat överbibliotekarie vid Göteborgs universitet. De kom i februari 1983 med en offert där de erbjöd sig att utveckla ett system och biträda vid inköp av den erforderliga utrustningen. För detta arbete bildade de ett handelsbolag med ett namn på latin: Ripa

Cygnus (*ripa*=’strand’, som i Nordstrand, och *cygnus*=’svan’, som i Svanström). Herrarna kom ju från KTH, *Blandarens* hemvist.

Den utrustning som kom att införskaffas var en persondator ABC800 med 640kB flexskivminne, skrivare Epson för korrekturutskrifter och ordbehandlingsprogrammet Wordstar. Jag annonserade efter en person som var intresserad av bibliografiskt arbete och fick ett par svar. Det blev Vuokko Venna Hennig, anställd på KB med goda kunskaper i katalogisering, som blev den lyckliga att i fyra månader få sitta i det dåvarande underjordiska magasinet och tampas med flexskivor och Ripa Cygnus’ program.

När jag nu långt efteråt går igenom den riktiga dokumentation som finns om detta projekt, slås man helt naturligt av att det var så krångligt och pyssligt att arbeta med den dåvarande utrustningen. Flexskivor skulle sättas in och tas ut, program skulle köras och de volymer man kunde registrera på en skiva var begränsade. Konsulternas program bestod av flera delar till vilka det finns både handskrivna (av Stefan) och maskinskrivna utskrifter bevarade. De hade varierande namn. Till en början hette de Thule, vilket sedan blev Ricybs. Man arbetade med ett reducerat Marcformat för posterna. Systematiken bestämdes till ett förkortat SAB. Den tid som stod till förfogande för registreringen räckte tyvärr inte till en genomgång av alla relevanta tidskrifter. Det blev de utländska som inte kom med. Fel och onöjaktigheter kvarstod också då bibliografin trycktes. Åtskilligt berodde naturligtvis på den begränsade tidsramen men programmen var ju också nyss utarbetade förstlingsverk. Den färdiga bibliografin trycktes som en utskrift från skön-

skrivare och blev därigenom inte särskilt lättläst, något som också påpekades efteråt.

Den slutrapport som DFI efterlyste dröjde. Anstånd beviljades men först 1985 kunde jag skicka in en sammanfattning av slutrapporten.

Trots de fel som konstaterats vid framställningen av 1976 års bibliografi fortsatte man att på liknande sätt insamla material för åren 1981 och 1982, vilket skedde vid Stockholms universitetsbibliotek. Jag hade inte någon direkt kontakt med detta arbete, som lagrades på disketter. Den fortsatta vägen mot den nuvarande lösningen med uppläggning i Libris blev lång. Svenska historiska föreningen ville helst slippa ansvaret för det kostsamma bibliograferandet. Uppgiften hade med tiden vuxit föreningen över huvudet både ekonomiskt och tekniskt, sades vid ett styrelsemöte 1989. Först 1995 blev det klart att KB skulle överta verksamheten men att föreningen skulle stå för bibliograferingen för åren 1977–1993 (”luckan”). Då jag stod i begrepp att gå i pension åtog jag mig uppgiften att samordna arbetet och sköta övergången.

Här stannar jag och slutar denna redogörelse av hur det var att arbeta med SHB enligt gammal modell.

NOTER

1. Marie-Louise Bachmans redogörelse nedtecknades i mars 2007 på uppmaning av Johannes Rudberg.
2. Marie-Louise Bachman blev fil. lic. 1960 på avhandlingen *Studier i Kungl. Vitterhets Historie och Antikvitetsakademiens historia*, framlagd vid Stockholms högskola.
3. Uno Willers satt i Svenska historiska föreningens styrelse 1963–1975; Marie-Louise Bachman var ledamot åren 1975–1981.
4. Carl Göran Andræ var redaktör för *Historisk tidskrift* och sekreterare i Svenska historiska föreningen 1973–1979.

Återupplivad bokkärlek

Greta Helms Rediviva och betydelsen av bibliografier

I år är det 40 år sedan Greta Helms startade sitt faksimilförlag Rediviva. En av de viktigaste insatserna som detta enmansförlag utförde var att återutge ett antal milstolpar inom svensk nationalbibliografi. Jag syftar på Bernhard Lundstedts *Sveriges periodiska litteratur* i två band 1969, Leonard Bygdéns *Svenskt anonym- och pseudonymlexikon* 1974 och Sigrid Leijonhufvuds och Sigrid Brithellis *Kvinnan inom den svenska litteraturen* 1978. För forskare inom ämnena svensk publicistik, bokhistoria och kvinnohistoria är dessa oundgängliga hjälpmedel. Trots att vi idag i allmänhet använder datoriserade bokkataloger av olika slag och alltmer av utvecklingen går mot digitalisering av värdefulla verk, kan ingen vän av böcker och bibliotek förringa den betydelse som tryckta bibliografier fortfarande har. Eller, som Hans Krook i en tidningsartikel påpekar, gäller saken för Redivivas del ”praktiskt användbara hjälpmedel och redskap, där de i dag existerande upplagorna är utsatta för en hastig förslitning genom flitigt bruk”.¹

Förutsättningarna för att kunna trycka dessa verk genom faksimiltekniken hade förbättrats betydligt efter andra världskriget. Denna teknik innebär att man gör exakta reproduktioner av originalen och trycker dessa i nya, ofta ganska begränsade upplagor.² Bakgrunden var ju att många oersättliga verk i biblioteken hade förstörts under andra världskriget. Det gällde att rädda och mångfaldiga de sällsynta exemplar som fanns kvar. I framförallt Nederländerna och USA vann detta utgivningsätt stor framgång. Greta Helms hade noterat detta vid sina besök på bokmässan i

Frankfurt. Helms tryckte en del av sina faksimil i föregångslandet Nederländerna, men även svenska tryckerier anlätades.³ De utländska tryckerierna var billigare på bokbinderiarbete, hävdade Helms.

Den kulturgärning som faksimilutgivarna har gjort i Sverige, särskilt när det gäller bibliografier, förtjänar att lyftas fram i ljuset. Greta Helms var nämligen inte ensam om att använda faksimiltekniken för mer omfattande verk under andra halvan av 1900-talet. Erik Gamby i Uppsala hade redan 1961 på sitt förlag Bokgillet faksimilutgivit Hjalmar Linnströms legendariska *Svenskt boklexikon: åren 1830–1865* i två tjocka band – en guldgruva för all 1800-talsforskning. Detta verk finns nu digitaliserat genom projekt Runeberg. Senare har Gidlunds förlag gjort viktiga insatser för att tillgängliggöra verk som annars bara skulle ha funnits som rariteter på biblioteken. När den första tryckta boken i Sverige firade 500-årsjubileum 1983 gjordes ett faksimil av Klemming & Nordins *Svensk boktryckeri-historia* från 1883 med betydande tillägg av flera initierade personer. Särskilt Johan Mannerheims boktryckeriarlängder var värdefulla tillskott.⁴

Greta Helms, KB, LS.

kvinnan

inom

Svenska

Litteraturen

intill år 1893

Bibliografi

I en artikel om Greta Helms och Rediviva skriver Torbjörn Nordström att ”på detta sätt har nämligen många bibliofil fått en möjlighet att också äntligen läsa den bok vilket omsorgen om det åldriga och bräckliga exemplaret hittills avhållit honom från.”²⁵ Faksimilutgåvan hade inte som huvudsakligt syfte att tillfredsställa de bibliofila finsmakarna. Den främsta målgruppen för faksimilutgivningen av exempelvis bibliografier var bibliotekens referensavdelningar och historiskt inriktade forskare, som på detta sätt lättare kunde förvärva tämligen billiga arbetsexemplar. Men utgivningssättet fick naturligtvis också ett värde ur kulturarvssynpunkt, på samma sätt som vi idag använder digitalisering som lösenord för bevarande av tryck material, fotografier eller föremål.

När Greta Helms på sitt Rediviva gav ut bibliografier sökte hon klokt nog auktoritet för större utgivningsprojekt hos personer som var yrkesverksamma på området. Det var naturligt att inför utgivningen 1974 av Bygdéns lexikon samarbeta med biblioteksrådet Sune Lindqvist, chef för den bibliografiska avdelningen på Kungl. biblioteket. Han författade förordet, tillfogade rättelser och tillägg samt upprättade person- och pseudonymregister. Faksimilutgåvan fick väsentliga tillägg som gjorde verket mycket mer användbart. I samband med detta arbete måste Greta Helms för ovanlighetens skull förhandla med kvarvarande arvingar. Bygdén hade avlidit så sent som 1929 och förläggaren tackade på titelbladets baksida de efterlevande för att ha överlåtit sin upphovsrätt till Rediviva, vilket möjliggjorde utgivningen av detta ”verk som betecknas som en av hörnstenarna i svensk nationalbibliografisk litteratur”.

Sune Lindqvist var vidare anlitad att skriva förordet till bibliografin *Kvinnan inom svenska litteraturen* i 1893 års upplaga, som utkom som nummer 64 i Redivivas serie Suecica rediviva 1978. Lindqvist var här betydligt mer återhållsam i sina omdömen. Visserligen erkänner Lindqvist att det är en förträfflig uppslagsbok, men att den genom sin begränsning till kvinnliga författare anlägger en ”ganska egenartad aspekt” som inte skulle vara aktuell i dagens läge. I slutet av 1800-talet var situationen en annan då kvinnliga författare framstod som ”något exceptionellt och kunde föranleda sin egen speciella redovisning”. Verket utgör enligt Lindqvist helt enkelt ett in-

lägg i kvinnokampen och ger ett prov på ”vad kvinnan trots sin ojämlika ställning i samhället har kunnat prestera inom områden där tradition och fördomar givit männen en så dominerande ställning”. När Rediviva senare samma år som nummer 74 i sin serie gav ut Thomas Thorilds *Om kvinnökönets naturliga höghet* från 1793 hämtade förläggaren stöd för sitt val från Strindbergs uttalande om att detta var kvinnökönets Magna charta. Hon inflikade dessutom på titelbladets baksida att faksimilet ”får betraktas som ett bidrag till den aktuella kvinnodebatten.” Även en smal faksimilserie kunde faktiskt på ett blygsamt sätt ingå i den dagspolitiska diskursen.

Det är självklart att den typ av nationellt intressant utgivning av klassiska eller sällsynta verk som Rediviva ägnade sig åt behövde knyta förbindelser till Kungl. biblioteket. Kontakterna bevisades bland annat av att förlaget till och med blev föremål för en jubileumsutställning på KB när det fyllde fem år hösten 1973. Då samlade Greta Helms ihop sin imponerande backlist för Rediviva – 75 förlagsprodukter på ett bräde. Hon hade alltså i genomsnitt publicerat 15 faksimil per år. Utställningen invigdes av riksbibliotekarie Uno Willers som berömde Redivivas kulturgärning. I åtta montrar hade Erik Eriksson och Ingrid Molander exponerat original och faksimil bredvid varandra. Inte förvånande skrev Uno Willers året därpå förordet till Redivivas faksimil av F.A. Dahlgrens *Wärmlänningarne*. Men femårsjubileet var inte bara en biblioteksintern angelägenhet. Av pressklippen från diverse damtidningar att döma visste PR-kvinnan Greta Helms också att fira sitt förlag i kretsen av Sveriges kulturelit bland författare och publicister. Vid en fest i det Helmska hemmet samlades de kända namnen, som hon knutit kontakt med under de många åren på Bonniers.

Det finns flera skäl till att faksimilförlaget Rediviva blev så pass produktivt och långlivat. Greta Helms ägde och drev förlaget från 1968 till 1984, då det såldes till Karin och Michael Skrutkowski. Förläggaren hade en synnerligen god bokkännedom med förmåga att välja rätt titlar. Detta grundade sig i ett stort bokhistoriskt intresse och en lång erfarenhet av bokförsäljning i chefsposition på Bonniers. Det ålderstigna material hon valde var i stort sett fritt att publicera utan några upphovsrättsliga krav från arvingar. Greta Helms

Bok- katalog

med Facsimileförlaget Redivivas samtliga 75 böcker

Serien SUECICA REDIVIVA

Facsimileupplagor av gamla svenska böcker

Upplagorna är i allmänhet begränsade till 500 exemplar eller mindre.

Alla priser är cirkepriser inkl. moms.

- 1 ANDERS SPARRMAN
Resa till Guda Hopps-Udden, Södra Polkretsen och omkring Jordklotet samt till Hottentot- och Caffers-Länder, åren 1771—76. 24 bild. kartor och trygghver. Inb 410.—
Obs. Endast 90 ex. återstår. Panna på.
Ex. original kostar 10—15 000:—
- 2 N. R. BROCMAN
Nerväpings härjans och äldes tiden 1760. Inb 49:—
- 3 CARL ISER
Genealogiske och biografiske Anteckningar hörande till Nerräpings Stads historia, 1806. Inb 65:—
- 4 FREDRIK HASSELQUIST
Itar Palästinas eller Resa till Det heliga landet, 1757.
Tre års resor i Mindre Asien, Egypten, Palästina, Rhodos, Cypern och Syrien för studiet av den orientalska flora och fauna. Inb 260:—
- 5 PEHR OSEBECK
Dagbok öfver en ostindisk resa åren 1750—52, 11 plancher. Inb 215:—
- 6 JOHAN FISCHERSTRÖM
Utkast till Beskrifning om Mälaren, 1785. Hela landskapet samt Mälaren beskrives under denna hättres Stockholm—Torshälla. Inb 170:—

Illustrationer ur Pehr Osebeck, Ostindisk resa.

- 7 BERNHARD LUNDSTEDT
Sveriges periodiska Literatur I—III 1645—1899, 1895—1902. I kronologisk ordning registreras ca 3.500 tidningar med start och slutpunkt för utgivningen, tryckeri, format, pris, sålantal och utgivningsår. Inb 2 vol 290:—
- 8 CARL-PETER THUNBERG
Om Mammalia eller Däggande djuren, 1796. För flerta gången beskrivs de svenska däggdjuren på svenska språket intill för latin. 65:—

Förlaget femårsjubilar.

slapp utgifter för honorar och kunde därmed pressa priset på sina produkter, som i flera fall var omfattande och kostsamma verk att trycka.

Flera av Redivivas titlar var försedda med förord och visar att Greta Helms så långt hon maktade försökte anlita experter på de områden som behandlades. Magnus von Platen skrev ett efterord till Johan Fischerströms klassiska beskrivning av Mälaren från 1785. Vilhelm Moberg, nära

vän till Greta Helms och en av hennes guldkalvar på Bonniers, lånade 1970 ut sin penna och skrev förordet till Johan Bolins *Beskrifning öfver Nord-Amerikas Förenta Stater* (som tryckts i Växjö 1853). Detta verk hade Moberg haft stor nytta av i samband med *Utvandrar-sviten*.⁶ Rediviva återgav här för ovanlighetens skull ett arbete i frakturstil. Men Greta Helms lärde sig snart att undvika sådant – det blev alltför svårsålt. Sune Lindqvist

Bokförlaget Rediviva presenterar sin första höstlista

SUEGICA REDIVIVA
en samling facsimilupplagor av
gamla svenska böcker.

1 Sparman, Anders
**RESA TILL GODA-HOPPS-
UDDEN SÖDRA POL-KRETSEN
OCH OMRING JORDKLOTET
SAMT TILL HOTTENTOTT-
OCH CAFFERLANDEN AREN
1772—1778.**
Inb. 350:—

2 Beocman, N. R.
**NORRKÖPINGS BÖRJAN OCH
ALDRE ODEN**
Norrköping 1760, 112 s.
Inb. 42:—

3 Iser, Carl
**GENEALOGISKE OCH
GEOGRAFISKE ANTECKNINGAR
HÖRANDE TILL NORRKO-
PINGS STADS HISTORIA**
Stockholm 1806, 88 s. Tillägg
ett register innehållande ca 700
personnamn, 20 s. Inb. 55:—

4 Hanselquist, Fredric
**ITER PALÄSTINUM ELLER
RESA TILL DET HELIGA
LANDET**
Föräritad ifrån År 1749 till 1752,
med Beskrifningar, Rön, An-
märkingar öfver de märkvärdig-
aste Naturalier. Utg. av Carl
von Linné 1757, 632 s.
Inb. 225:—

5 Osbeck Pehr
**DAGBOK ÖFVER EN
GUTTENSKE RESA AREN
1750, 1751, 1752.**
Stockholm 1757, 424 s.
Inb. 185:—

6 Fischerström, Joh.
**UTKAST TILL BESKRIFNING
ÖM MALAREN**
Stockholm 1785 Inb. 145:—

7 Lundstedt, Bernhard
**SVERIGES PERIODISKA
LITTERATUR I—III 1845—1899,**
Stockholm 1895—1902, 1200 s.
Inb. 2 vol. 235:—

8 Thunberg, Carl Peter
**MAMMALIA ELLER DAGGANDE
DJUREN (1798)**
oktober Hft. 30:50

9 Enholm, Johan
**ÖST GÖTHLA SKARE BOARS
FISKE-SÄTT (1793)**
oktober Hft. 30:50

Ne 1, 2, 3 och 6 är utkomna.
Ne. 4, 5 och 7 kommer i sept.—
okt. Ne. 7, 8, 9 är omtvunna,
de övriga är nummerade 1—500.

Som komplettering till den seri-
ösa linjen ger Rediviva ut följande
Kuriösa

1809 ARS ALMANACK
utgiven af Amerikanska Emi-
grantkompaniet Pris hft. 8:50

DEN AKTA GENTLEMANNEN,
1845
Pris hft. 8:50

**AHLENS & HOLMS JUBILEUMS-
KATALOG 1899—1909**
272 sidor, 3,340 ill.
Pris hft. 22:50

I oktober utkommer:

**PANORAMA ÖFVER SVERIGE
ELLER 192 VYER (1848)**
Pris inb. 18:50

KALENDER FÖR DAMER (1799)
med 12 akvareller och goda skö-
nhetbild inb. ca 17:50

**BOKFÖRLAGET REDIVIVAS
DISTRIBUTÖR AR FRÅN
I SEPTEMBER NORDISKA
BOKHANDELNS FÖRLAG**

Med vänlig hälsning
Bokförlaget REDIVIVA
Facsimilöförlaget

Geat Hellens

Det var Carolina rediviva
som inspirerade till namnet
Rediviva.

skrev 1971 ett förord till C.J.L. Almqvists *Svensk rättstafnings-lära*. Kröningsvärdas häftesutgivna *Blåkullefärderna eller Handlingar om trolldomsväsendet i Dalarne* försågs 1972 med förord av Bengt Ankarloo, som nyligen disputerat på ämnet.

En stor del av Redivivas utgivning hade lokalhistorisk förankring. Kyrkoherden i Järvsö prästgård Börje Björklund var därför en lämplig förordsförfattare till Pehr Schisslers *Jerslö sokns*

i Helsingeland beskrifning. Bror Jonsson i Delsbo skrev förordet till Fredrik Winblad von Walters *Helsingminnen*. Carl Olof Bergström, verksam vid högskolan i Örebro, introducerade Johan Fredric Bagges *Beskrifning om upstaden Örebro*. Byrådirektören vid vägverkets centralförvaltning Uni Lindgren presenterade Georgs Biurmans *Vägvisare till och ifrån alla städer och namnkunniga orter*. Maj Odelberg var en lämplig person att göra

urval och kommentarer till Nils Henrik Sjöborgs *Samlingar för Nordens fornälskare*. Det sista exemplet på förordsförfattare får bli Sten G. Lindberg på Kungl. biblioteket, som med sin djupa sakkunskap om tryckteknik lyfte fram Christian Didrik ForsSELLS *Ett år i Sverige*.

*

De viktiga bibliografierna som Rediviva satsade på och aplocken ur den rika utgivningen för övrigt väcker frågan vem den driftiga kvinnan bakom företaget egentligen var. Greta Helms (1903–1990) karriär inom svensk bokhandel och bokförlagsrörelse är på många sätt exceptionell. Greta Nilsson, som hon då hette, började efter realexamen 1920 i Åtvidabergs högre folkskola som bokhandelsmedhjälpare hos Olga Hasselberg i det östgötska municipalsamhället. Där stannade hon i drygt två år för att sedan arbeta sex år i Arvid Hübinettes bokhandel i Östersund.

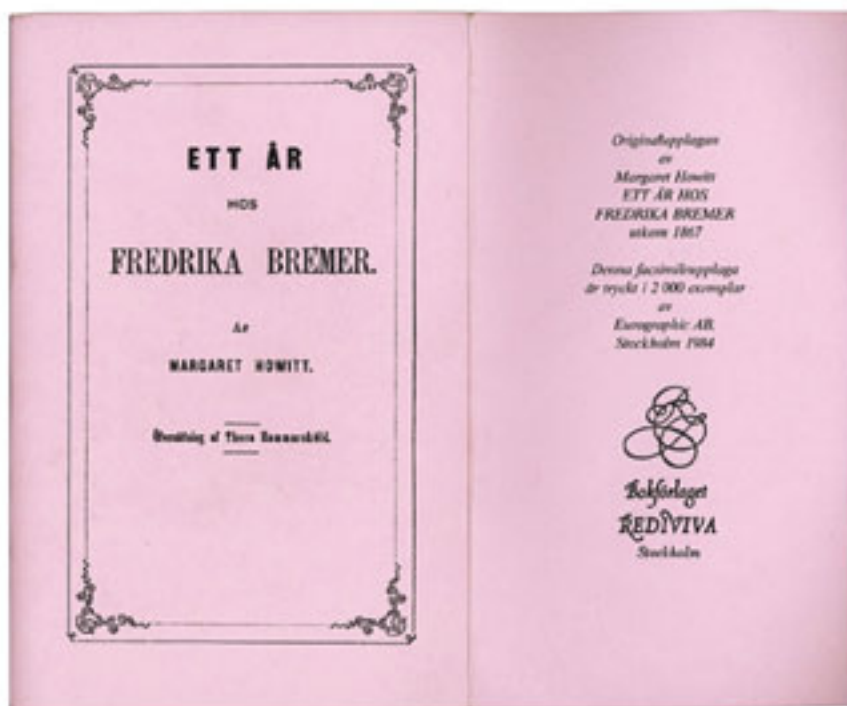
Efter Bokhandelsskolan 1927 studerade Greta språk och bokhandel i Paris. Det var inte förvånande att hon direkt därpå fick anställning vid Sandbergs bokhandel i Stockholm, där hon var anställd 1929–37. Det goda rykte som Greta fått genom sina gedigna kunskaper inom bokhandeln gjorde att hon rekryterades till Alberts Bonniers Förlag. Under perioden 1937–68 verkade hon hos Bonniers som försäljningschef, försäljningsdirektör och blev till sist också medlem i förlagets styrelse. Greta Helms, som hon hette efter giftermålet med bokförläggaren Adam Helms 1939, var också förlagets representant i Svenska Bokförläggareföreningen.

Efter denna långa karriär inom Albert Bonniers Förlag gick Greta Helms i pension våren 1968. Pensionärstillvaron blev liksom yrkeslivet fyllt av arbete. Redan på hösten 1968 satte hon fart med faksimilförlaget Rediviva. Man kan ju tro att namnvalet syftade på nytt liv för gamla böcker eller att starta ett nytt liv i största allmänhet. Men själv säger Greta Helms i en intervju att hon framförallt tänkte på biblioteket Carolina Rediviva i Uppsala. Det var ett vackert namn som passade för den typ av utgivning som det här var fråga om. Den första titeln i utgivningen var en numrerad utgåva av Anders Sparrmans reseskildring från Sydafrika. Ett specifikt exemplar dedicerade Greta Helms till biblioteket i Uppsala med tack för namnet.

Greta Helms kastade allt vad bästsäljare och massupplagor hette över ända, sådant som hennes tidigare yrkesliv varit fyllt av. Nu gällde det exklusiva upplagor av rara verk. Redivivas utgivning hade två huvudfåror. Serien Suecica rediviva var främst ägnad historiskt intressanta topografiska verk, en del utgivna i exklusiva numrerade utgåvor och andra kopplade till olika landskap och hembygdsintressen. Men Rediviva gav också ut kuriosaskrifter såsom handböcker och lätt-samma guider i mindre format. Åhlén & Holms katalog blev förlagets största försäljningssuccé (25000 exemplar på sex år). Men vi kan alltså i utgivningen också skönja en tredje gren – bibliografierna. Detta inslag har möjligen kunnat överleva längst, eftersom verken haft så stor betydelse i ett längre perspektiv för biblioteksfolk och historiker. Greta Helms erkände själv att Redivivas böcker var bra för samlarna men svåra för bokhandeln. Kuriosaserien passade bokhandeln bättre och många bokhandlare höll sig också med den i sitt utbud.⁷ Under de sexton år som Greta Helms drev sitt förlag gav det ut drygt 150 titlar, varav närmare 100 ingick i huvudserien.⁸

Förlaget Rediviva var med några få undantag en affär som gick jämnt upp, men inte så mycket mer. Det var ett dyrt men kärt nöje för Greta Helms, som i princip utförde allt arbete med urval och marknadsföring själv. Ett stort bokhistoriskt intresse, som odlades genom läsning av kataloger, flitiga biblioteks- och antikvariatsbesök och köp av gamla böcker grundlade en passion för att även återutge viktiga men svåråtkomliga verk. Detta intresse delade hon med sin make Adam Helms (1904–1980), som 1944–71 var chef för det Bonnierägda förlaget Forum. Makarna Helms tog tillsammans 1942 initiativet till bokklubben Svalan. Efter pensioneringen startade Adam Helms tillsammans med Solveig Nellinge Trevi förlag. Adam Helms bokbranschhistoriska samling är nu deponerad på Stockholms universitetsbibliotek.

I samband med Redivivas 5-årsjubileum intervjuades Greta Helms i *Svensk Bokhandel* och hon fick då anledning att lägga ut texten om den lilla förläggarens situation, som av nöden resonerar helt annorlunda än den forna försäljningsdirektören. Greta Helms befinner sig åter i sin gamla roll som bokhandelsmedhjälpare på golvet. Hon saknade gamla tiders bokhandlare, som vågade

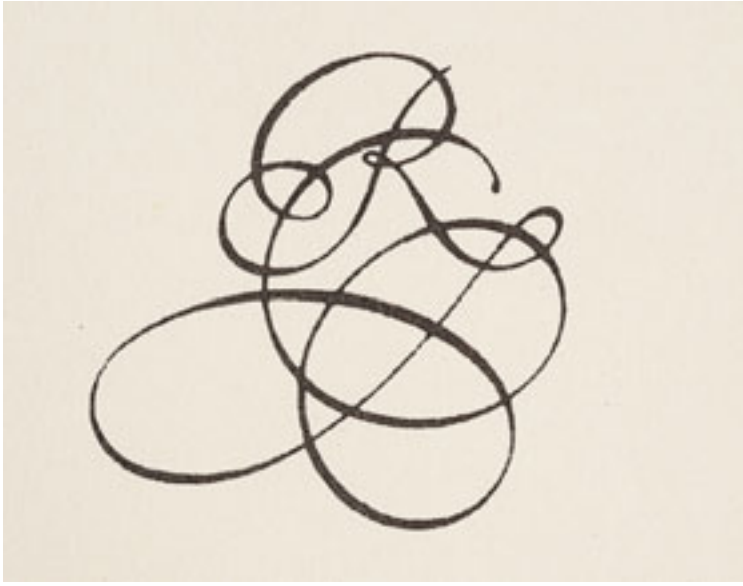

vara individuella och ge goda råd. Om bokhandeln gör sig opersonlig kommer bokälskarna i fortsättningen söka sig till antikvariaten, förutspådde Greta Helms. Det borde därför finnas små kvalitetsboklådor. Hennes omdömen är värda att citera än idag: "publiken behöver hjälp och vägledning för boken är svår som vara", vilket "kräver en återupplivad bokkärlek och det kräver individualister". Greta Helms krav på kunskap och seriositet i yrkesutövningen var kompromisslösa.

Men hur var situationen för en kvinna inom bokbranschen under senare delen av 1900-talet? Johan Svedjedal påpekar i en uppsats att namnen på "kvinnliga förläggare fram till andra världskriget är så få att de ryms på en tumnagel".⁹ Greta Helms fick kämpa stenhårt för att vinna respekt. Hon var ofta enda kvinna i en mansdominerad värld. Trots att hon vann så höga positioner inom det dominerande bokförlaget i Sverige finns hon i förbluffande få sammanhang omnämnd i företagshistorikerna. I Staffan Sundins stora verk om Bonniers som företagsekonomiskt imperium (som tyvärr saknar personregister) kan jag inte finna att Greta Helms som chef för försäljnings-

avdelningen får något framträdande utrymme.¹⁰ Per I. Gedin, som kom till förlaget 1953, kunde genast märka att de viktiga besluten togs av herrarna Tor, Kaj och Gerhard Bonnier. Men försäljningsavdelningen styrdes av en "enväldig chef". Det var Greta Helms som ju hade blivit "Sveriges första försäljningschef på ett bokförlag".¹¹ Hon var en dam med hårda nypor och järnvilja. Greta själv var fullt medveten om problemet som kvinna och chef och säger att "en kvinna måste vara minst dubbelt så bra som en man för att räknas som nästan lika bra" och "hon måste förneka sina s.k. kvinnliga sidor av känslor och mjukhet".¹²

Som kvinnlig pionjär under en stark moderniseringsprocess av svensk bokhandel och bokmarknad liknar Greta Helms engagemang på många sätt andra föregångare under 1900-talet, som folkbibliotekens Valfrid Palmgren och Greta Renborg. De var alla tidigt ute med nya idéer. Greta Helms engagerade sig under 1930- och 40-talen inom bokhandelsmedhjälparnas fackliga förening BMF som sekreterare, styrelsemedlem och redaktör för dess tidning. Hon var aktiv i professionsfrågor, startade en stipendiefond för

Redivivas logotyp.

utbildning, höll föredrag, undervisade på Bokhandelsskolan och skrev en korrespondenskurs i försäljningsteknik. Inom förlagets ramar tog Greta Helms initiativ till en lagerkatalog 1955, som 1958 utvidgades till en lagerkatalog för alla svenska förlag.¹³ Hon var alltid ett steg före, men saknade för den skull inte förmåga att blicka tillbaka och begrunda vart utvecklingen var på väg.

Valfrid Palmgren ledsnade på den stundom infekterade biblioteksdebatten och lämnade ganska abrupt Sverige för en lugnare tillvaro som tillbakadragen språkvetare i Köpenhamn. De svenska folkbibliotekens PR-pionjär Greta Renborg ägnade sig som pensionär bl.a. åt att utforska svenska bildningstidskrifter. Och Greta Helms, som startade den första stora bokrean och kallades för reaorkanen, gav sina sista krafter åt ett förlustprojekt som faksimilförlaget Rediviva. Det var, som Greta Helms uttrycker det, ”mycket roligare att vara pionjär än pensionär!”¹⁴

Det kan tyckas motsägelsefullt att som Greta Helms gör pendla mellan det kommersiella och det närapå ideella inom bokbranschen. Men de tvära vägvalen för alla de tre pionjärvinnorna inom bokvärlden visar att deras engagemang aldrig rörde sig om ett antingen eller utan ett både och. De var helt enkelt alltför dynamiska personligheter för att stängas in i några fällor. För Val-

frid Palmgren med sin akademiska bakgrund var det inte något konstigt att kräva kompetens och utbildning av bibliotekspersonalen för att höja folkbibliotekens standard, likaväl som Greta Renborg i sitt testamente donerade pengar till informationsverksamhet om personarkiv, något som annars skulle ha legat närmre en forskningsbibliotekaries uppgifter. Och Greta Helms, den fullfjädrade försäljningschefen, satsade sitt kapital på faksimiltryckens ofta begränsade upplagor. Dessa tre kvinnor hade i sin samtid en gränsöverskridande förmåga. Deras agerande visade sig ha kraft att överleva längre än det strömlinjeformade.

Affärskvinnan Greta Helms sprudlade verkligen av vitalitet när hon i en intervju talade om sitt nystartade förlag Rediviva. Där är det hon som bestämmer allting själv, äger allt själv, tar alla risker och beslutar om utgivningen som produktions- reklam- och försäljningschef. Ränderna gick aldrig riktigt ur försäljaren Greta Helms. Hon hade börjat med att sälja jultidningar i barndomens Östergötland och befann sig på gamla dar inom småförlagens begränsade nisch. ”Producera böcker går väl an. Men den som inte kan sälja är snabbt ur spelet. Man måste vara lidelsefullt intresserad av försäljning”, säger Greta Helms vis av sin långa branschfarenhet.¹⁵

I det arkiv efter Greta Helms och förlaget Re-

diviva som är under uppbyggnad på Stockholms universitetsbibliotek finns ett maskinskrivet odatat manuskript till ett tal som hon höll till dem som avslutat sin kurs för bokhandelsmedhjälpare (troligen i början av 1940-talet).¹⁶ Talet består av sedvanliga lyckönskningar och förhoppningar, men innehåller också formuleringar som speglar personen Greta Helms och hennes ambitioner inom bokhandeln. Man slås av de höga krav som hon ställer. Det är ett ”mycket arbetsamt yrke, det kräver flit, ordningssinne, och stor påpasslighet, fantasi och först och sist intresse för människor, en mycket vänlig inställning till människor”. Affärssinne är en förutsättning. Det räcker inte med att bara läsa böcker, då passar biblioteksbanan bättre, påpekade Greta. Intressant är att Greta Helms gör vissa jämförelser mellan arbetet i bokhandel och på bibliotek och kan konstatera att ”kvinnliga bokhandelsmedhjälpare ha bättre ekonomiska förhållanden än bibliotekarier”. Man kunde, under förutsättning att man var beredd att arbeta mycket hårt, försörja sig riktigt bra inom bokhandeln, hävdade Greta Helms.

Men när det gäller faksimilutgivningen på Rediviva under ett senare skede i Greta Helms liv blev det inom det begränsade svenska språkområdet inte fråga om stora upplagor och snabba

vinster. Den första faksimiltiteln som Rediviva gav ut 1968 – Linnélärjungen Anders Sparrmans reseskildring – var en raritet som kostade tusentals kronor på antikvariat. Den trycktes i 550 exemplar och fem år senare hade Greta Helms 100 exemplar kvar i sitt lager. Försäljningen hade kunat gå så pass bra på grund av att det fanns avbetalningsföretag som sysslade med kvalitetsböcker. Hösten 2008 är Sparrman åter aktuell genom att Per Wästberg givit ut den biografiska romanen *Anders Sparrmans resa*. Vi kan nu vara tacksamma över att Greta Helms vågade satsa på detta stora verk, så att det finns tillgängligt även utanför nationalexemplaret på Kungl. biblioteket.¹⁷

Att utge faksimil av bibliografier på ett enmansförlag kan tyckas vara ett djävrt företag. Men Greta Helms kunde på grundval av en solid bokhandels- och bokförlagsgrund fatta de rätta besluten. Som nybliven pensionär hade hon idéer för 25 år framöver och vågade satsa på omfattande projekt, vilket gjorde henne till en pionjär som kulturfrämjare. De arbeten som Lundstedt, Bygdén och Leijonhufvud & Brithelli utfört decennierna omkring sekelskiftet 1900 fick genom hennes insatser chansen till nya liv. Vid en intervju i samband med 5-årsjubileet 1973 lyste det i ögonen på Greta Helms när hon talade om sina böcker. Hon och Rediviva var ett.

NOTER

1. SvD 7/10 1973.
2. G.E. Klemming utgav i mitten av 1800-talet faksimil av rara verk i begränsade upplagor.
3. Exempel på tryckerier som Rediviva anlitate var Kripi Repro i Meppel och Blickman & Sartorius i Amsterdam samt K. L. Beckmans tryckerier och Eurographic i Stockholm.
4. Jubileumsutgåvan 1983 gavs ut i 2100 exemplar på förlaget Mannerheim & Mannerheim. Vid samma jubileum utkom också ett faksimil av den första tryckta svenska boken *Dialogus creaturum*.
5. SvD 22/11 1975.
6. Vilhelm Moberg skulle våren 1973 spontant ge Greta Helms rätten att på Rediviva publicera hans ungdomstext *I vapenrock och linnebyxor*. Detta visas i en utställning på Stockholms universitetsbibliotek hösten 2008. Mobergs text utkom lagom till Redivivas 5-årsjubileum som en ”makalös födelsedagstårta” och förläggaren svarade författaren med att uppvakta honom med boken på hans 75-årsdag den 20 augusti 1973, som ”tack för att Din försäljare även fick bli din förläggare”.
7. Om Greta Helms liv, se främst intervju av Louise Waldén i *Svensk Bokhandel* 1973 nr 32/33 och nekrolog av Charlie Hafström i *Svensk Bokhandel* 1990 nr 7.
8. Sökning i Libris 1/9 2008 gav resultatet 125 titlar i Suecica

- rediviva. 1984 utkom nummer 96. Förlaget, under de nya ägarna, ser ut att ha givit ut sin sista artikel 1989.
9. Johan Svedjedal, ”Kvinnorna i den svenska bokbranschen”, i *Författare och förläggare och andra litteratursociologiska studier*, Hedemora, 1994, s. 89.
10. Greta finns dock med på en bild vid ett planeringsmöte på förlaget 1951. Staffan Sundin, *Konsolidering och expansion 1930–1954: Bonniers – en mediefamilj*, Stockholm, 2002, s. 44.
11. Per I. Gedin, *Litteraturen i verkligheten: om bokmarknadens historia och framtid*, 2. uppl., Stockholm, 1997, s. 113.
12. *Svensk Bokhandel* 1973, nr 32/33.
13. Dessa uppgifter bygger på ett egenhändigt skrivet CV som finns i Rediviva-arkivet på Stockholms universitetsbibliotek.
14. *Femina* 1974, nr 38.
15. SvD 29/9 1970.
16. Tack till bibliotekarie Bodil Edvardsson vid Stockholms universitetsbibliotek som har ställt detta material till mitt förfogande.
17. Sparrmans resa i Redivivas faksimil utgavs i två band omfattande närmare 1200 sidor med förord av Wilhelm Odelberg. I dagsläget (september 2008) finns utgåvan i 7 exemplar på svenska folkbibliotek och i 5 exemplar på forskningsbibliotek enligt sökning i Libris.

85

Archiv

Sten G. Lindberg-arkivet på Kungl. biblioteket

Sten G. Lindberg var en av vårt lands främsta bokhistoriker. Som nybliven filosofie licentiat kom han 1946 till Kungl. biblioteket, där han ledde bokvårdsavdelningen i 26 år till sin pensionering 1979. De flesta av hans tryckta skrifter finns förtecknade i två bibliografier 1974 och 1989. Han behandlade många olika sidor av bokens historia. Särskilt omfattande är hans studier av bokband och deras dekor.

Jag har påbörjat arbetet med att ställa upp och ordna det personarkiv efter Sten som finns på Kungl. biblioteket. Här kan jag bara ge en preliminär rapport om vad arkivet innehåller. Arkivet kommer när det är ordnat att omfatta totalt närmare 50 hyllmeter.

Arkivets tillkomst

Innehållet har kommit till KB i olika omgångar. Vid olika tillfällen efter sin pensionering överlämnade Sten G. Lindberg material som han bedömde var till nytta för KB och dess medarbetare, till exempel rörande Svensk bokkonst, Carl Gustaf Tessins katalog och Association Internationale de Bibliophilie. Sammanlagt rör det sig om ett par hyllmeter som sammanfördes till en liten specialsamling 288 Li 3: Bokhistoriskt material donerat av Sten G. Lindberg. Den har nu upplösts och ingår i personarkivet.

När Sten insåg att han inte skulle kunna fullfölja sina planer på ett stort bokbandshistoriskt verk, började han oroa sig för vad som skulle hända med allt det material han samlat i ämnet och med alla de avrivningar han gjort av dekoren på

bokband. Problemet var att ingen i Sverige axlat hans mantel som bokbandsforskare och han var rädd att materialet skulle sorteras om av klåpare och att viktig information därmed skulle gå förlorad. Därför bildades våren 2004 en grupp, som skulle ta ansvar för samlingen. I gruppen ingick professorn i bok- och bibliotekshistoria Per Soldan Ridderstad, bokhistorikern förste bibliotekarie Björn Dal, den danske bokbandsforskaren Karsten Christensen och jag. Senare kom Ingrid Svensson, chef för dåvarande handskriftsenheten, med i gruppen. Cirka femton hyllmeter överfördes till KB. Diskussioner fördes om hur materialet skulle kunna göras tillgängligt för forskning, om hur avrivningarna skulle kunna digitaliseras och om detta skulle kunna samordnas med andra liknande digitaliseringsprojekt. Planen var, i enlighet med Sten G. Lindbergs önskemål, att ett lämpligt urval skulle tas till Lund och att någon från forskarutbildningen i bokhistoria skulle gå igenom det ordentligt så att vi skulle få ett underlag för framtida handlande. Tyvärr har detta hittills inte blivit av.

Sten hade ordnat sitt forskningsmaterial kring typografi och boktryckeri i en svit kapslar. Den sviten, som omfattar närmare tio hyllmeter, kom till KB något år senare men hade då en del luckor.

I samband med att Sten inte längre orkade bo i sin lägenhet 2007 lämnade han och hans familj närmare tjugo hyllmeter arkivalier till KB:s handskriftsenhet, den här gången ett mer traditionellt personarkiv med brev, manuskript, anteckningar och fotografiska bilder. De olika gåvorna har nu sammanförts till ett enda arkiv,

Sten G. Lindbergs personarkiv, placerat i KB:s handskriftsamling.

Ytterligare material finns naturligtvis kvar i familjens ägo, exempelvis handlingar som rör släkten, men också ett antal minnesböcker i stort format, fyllda med klipp och anteckningar, som Sten ofta hänvisat till i de samlingar som finns på KB.

Vad innehåller då arkivet?

Brevsamlingen

Brevsamlingen sträcker sig med några undantag från slutet av 1960-talet, då Sten var i femtioårs-åldern, och ända fram till hans sista levnadsår. Den visar hur brett Stens kontaktnät var – min uppskattning av antalet brevskrivare ligger på mellan tusen och femtonhundra. Det speciella med samlingen är att den innehåller nästan lika många brev från Sten som till honom. Sten gjorde ofta karbonkopior, när han skrev sina brev för hand. Härigenom kan man följa båda sidorna av en korrespondens.

Omfattande korrespondenser finns till exempel med Fredric Bagge, rektor för Grafiska yrkesskolorna i Stockholm, författare till *Handledning för handsättare och tryckare*, som kom i flera upplagor; Björn Dal, kulturarvschef vid Universitetsbiblioteket i Lund, bokhistoriker, tecknare, konstnär och entomolog; Mirjam Foot, professor of Library and Archive Studies vid University College i London, en av vår tids främsta bokbandsforskare; Anthony Hobson, chef för Sotheby's bokavdelning, bokbandsforskare, bokhistoriker och mångårig ordförande i Association Internationale de Bibliophilie; Arne Losman, chef vid Skoklosters slott, docent i idé- och lärdoms historia; Jan Rosvall, professor i kulturvård vid Göteborgs miljövetenskapliga centrum, som doktorerade på avhandlingen *Svensk förindustriell typografi*; Svante Svedlin, finlandssvensk boksamlare, verksam i Sällskapet bokvännerna i Finland; och Elisabeth Westin Berg, intendent och bibliotekarie vid Skoklosters slott, katalogisatör av slottets boksamlingar.

Anteckningar

Sten var en flitig antecknare under hela sitt liv. De äldsta anteckningsböckerna är från 1926 då

han var tolv år. Då påbörjade han en serie böcker i naturvetenskap med titlar som "Naturalis docktrina" [!], "Mina växter", "Anteckningar om naturforeteelser" och "Mina fjärilar och skalbaggar". Redan här anar man den ordnande och systematiserande bokforskare och bibliotekarie som Sten skulle utvecklas till. År 1932 påbörjade han en serie minnesböcker i svarta vaxdukspärmar, som så småningom utöver de egna anteckningarna började fyllas mer och mer av inklistrade tidningsartiklar, bilder, vykort, kvitton, dödsannonser, frimärken, ja vad som helst som kunde förstärka minnet av en händelse, en debatt eller en utställning. Det blev till sist över sjuttio svartböcker, som Sten ibland kallade dem, den sista från 2005. De utgör fascinerande tidsdokument.

Här finns också anteckningar från Stens akademiska studier i Uppsala i lärdoms- och konsthistoria samt manuskript till hans vetenskapliga arbeten, "Vasasekreteraren Ludwig Rasmusson" (1940), "Zacharias Orthus" (1943–44) och den vetenskapliga utgivningen av Bengt Ferrners "Resa i Europa" (1956). Stens licentiatavhandling, "Skyterna i svensk historieskrivning" (1946), som aldrig kom att tryckas, finns här i original.

Bland det biografiska materialet finns ett par gästböcker från perioden 1942–1961 och den festskrift framställd i ett exemplar, som Stens vänner överlämnade till honom på hans åttiöårsdag den 30 april 1994 och som innehåller en blandning av artiklar och bilder förpackade i en stor KB-liknande dragbandskapsel där de traditionella linnebanden utbytts mot band med ett vävt blomstermotiv.

Bokband och avrivningar

Det tyngsta inslaget i personarkivet är de handlingar och samlingar som rör bokband. Sten har ordnat dem i kapslar märkta med bokstaven B och sedan numrerat dem från 1 till 123. Innehållet är högst varierat; anteckningar, tabeller, avrivningar och fotografier blandas med manuskript, brev, tryckta skrifter, urklippa texter och bilder. Det är alltså ingen konventionell arkivordning. Ordningen baseras i stället på bokbandsstilar, som Sten i många fall beskrivit i sina böcker och artiklar. Sten påbörjade 1999 en förteckning: "Bokband. Översikt av materialet. Katalog över kapslarna". Trots sin avtagande synförmåga arbe-

tade han vidare med denna förteckning ända tills samlingen överfördes till KB.

Avrivning (*rubbing* på engelska) är en teknik som rätt utförd ger en exakt avbildning av en bokbandsdekor i sin helhet eller en mindre detalj. Den gör det möjligt att studera de stämplars som olika bokbindare har använt för att bygga upp sina mönster. Det är samma teknik som många av oss använt som barn för att kopiera en femöring eller en krona: ett papper på myntet och gnugga med blyerts! När Sten gjorde avrivningar lade han ett ganska tunt papper över bokpärmen, fixerade papperet med ena handen, med den andra förde han försiktigt en mjuk blyertspenna fram och tillbaka över det parti han ville avbilda. Resultatet blev en grå yta där bokpärmens intryckta mönster framträdde i papperets färg. Där hade inte blyertsen kommit åt.

De första kapslarna har han kallat Mönsterböcker, Stämpelflora och Bokbandsstilar i urval. Sedan följer medeltiden i ett tiotal kapslar och gotik i fem kapslar, till exempel:

9. Medeltiden. Gotiska stämplars systematiskt.

10. Medeltiden. Vadstena. Avrivningar & listor.

15. Medeltiden. Lübeck. Nürnberg.

19. Gotik & reformation. Tyskland. Plattor.

Därefter följer 1500-talet i tio kapslar, 1600-talet i elva och 1700-talet i femton, till exempel

35. 1600-talet. Fanfar i Italien.

45. 1700-talet. Vaggmed. Karolinska.

54. 1700-talet. England.

Slutligen kommer tre kapslar 1800-tal, en specialkapsel om sköldebrev och femton kapslar 1900-tal, däribland två om Hedbergs bokbinderi och tre om formgivaren Herbert Lindgren.

De följande kapslarna från 78 till 123 följer ingen lika tydlig plan. De kan handla om en samlare, som 90. von Stedingk, en forskarkollega, som 89. Karsten Christensen, en utställning, som 114. Gyllene böcker 1987–88 eller en publikation, som 112. Mästarband. De kan också vara tematiska som 81. Ornamentik och symbolik, 83. Bindteknik eller 87. Pappersöverdrag.

Hur många avrivningar finns då i arkivet? De flesta ligger naturligtvis i B-sviten, men det finns också avrivningar bland breven och på andra ställen. De flesta blad innehåller flera avrivningar, oftast men inte alltid från samma bokband. Ibland gjorde Sten dubletter vid ett tillfälle, ibland återkom han efter flera år till samma bokband och gjorde nya avrivningar. Han klippte också ut stämplars från bladen med avrivningar och monterade dem på nya, såsom i stämpelfloran där han samlade exempel på örnar, gripar etc. på samma blad. Eftersom jag inte har gått igenom varenda kapsel och räknat avrivningarna kan jag bara göra en grov gissning. Jag tror att det totala antalet avrivningar är mellan tjugoochfyrtio tusen placerade på fem- till tiotusen blad.

Några av arkivets många kapslar i handskriftsmagasinet, acc 2007/96.

Boktryck och typografi

Den näst största avdelningen i arkivet är Stens samlade material om boktryck och typografi, som han samlat i kapslar märkta med T, numererade från 1 till 86. En del av dessa saknas; i dag finns 62 nummer i samlingen. Även till denna samling gjorde Sten en förteckning, som påbörjades 1999: Boktryck i blå kapslar. Katalog.

De första tretton kapslarnas innehåll har översiktlig karaktär. Bland annat finns tryckerier i Sverige från A till Ö, typografer från A till Ö och ämnen från A till Ö. Ämnen kan vara almanackor, affischer, skolplanscher och bonader, arkitekturböcker eller fred, frimärken, fyrverkeri eller rätts- & samhällsvetenskap, serier, sjökort.

Därefter följer 26 kapslar ordnade kronologiskt från 1400-talet till 1900-talet, till exempel:

15. 1400-tal. Medeltidens tryckteknik (här ingår även manus av Sten).

21. 1500-tal. Biblar. C–D. (Bland annat Caxton och Dürer.)

27. 1600-tal. Typer. van Selows rössjor och ramgarnityr m.m.

38. 1900-tal. Sverige. Illustratörer A–F.

Resten av T-sviten innehåller stora luckor i förhållande till den plan som speglas i förteckningen med avsnitten monografier, särskilda ämnen och bokens historia. Bland det som finns är fem kapslar med material om Sveriges förste boktryckare Johan Snell, fyra om formgivaren Karl-Erik Forsberg och två om boktryckaren Hubert Johansson.

Bibliotek

Sten lade också upp en tredje svit med kapslar märkta Bi, där Bi mer står för Kungl. biblioteket än för bibliotek i allmänhet. Den innehåller 21 nummer. Till sviten hör en förteckning påbörjad

1999: Bibliotek i vita kapslar. Här följer några exempel på innehållet:

1. Kungl. biblioteket. 1600–1700-tal.

10. Provenienser.

15. Wechel & Vesalius.

Det finns också material om andra bibliotek, som inte ingår i Bi-sviten, däribland om Skokloster, Kalmar och Västerås.

Mycket annat

En dryg hyllmeter tryckta böcker och broschyrer ingår i arkivet. I nästan alla kan man hitta Stens anteckningar. Här finns naturligtvis en del av Stens egna skrifter, men också hans opponentexemplar av avhandlingar och en del andra böcker som Sten använt sig mycket av, till exempel ett par exemplar av katalogen från den viktiga utställningen "Printing and the Mind of Man" i London 1963.

Ungefär lika mycket består av material från lärda sällskap, akademiska föreningar och studentföreningar. Där finns också en hel del fotografier, inte minst diabilder som Sten använt vid sina föredrag. Där finns kortlådor med register av olika slag och en klippsamling kring olika ämnen, en del rörande böcker och bibliotek, en del rörande andra ämnen som konst, dans och mat.

Jag avslutar redogörelsen för detta rika personarkiv med att berätta om ytterligare en serie: ett trettio-tal ringpärmar om Stens resor, som förutom anteckningar innehåller kataloger, guider, biljetter, vykort, ja, all slags småtryck som man kan samla på sig i samband med en resa med många biblioteksbesök. Den första resan gick till England 1948 och den sista resan till Holland 1997. Många hade samband med de internationella bibliofilkongresser som Sten deltog och medverkade i.

Sten G. Lindbergs arkiv kommer att bli en aldrig sinande källa att ösa ur för forskare i framtiden.

Semitica på KB

Nedslag i Kungl. bibliotekets äldre samlingar

2000 kunde man på KB se utställningen *Speglingar av Österlandet – religion, poesi, sakprosa och bild*, där ett urval från KB:s samlingar av orientalia, inte minst turkiska handskrifter, presenterades som en del av projektet *Sverige och den islamiska världen – ett svenskt kulturarv*. Och tidigare har utställningar kring olika aspekter av Bibeln kunnat ses på KB liksom att man kunnat se utställningar kring temata som *Böcker från Jerusalem* och *Islamica i KB*.

Huvuddelen av semitica i KB är tryckt i Europa. Där trycktes verk på arabiska, syriska och etiopiska språk åtminstone sedan tidigt 1500-tal medan de första hebreiska trycken kom på 1400-talet. De europeiska judarna var snabbt igång med att trycka verk på hebreiska och arameiska. I Italien redan från 1400-talet och från 1500-talet i Saloniki, Konstantinopel och Safed i det osmanska väldet kom en ström av tryck av de mest skiftande verk. De torde därmed höra till de allra tidigaste trycken från den islamiska världen. Till det kom verk publicerade av kristna hebraister i Europa, inte sällan i missionssyfte.¹ Det äldsta trycket på arabiska som finns registrerat på ett svenskt bibliotek är en bönbok översatt till arabiska från latin och tryckt 1514. Rom blev ett centrum för publicerandet av kyrkligt orienterade verk, inte minst med tanke på att flera orientaliska kyrkor redan vid denna tid var unierade med Rom. En mer vetenskapligt orienterad publiceringsverksamhet skedde i Leiden och i Oxford, där också islamiska och judiska texter på arabiska publicerades från handskrifter som köpts in i Orienten.

På 1700-talet gjordes ett försök i Konstantinopel att trycka muslimsk litteratur på arabiska, men det skulle dröja ända in på 1800-talet innan kristna i Libanon och senare muslimer i Bulaq, då en förstad till Kairo, tryckte böcker på arabiska. På KB tillkommer akademiskt tryck och annat som kommit som pliktleverans, inklusive tryck på invandrarpråk. Bland det tidigare av den karaktären är tryck från de judiska församlingarna från 1700-talet och framåt.² Idag utgör material på invandrarpråken och Suecana huvuddelen av KB:s förvärv av semitica.

Att trycka böcker på syriska

Uppgiften att trycka verk på syriska beredde uppenbarligen stora svårigheter. Ett skäl till intresset för språket låg i bibelstudiet men också i uppfattningen att syriska var Jesu modersmål. Till det kom att några av de med Rom unierade orientaliska kyrkorna har syriska som gudstjänstspråk. I samlingarna finns ett tidigt tryck av Nya Testamentet på syriska med syrisk skrift, *Liber Sacrosancti Evangelii de Iesu Christo Domino & Deo nostro... characteribus & lingua syra, Iesu Christo vernacular ...*, tryckt i Wien 1555. Men det var inte alla tryckerier som hade tillgång till syriska typer, så istället translittererade man den syriska skriften med hebreiska bokstäver. Det skedde bland annat i en utgåva från Antwerpen från 1574 som också den finns på KB. Sammanbunden med Gamla Testamentet på hebreiska, tryckt 1630 i Amsterdam, skulle denna utgåva spridas.³

Helt galen var inte tanken att, i brist på syriska

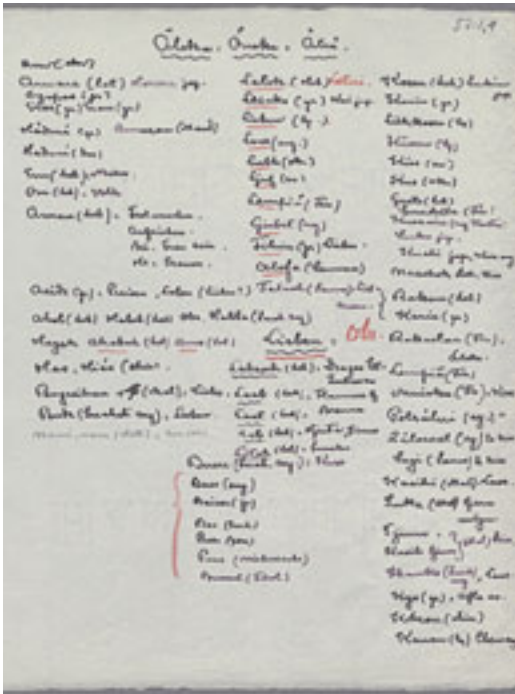
Nya testamentet, 1555. KB, RAR Teol. Bibel övers. syr.

typer använda hebreiska, då Talmuds arameiska och syriska står varandra tämligen nära. Och en person som kan talmudarameiska bör någorlunda kunna förstå syriska. Just en version av NT på syriska med hebreisk skrift skulle få svensk vetenskapshistorisk betydelse. 1701 anställdes en döpt jude, Johan Kemper, vid Uppsala universitet som lärare i hebreiska. Året efter fullbordade han en översättning till hebreiska och kommentar av Matteusevangeliet och 1713 var en översättning och kommentar av Hebreerbrevet färdig. Som utgångspunkt använde Kemper *versio syriaca* av NT med hebreiska bokstäver, förmodligen något av de exemplar som finns på Uppsala universitetsbibliotek. Denna evangelieöversättning med kommentar översatte strax därefter den excentriske universitetsbibliotekarien Andreas Norrelius till latin, en översättning som nyligen publicerats, medan Kempers hebreiska text är under utgivning.⁴

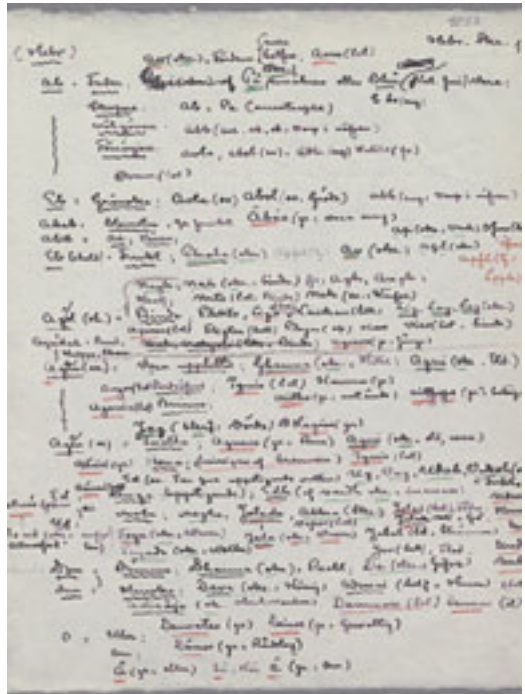
En verklig raritet är *Catechesis minor sive summa doctrinae Christianae capita syriace & latine cum*

alphabeto syriaco från 1627 av Sveno Jonae Westrogothus (1590–1642), professor i orientaliska språk vid Uppsala universitet. Såvitt bekant är KB:s exemplar det enda som finns av denna som katekes utformade lärobok i syriska. Med den inledde Sveno Jonae de syriska studierna i Sverige. Den är föremål för en ingående undersökning av docent Mats Eskhult i Uppsala, så därför räcker det att här nämna att boken inleds med en framställning, på latin, av den syriska skriften. Därefter följer, som textprov, dekalogen, den apostoliska trosbekännelsen, Fader Vår och bibelställen om dopets sakrament, allt parallellt på syriska och latin.

Det var Bibeln som stod i centrum för intresset för syriska i Europa, men en annan aspekt speglas av *Missale chaldaicum iuxta ritum eccl. nationis Maronitarum*. Syriska är kyrkospråk för de med Rom unierade maroniterna. Det är huvudspråket i missalet som gavs ut 1594 medan själva instruktionerna är på *karshuni*, arabiska med syriska bokstäver vilket är deras sätt att skriva arabiska.

Ur Strindbergs Hebr. Ordfränder. Jehova. År och månad. Räkneorden Israel. KB, SgNM 57.

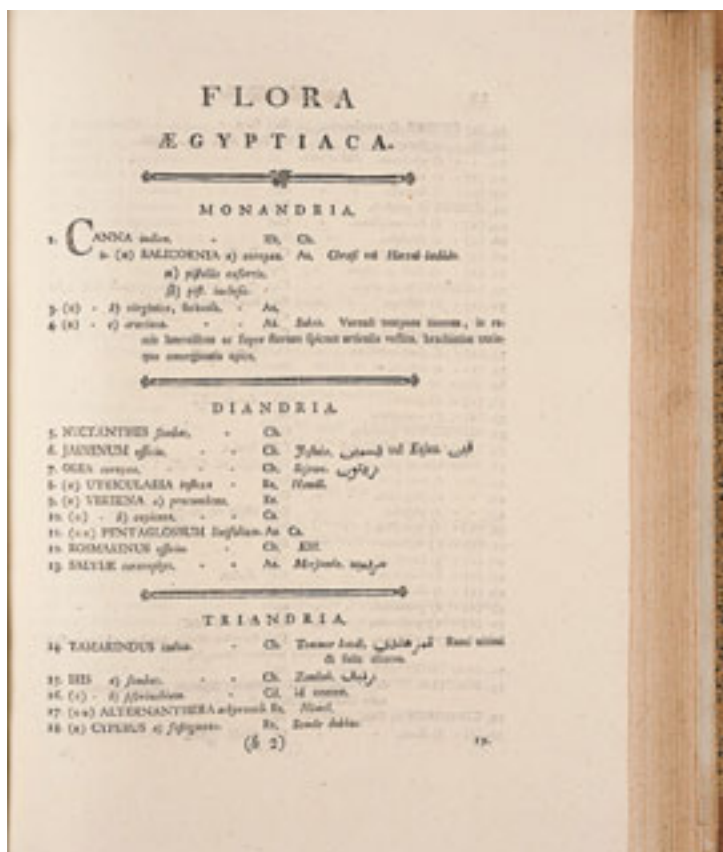
Ur Strindbergs Lexicon Hebraicum. KB, SgNM 42.

Utgivningen av missalet var inte helt problemfri. Redaktionen i Rom utslöt böner specifika för maroniterna och ersatte dem med material från den romerska liturgin. Eftersom tryckmöjligheter saknades i Orienten godkände dock en synod till slut utgåvan och den togs i bruk i september 1596.⁵ Första trycket på syriska i Orienten är ett psalterium från 1610 på syriska och karshuni från klostret i Quzhayya i Libanon – inget svenskt bibliotek tycks ha det – men det skulle dröja ända in på 1800-talet innan europeiska missionssällskap började trycka böcker på syriska i olika delar av det osmanska väldet.

”Tyska med hebreiska bokstäver” och ”arabiska med hebreiska bokstäver”

Två små skrifter från 1700-talet sägs vara ”på tyska med hebreiska bokstäver”, *Or le-et ʿerev* (”Aftonljus”) från 1728, som sägs vara av ”Jöhanan Qimhî”, och *Pêrûsʿal Malʿaki* 3... [Förklaring till Malaki 3:23–24 och Lukas 1:5.]” från 1735. Vad är nu detta?

Det första verket skrevs av Johann Müller (1649–1727) och spreds i åtskilliga upplagor – på det israeliska nationalbiblioteket har man bland annat exemplar från 1909. Upplagan från 1728 gavs ut av *Institutum Judaicum et Muhammedicum* i Halle, ett pietistiskt institut som grundats detta år för att bedriva mission bland judar och muslimer. Man gav ut en strid ström av skrifter på tyska, jiddisch, latin och arabiska, bland annat en lärobok i jiddisch och ett glosar som också finns på KB. Skriften sägs vara av ”Jöhanan Qimhî”, en helt fiktiv person för att ge sken av att det är en inomjudisk skrift. Också det andra verket kommer från detta institut. Det är ett utdrag ur en annan missionskrift från samma tid på jiddisch och tyska, *Gloria Christi oder Herrlichkeit Jesu Christi* av Caspar Calvör (1650–1725).⁶ Uppsala UB och Västerås stadsbibliotek är andra bibliotek som har institutets skrifter. 1792 stängdes det, och det *Institutum Judaicum* som nu finns i Halle är ett modernt forskningsinstitut. En liknande

Forsskål, Flora aegyptiacae-arabica, 1775. KB, Bot. 1700–1829.

kontext gäller det nya testamente på tyska med hebreiska bokstäver från 1860, självklart också det utgivet i missionssyfte.

Av en helt annan karaktär är ett antal religiösa judiska verk tryckta på 1800-talet, *Sefer Minha hadasha*, dvs. profeterna och hagiografa på hebreiska med tysk översättning från 1827–1837, *Mishnayot*, i sex band från 1831–1833, en bönbok från 1860 med tysk översättning, och en pentateuk från 1867, också den med tysk översättning. Dessa speglar det språkskifte som de tyska judarna gick igenom från mitten av 1700-talet och framåt. Vid denna tid började de lämna jiddisch och istället gå över till standardtyska. Portalfiguren här är filosofen Moses Mendelssohn (död 1786), farfar till Felix Mendelssohn. Vid mitten av 1700-talet översatte han och kommenterade Bibeln på tyska för att de skulle ha en judisk översättning som

alternativ till Luthers översättning. Den översättningen gavs också ut med hebreiska bokstäver – delar finns, enligt Libris, på Judiska biblioteket i Stockholm medan KB har några delar av versionen med tysk skrift.

Mission bedrevs också bland judarna i Orienten och för dem publicerades 1847 *Arba' kutub min al-'Abd al-jadid li-rabbina Yasu' al-Masih*, ("Fyra böcker ur Nya testamentet om vår Herre Jesus Kristus"). Språket är arabiska med hebreiska bokstäver och enligt WorldCat är utgivaren *British and Foreign Bible Society*. Själva översättningen är den version som gavs ut 1671 i Rom, den första enhetliga bibelöversättningen på arabiska. Den går tillbaka på handskrifter med karshuni som maroniterna tillhandahöll *Congregatio de Propaganda Fide* som sedan reviderade texten efter den latinska versionen.⁷ Från vilket språk den översatts

är oklart, men tänkbart är maroniternas kyrkospråk syriska. Denna version spred protestantiska missionssällskap i Orienten fram till 1900-talet då kristna översättningar från grundtexten kom. Som språk anges i boken *Judaeo-Arabica*, judearabiska. Det är idag det vetenskapliga namnet på arabiska med hebreiska bokstäver skrivet av judar för judar, en varietet som är skriftligt dokumenterad sedan mitten på 800-talet. På KB finns bara några verk som i den meningen är på judearabiska. Det tidigaste är *Bāb Mūsā* eller *Porta Mosis*, kommentaren till Mishna av medeltidens kanske störste judiske tänkare, Moses Maimonides (död 1204), utgiven 1655 av den engelske orientalisterna Edward Pococke. Den volymen hör till det som kom till KB tack vare Gustaf Peringer Lilliesköld, professor i Uppsala och senare riksbibliotekarie till sin död 1710. Hans ”shoppinglista” finns kvar och kan korreleras mot beståndet inte bara i KB utan också i Uppsala och Lund.⁸

Forsskål och resan till Lyckliga Arabien

På uppdrag av den danske statsministern Bernstorff begav sig sex män i januari 1761 till *Arabia Felix*, dagens Jemen, för att samla in material av intresse för biblisk filologi och exeges men också av allmänt historiskt och naturvetenskapligt intresse. Bland deltagarna fanns Linnélärjungen Peter Forsskål som rekryterats som expeditionens botanist och zoolog. Född 1732 i Helsingfors hade han studerat filosofi, botanik och orientalska språk. Under resan samlade han växter, frön och naturalier liksom att han förde noggranna anteckningar. När gruppen kommit till målet, Jemen, insjuknade han i malaria, och den 11 juli 1763 dog han.

En enda deltagare kom tillbaka 1767, dansken Carsten Niebuhr. På hans bekostnad publicerades mellan 1772 och 1837 det vetenskapliga resultatet. I sina samlingar har KB originalutgåvor av några av dessa verk, bland annat Forsskåls *Flora Aegyptiaco-Arabica*, *Descriptiones animalium* och *Icones rerum naturalium*, tryckta 1775 och 1776. I hans uppdrag ingick inte bara att vetenskapligt beskriva och namnge växter och djur utan också att ange deras arabiska namn i arabisk skrift och i translitterering. På så sätt har de blivit av betydelse inte bara för botaniken och zoologin utan också för arabisk lexikografi. Vid utgivning-

en av verken anlidade Niebuhr en icke namngiven ”svensk lärd” – man har gissat på Linnélärjungen Rolander. Först 1950 publicerades hans dagbok, *Resa till lyckliga Arabien*, vars handskrift Henrik Schück återfunnit 1923 i universitetsbiblioteket i Kiel. Huvuddelen av det som finns kvar av det material han samlade in liksom hans anteckningar finns idag i Köpenhamn – det var ju en dansk expedition – men också i Lund finns visst material.⁹

Expeditionen och dess publikationer blev vetenskapligt banbrytande. Medan t.ex. Gallands utgåva av *Tusen och en natt* – KB har ett exemplar av 1726 års upplaga – brukar nämnas som en symbol för ”orientalismen”, blev den danska expeditionen tillsammans med Jean-François Champollions egyptologiska skrifter och Henry Creswicke Rawlinsons assyriologiska skrifter från 1800-talets första hälft (som också de delvis finns på KB) hörnstenar i det vetenskapliga studiet av Orienten. Gemensamt beredde de marken för det paradigmskifte inom orientalistiken i vid bemärkelse som skedde under seklets andra hälft och som skulle väcka Strindbergs livsandar under hans sista år.

Strindberg och hebreiskan

1910 och 1911 gav Strindberg ut tre böcker som alla drev tesen att hebreiskan var urspråket, *Mordersmålets anor: svenska ordfränder i klassiska och levande språk*, *Luach hashemot: bibliska egenamn med ordfränder i klassiska och levande språk* och *Världs-språkens rötter*. Redan i *Blå böckerna* hade han ägnat sig åt språkvetenskapliga spekulationer, men nu utvecklade han sina tankegångar fullt ut. I KB:s handskriftssamling finns också, utöver manuskripten till dessa böcker, ytterligare opublicerat material som utflöde av hans lidelse i form av en hebreisk språklära och en ordbok, och i böcker i hans bibliotek finns anteckningar som speglar hans tankegångar.

Låt oss vara uppriktiga: Strindbergs teorier är stolliga. Men det är inte det som är det viktiga. Det som är av intresse är att han levde i en tid när flera vetenskapliga paradigmskiften ägde rum, också inom språkvetenskapen och religionshistorien. Nu behandlade man bibeltexterna som vilka andra texter som helst genom att tillämpa moderna lingvistiska och filologiska metoder. De

stora arkeologiska upptäckterna under 1800-talet i Egypten och Mesopotamien (våra dagars Irak) hade placerat det gamla Israel och dess religion och heliga texter i deras historiska sammanhang. Ämnet ”semitiska språk” vid universiteten lösgjorde sig på allvar från exegetiken och fick sin egen agenda. Det var mot denna nya vetenskap som han vände sig. Redan i *Blå böckerna* hänade han ”äfflingarna” som trodde på Darwin och dem som menade att arkiven i Mesopotamien hade bäring på Bibeln. I sina språkvetenskapliga skrifter bekämpade han den akademiska semitiska språkvetenskapen som behandlade hebreiskan som vilket annat språk som helst och Bibeln som vilken skrift som helst. Det är en händelse som ser ut som en tanke att 1910 kom två akademiska

skrifter ut, *Hebreisk grammatik* av Pontus Leander och *Babel och Bibel: en framställning av släktskapen mellan babylonisk-assyrisk och hebreisk religion* av David Myhrman. Båda var assyriologer från Uppsala och båda företrädde den moderna syn som Strindberg hatade.

Ännu har ingen gjort någon ingående studie av Strindbergs språkvetenskapliga studier trots att dessa upptog stor del av hans tid under hans sista år. När en sådan görs är det angeläget att inte i första hand fokusera på dem ur ett *hebraistiskt* perspektiv. Istället skall de sättas in i hans tankevärld, i hans uppfattning om språket och språken och hans bibelsyn liksom att man sätter in dem i deras vetenskapshistoriska perspektiv. Bara så gör man Strindberg rättvisa.

NOTER

1. I Hoffman 1974 presenteras några hebreiska 1400-talstryck i KB:s samlingar.
2. En bibliografi över det materialet finns i Hoffman 1989.
3. I katalogposten står att den är tryckt i Amsterdam. Det är dock en inte helt ovanlig utgåva tryckt av Plantin i Antwerpen. Jag vill tacka AJP Plak vid Bibliotheca Rosenthaliana i Amsterdam som rett ut detaljerna kring utgåvan. Uppsala universitetsbibliotek har också ett exemplar av samma tryckning med korrekta tryckuppgifter.
4. Eskhult 2007. Mats Eskhult, Uppsala, förbereder utgivningen av den hebreiska texten.

5. Graf 1944, s. 657–658.
6. Fullständig information finns i Rymatzki 2004. Jag vill också tacka Elona Avinezer vid Jewish National and University Library i Jerusalem för all hjälp.
7. Graf 1944, s. 88–92.
8. I Bäärnhielm och Gren-Eklund 2007 finns förteckningen över Peringer Lillieskölds orientaliska förvärv.
9. Expeditionen skildras bl.a. i Hansen 2000 och Rasmussen 1990, och i Provençal 1999 diskuteras Forsskåls betydelse för arabisk lexikografi.

REFERENSER

- Bäärnhielm, G. och G. Gren-Eklund. 2007. ”Peringer Lilliesköld som biblioteksman”, i *En resenär i svenska stormaktstidens språklandskap*, red. E. A. Csató m.fl. Uppsala.
- Eskhult, J. 2007. *Andreas Norrelius' Latin translation of Johan Kemper's Hebrew commentary on Matthew*, edited with introduction and philological commentary. Uppsala.
- Forsskål, P. 1950. *Resa till lycklige Arabien: Petrus Forsskåls dagbok 1761–1763*. Stockholm.
- Graf, G. 1944. *Geschichte der christlichen arabischen Literatur*. Città del Vaticano.
- Hansen, Th. 2000. *Det lyckliga Arabien: en forskningsfärd 1761–1767*. Stockholm. Första upplaga 1964.
- Hoffman, M. 1974. ”Fem hebreiska inkunabler i Kungliga biblioteket”, årsboken *Biblis*, s. 8–27.
- . 1989. ”Homage to king and country”, *Nordisk judaistik*, vol. 10, s. 94–112.
- Provençal, Ph. 1999. ”Peter Forsskåls bidrag til arabisk leksikografi”, i *Fund og forskning*, vol. 38, s. 135–152.
- Rasmussen, S. T. (red.). 1990. *Den Arabiske rejse, 1761–1767: en dansk ekspedition set i videnskabshistorisk perspektiv*. Köpenhamn.
- Rymatzki, Ch. 2004. *Hallischer Pietismus und Judenmission*. Tübingen.

Pehrmässefärden

Anteckningar kring en förbjuden bok

Samuel Fryxells *Pehrmässefärden eller Daniels resehäändelser: komisk originalroman* (1824–25) utgiven under pseudonymen Frans Filibert Törntagge är uppmärksammad och spelar en framträdande roll i Göran Häggs *I Världsfurstens harem: Erik Johan Stagnelius och hans tid* (2007). Stagneliusforskningen har uppehållit sig vid *Pehrmässefärden* för dess porträtt av Stagnelius i magister Zirkelströms gestalt. Stagnelius och Samuel Fryxell var jämgamla, studiekamrater och supbröder i Uppsala 1812–14. Fryxell är en av få som till eftervärlden kunnat ge ett porträtt av Stagnelius baserat på förstahandsuppgifter.

Samuel Fryxell lät ge ut sin roman sedan han blivit avsatt som präst (ytterst p.g.a. brännvinet) av Karlstads domkapitel, september 1824; utfallen i boken mot kyrkan är frekventa. På prästutbildningen, skrev Fryxell, lärs ut mycket nyttigt, till exempel ”om man skall gå naken eller klädd i kyrkan, om man skall ställa sig framför eller bakom Altaret, om man skall taga Kyrkogångshustrun i handen eller i näsan, om man skall döpa ungen i Guds eller Fans namn”.

I Uppsala universitetsbibliotek, Handskrifts- och musikenheten, finns Bengt Åhléns censurhistoriska samling. Ingången är den tryckta bibliografin *Censur och tryckfrihet: farliga skrifter i Sverige 1522–1954* (2003) där Samuel Fryxells *Pehrmässefärden* förtecknas; en hänvisning leder vidare till Åhléns samling och hans avskrifter ur Hovkanslerämbetets arkiv (Riksarkivet) från vilka det går att sammanställa följande händelseförlopp och data.

Hovkanslern beslutar 16 december 1824 att an-

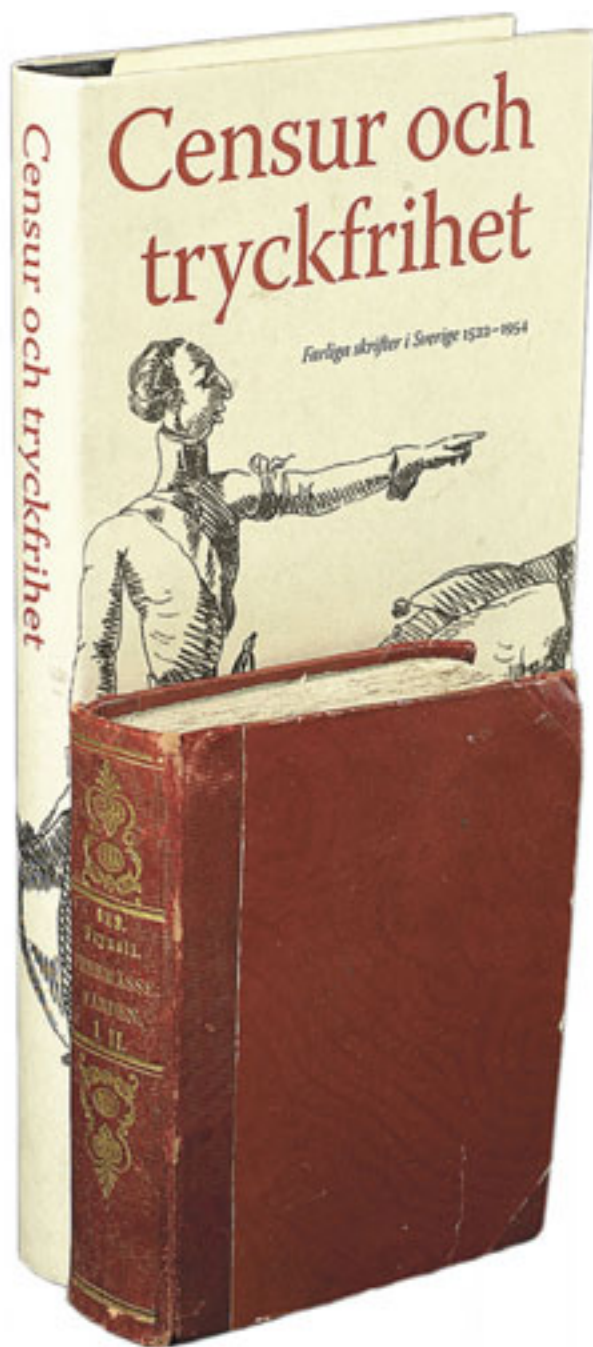
ställa åtal mot boktryckare Lars Torbjörnsson, Lilla Kyrkogatan 2, Göteborg för *Pehrmässefärden* i vars första del en fritänkare kommer till tals och bland annat kallar Jesus Kristus ”en simpel horunge”. Den 3 januari 1825 verkställs kvarstad i Göteborg. Hos tryckaren beslagt 15 ex plus 3 inkompleta av första delens upplaga om 500 ex. Övriga var redan expedierade till bokhandlarna, enligt förläggaren Theodor Sundler. Vid visitation i stadens boklådor påträffades cirka 100 ex, varav 12 i Sundlerska bokhandeln. I Göteborg hade 75 ex redan hunnit säljas.

Under februari och mars 1825 beslagt 22 ex i Stockholm, 9 i Mariestad, 10 i Norrköping, 10 i Karlskrona, 5 i Jönköping, 8 i Lund, 5 i Örebro, 5 i Vänersborg, 6 och hos Frykblads boklåda i Karlstad 12 ex. På övriga genomsökta orter kammade man noll. Summa 196 exemplar beslagtogs av första delen.

I Karlstad fungerade präst- och skolmannen Axel Fryxell som tryckfrihetsombud. Den 12 mars 1825 skrev denne till hovkanslern och berättade att han ej ansett sig kunna beslagta det ex som fanns i Emanuel Bruzelius lånebibliotek.

Från Uppsala rapporterades att bokhandlare Lars Berglund fått 20 ex förmedlade till sig via akademiboktryckare Wilhelm Fredrik Palmblad. Leverans hade skett 14 januari 1825 och allt sålt slut inom en månad.

Om bokens andra del, även den tryckt i 500 ex, sägs i rapport från Göteborg 28 juli 1825 att 16 ex beslagtagits och att förläggare Sundler meddelat att 54 var sålda i Göteborg, resten sänts till Stockholm och landsorten. Till Wiborgs bokhandel i

Censur och tryckfrihet i Christer Hellmarks karakteristiska högsjala formgivning bredvid Pehrmassefärden i sedesformat och samlaren Jacob Westins favoritbokbandsfärg röd. Foto Lars-Owe Wennman, Uppsala UB.

Stockholm hade levererats 30, till Norman & Engström 30, till Utter 40, till Probst 30 och till Zacharias Hæggström 200 ex. Till Lund 15, till Linköping 10, till Uppsala (Berglund) 20, till Mariestad 10, till Karlstad 40, och till Vänersborg 5 ex.

Av den utsända andra delen påträffades i Stockholm hos Wiborg 70 ex, hos Probst 16; Zacharias Hæggström hävdade att ingenting fanns hos honom då han återsänt boklären öppen. I Lund, Linköping, Uppsala, Mariestad, Karlstad och Vänersborg återfann makten inte något av de utlevererade exemplaren. Summa beslagtagna exemplar av andra delen: 102.

Bengt Åhlén har även noterat att tidningen *Telegraf*en, utgiven 1825 i Göteborg av Theodor Sundler och tryckt hos Lars Torbjörnsson, vid flera tillfällen under sin blott ettåriga existens anklagades för brott mot tryckfrihetsordningen; i artikelserien "Lagskipning" följde man processen mot *Pehrmassefärden* och citerade ur boken via rättegångshandlingarna. Av *Telegraf*ens 15 utkomna nummer gavs i dryga hälften generöst utrymme åt målet mot Samuel Fryxell.

I nummer 3 återges Fryxells uttalande angående konfiskationen: "jag tror den komma försent, emedan endast få exemplar, omkring Trettio eller Fyratio återstå af hela upplagan." Vidare försvarar han bokens ogudaktiga påståenden med att han den vägen ville åt fritänkarna "dessa föraktliga affällingar" – Fryxells metod var, säger han, att framställa "deras system i all sin uselhet, i hela sin råa nakenhet, så groft – så groft, att det väcker den känslöfles äckel och den ädles medlidande".

Trots ingripandet mot *Pehrmassefärden* tycks merparten av upplagan, som sagt, nått marknaden. En som fick tag i boken var prästkandidat Carl Peter Gedda i Göteborg, vilken vi känner genom noteringar gjorda i ett av honom signerat och 14 maj 1826 daterat exemplar, idag i Göteborgs universitetsbibliotek. Hans utläggningar, vilka möjligen vill efterlikna en gycklande stil à la *Pehrmassefärden*, avslöjar med full dramatik omständigheter kring boken och dess anonyma upphovsman – som Gedda döper

till Peter Fryxell, sättare hos Lars Torbjörnssons boktryckeri 1824–26. Peter Fryxell vill bli präst men eftersom han avslöjat biskopen i Göteborg Carl Fredrik af Wingårds ungdomssynder i sin bok avslås hans önskemål av biskopen som "lät inköpa och förstörde alla åtkomliga exemplar". Peter Fryxell hotar Carl Fredrik af Wingård med en tredje del av *Pehrmassefärden*, enligt Gedda "så osedlig och frivol att ingen boktryckare i Sverige vågade befatta sig med tryckningen, som skedde i Köpenhamn på Gyldendalska officinen, der en dag 10 exemplar utkommo". Gedda påstår i nästa andetag att Anders Fryxell, här kallad bror, ska vara kusin, är ägare till den "ej tryckta" tredje delen, samt att 600 exemplar av boken skulle sändas till Köpenhamn "men alla förginges uti en stark storm i Cattigat".

Ett annat samtida vittne är läkaren Johan Magnus Bergman som 1825 gjorde en resa genom Sverige och ner på kontinenten. I Skåne fick han tillfälle att studera samlingarna i Jacob De la Gardies bibliotek på Löberöds slott. Bland excellensens dyrgripar fanns även vår skrift; Bergman i sin reseskildring juli 1825: "Här tittade jag äfven igenom den skandalösa pjesen Pehrsmessofärden, som är förbjuden, såg 6 vackra engelska gravyrer öfver S:t Helena o. s. v." På väg hem passerar Bergman Malmö i början av november 1825: "På Malmö slott suto nu fängslade tvenne af mina förra bekanta, lagman Kleman och presten Fryxell, och deras brott äro allmänt kända." (*Valda smärre skrifter* (1876), s. 82, 165.)

En tryckfrihetsjury hade 31 januari 1825 fällt Samuel Fryxell och hans pehrmassefärd "för gäckeri av Guds ord och sakramenten" samt "för smädliga uttryck av rikets präststånd". Domen blev böter och offentlig avbön; i brist på pengar sju månaders fängelse på fästning. Vid rättegångstillfället häktades Fryxell.

Arkivbiblioteken kunde inte erhålla boken som pliktexemplar från tryckeriet (vilket då som nu är vägen in i samlingarna för en svensk bok). En trycklista daterad Göteborg 30 januari 1825 över Lars Torbjörnssons insända produktion 1823, 1824 avslutas med förklaringar till varför vissa arbeten ej blivit avsända; om *Pehrmassefärden* heter det att den är "under åtal, och tillfölje deraf Sequesterad". Alltså belagd med kvarstad.

Linköpings bokauktionskammare hade *Pehrmassefärden* till försäljning 1832. Stadens tryckfrihetsombud skrev 7 december samma år till hovkanslern att han lagt beslag på det utbudna exemplaret. Boken fortsatte dyka upp då och då på auktioner under senare delen av 1800-talet, har Bengt Åhlén noterat.

Uppsala universitetsbiblioteks exemplar kom med storsamlaren, garvaråldermannen Jacob Westins donation 1881. Bland de dryga 20000 volymerna fanns nästan ingen skönlitteratur; Fryxells roman var säkert förvärvad av Westin för sitt rykte; "förbjuden och ytterst sällsynt", som det heter om *Pehrmassefärden* i en auktionskatalog 1968 efter samlaren och bibliofile författaren J. Viktor Johansson.

Andra årgången

Fjärde häftet

ORD OCH BILD

ILLUSTRERAD MÅNADSSKRIFT

UTGIFVEN AF

KARL WÅHLIN

(April)

Utgivet den 6 juni.

1893

Wahlström & Widstrand
Stockholm

Pris pr årg. (12 häften) 10 kr.

Det omistliga omslaget

En fotnot eller ett kapitel i bokbinderiets historia?

En gammal klassisk definition av leveransplikten till arkivbiblioteken är denna, något lättvindiga: plikten gäller ”Allt papper med tryck på, utom visitkort och påsar”. Den antyder idén om fullständighet, och samtidigt påminner den om att det inte finns utrymme för subjektiva överväganden: ingenting inom ramen får kastas. Om fastheten i denna princip vittnar bland annat mångfalden i det okatalogiserade trycket, som då och då blir föremål för respektfulla presentationer.

En annan kategori av ”papper med tryck på”, som för en mindre observerad tillvaro, är omslagen, de kartongstycken som omsluter tidskriftsnummer och de skyddsomslag som ofta omger böcker, både bundna och häftade. Under en lång tid i KB:s historia kastades böckernas skyddsomslag, och tidskriftshäftenas omslag avlägsnades vid bindningen. Den som lånar en tidskriftsårgång från denna epok finner att kvartalshäftena, månadshäftena etc. sällan har fått behålla sina omslag, och detsamma gäller äldre böcker som vid utgivningen var försedda med skyddsomslag.

Det går att förstå hur de ansvariga beslutsfattarna har tänkt, fast det blev fel. Det är enklare att binda en volym när inlagen är homogena, och ett skyddsomslag kring en bok fungerar knappast någon lång tid på det sätt som namnet anger, när boken enligt sin bestämmelse blir utlånad gång på gång. I viss utsträckning kan det också ha (åtminstone teoretisk) betydelse för utrymmet när alla tidskriftsårgångar breddas med ett antal häftesomslag.

I KB dröjde det till 1960 innan en ny ordning

infördes och ”bevarandeuppdraget” (som det väl heter med den senaste terminologin) togs på fullt allvar.

Under arbetet med att sammanställa en utgåva av Hjalmar Söderbergs samlade skrifter – ett projekt som är betydligt mer omfattande än den hittills största utgåvan, Bonniers 10 volymer 1943 – har min kollega Björn Sahlin och jag gått igenom åtskilliga tidskriftsårgångar och mikrofilmade tidningar. Vid sådant arbete finner man inte bara vad man söker, i detta fall Söderbergs texter, utan också annat samtida material av intresse. En upptäckt under kartläggningen illustrerar betydelsen av att spara tidskriftsomslag.

I aprilnumret av *Ord och Bild* 1893 gällde två av bidragen den norske författaren Arne Garborg: dels en novell av honom, dels en essay av Hjalmar Söderberg om Garborgs författarskap. Numret lämnades till tryckning den 18 april; under den följande veckan, den 20 och den 26 april, publicerade Garborg i den norska tidningen *Verdens Gang* två mycket kritiska artiklar mot Oscar II och den svenska regeringen, med anledning av den inflammerade situation i unionsfrågan som hade uppstått genom att stortinget hade antagit en lag om eget konsultatsväsen, och att kungen vägrade att sanktionera lagen, eftersom den var ett steg mot lösare band i unionen. Artiklarnas publicering sammanföll därmed med beaktandet av Garborg i *Ord och Bild*, och i den upprörda stämning som rådde i Sverige väckte denna parallellaktion ofrånkomligen en viss uppmärksamhet i svenska tidningar.

Tidskriftens redaktion uppfattade, knappast överraskande, samtidigheten som pinsam och beklagade ”detta sammanträffande, som vi naturligtvis icke kunnat förutse” samt förklarade att ”därest Garborgs tänkesätt och skrivsätt i aktuella politiska ämnen förut varit oss bekanta, vi icke skulle funnit tidpunkten lämplig att meddela något av eller om Garborg”.

Björn Sahlin, som går fram på bred front i artikelmaterial och därvid gör åtskilliga fynd som ger perspektiv på Söderbergs samtid, upptäckte i *Post- och inrikes tidningar* den 19 juni 1893 ett omnämnande av denna förklaring, med några citat och en hänvisning till *Ord och Bilds* ”senaste nummer”. Det visade sig emellertid att där finns inte ett spår av en sådan text. Hur hade den då publicerats? Att texten inte fanns i KB:s referensexemplar kunde till nöds förklaras med brokiga öden, men den fanns inte heller i arkivexemplaret.

En förfrågan om innehållet i ett annat arkivexemplar, i Uppsala universitetsbibliotek, klargjorde saken: förklaringen hade tryckts på baksidan av omslaget till häftet den 6 juni, och detta har bevarats i Carolinas exemplar, medan KB som sagt hade gjort sig av med sitt.

Man kan göra flera reflexioner om denna historia. *Post- och inrikes tidningar* var en av de få tidningar som återgav *Ord och Bilds* förklaring. Förutsättningarna för att finna den var alltså begränsade, och noggrannheten och vaksamheten i Björn Sahlins sökande gav honom möjlighet att träffa på ett av de ställen där fallet kommenterades. Tack vare att man på Carolina för 115 år sedan hade sparat omslaget kunde min hänvändelse dit ge resultat.

Även när man ser till innehållet är händelsen av intresse. Den ger en påminnelse om ett upprört skede (bland flera) i unionens historia, och den belyser två viktiga författares inställning i unionsfrågan. Att Garborg var rebellisk förvånar inte. Hjalmar Söderberg har ett par gånger redovisat sin uppfattning; dels när han låter Arvid Stjärnblom i *Den allvarsamma leken* skriva ett brev till sin gamle far på nyårsaftonen 1902, med en utläggning om det rimliga i det norska motståndet, dels i en minnesartikel från 30-talet

där han berömmar Oscar II:s kloka försiktighet vid unionskrisen 1905. Också Karl Wählins beklagande är naturligtvis ett belysande dokument, och det var knappast någon tillfällighet att *Post- och inrikes tidningar* fann det motiverat att återge det; den var regeringens officiella pressorgan och dess utgivare var Svenska Akademien, vars ständige sekreterare, Carl David af Wirsén, var en flitig medarbetare med artiklar i litterära ämnen.

Man finner alltså flera sakligt intressanta och dramatiskt tidspräglade element i den bevarade texten, och de belyser nyttan av kravet att fullständigt bevara det tryckta materialet, som har gällt sedan september 1661 (låt vara från början av andra skäl än att främja forskningen). Här finns både politiska, litterära och journalistiska sammanhang av intresse, och en poäng är onekligen att det var den lilla notisen i *Post- och inrikes tidningar* som öppnade vägen till detta komplex. Det är sådant som gör forskningen lustfylld.

Men det handlar också om bokhistoria, bokkonst och tryckerihistoria. Omslagen, både böckernas skyddsomslag och tidskrifternas häftesomslag, är en organisk del av den grafiska produkten, och det är faktiskt förvånande att man uppenbarligen inte har betraktat saken så förrän de senaste 50 åren. Det är värt att notera att det var lärdomsentusiasten och bokhistorikern Sten G. Lindberg som införde den nya ordningen på KB. Det är också intressant att samtidigt som utvecklingen på KB har gått från makulaturhantering till bevarande, har den på Carolina rört sig i motsatt riktning. Från omkring 1900 började man konsekvent spara skyddsomslagen, men i slutet av 1980-talet upphörde detta, typiskt nog av ekonomiska skäl, för att på senare år ersättas av ett mer slumpmässigt sparande (en del omslag klistras in, resten kastas).

Som en konsekvens av dessa växlande ordningar i de två biblioteken har nu redaktionen för Hjalmar Söderbergs samlade skrifter glädjen att överlämna den text som våren 1893 levererades till nationalbiblioteket och snart nog försvann, men som tack vare Björn Sahlins uppmärksamhet och med bistånd från bibliotekarierna Britta Wijkander och Gun Karlberg på Carolina kan återställas och infogas i KB:s samlingar.

INNEHÅLL.

Nordenskiöld. Oljemålning af *Georg von Rosen*.

Familjeinteriörer från trettioåriga krigets tid. Anteckningar ur gamla papper af *Elof Tegnér*.

Med fågelfångare. Af *Paul Rosenius*. Med 5 teckningar för »Ord och bild» af *Bruno Liljefors*.

Från utställningsfältet i Chicago. Af *Cecilia Wärn*.

I skogen. Akvarell af *Anna Beberg* f. *Scholander*. Träsnitt af *Gunnar Forssell*.

I skogen. Dikt af *Hugo Gyllander*.

Fru de Mauves. Berättelse af *Henry James*. Öfversättning från engelskan. 4:e arket.

Om arabernas uppror i öfre Kongo och de senaste händelserna därstädes. Af *P. Möller*.

Bilder:

Vignett. — Tippo Tip. — Karta öfver Kongo. — Araber. — Kaptenen Carl Håkanson. — Från Kongofloden — Bazoko-typer från öfre Kongo. — Kvinna från öfre Kongo. — Vignett.

Herrskapet på Lindesnäs. Efterlemnadt manuskript af *Anna Carlotta Leffler*, d:essa di Caianello.

KONST. Målningskonsten i 19:de sekle. Af *Georg Göthe*.

Förklaring.

Det 9:e arket af »Ord och bild», som bl. a. innehåller Arne Garborgs berättelse »Att dö» samt Hj. Söderbergs artikel om Garborg, lämnades till tryckning den 18 april. Häftet levererades färdigt till distributörerna den 26 april och utkom i bokhandeln följande dag.

De politiska artiklar af Garborg, som i Sverige gjort ett så pinsamt intryck, inflöto i Verdens Gang den 20 och 26 april. De blefvo bekanta för oss genom omnämmanden i en Stockholmstidning den 26 och 29 april.

Beklagande detta sammanträffande, som vi naturligtvis icke kunnat förutse, få vi förklara att därest Garborgs tänkesätt och skrifsätt i aktuella politiska ämnen förut varit oss bekanta, vi icke skulle funnit tidpunkten lämplig att meddela tidskriftens läsare något af eller om Garborg.

De tidningar, som uttalat sig om införandet af ofvannämnda artiklar, torde benäget meddela sina läsare denna förklaring.

Stockholm i maj 1893.

Redaktionen af "Ord och bild".

FRONT

1

Om FRONT

En internationell avantgardetidskrifts korta historia (1930–1931)

Ur dagens perspektiv kunde ett möte mellan Ezra Pound och Sergej Tretjakov på sidorna i samma internationella litterära tidskrift te sig nästan lika förvånande som Lautréamonts ”tillfälliga möte mellan en symaskin och ett paraply på ett obduktionsbord” (i *Maldoror*, canto 6). Men i den atmosfär som rådde under mellankrigstidens första år var sådant fortfarande möjligt. Mötet ägde rum i den flerspråkiga tidskriften *Front*, som åren 1930–1931 utkom med fyra nummer i Haag.¹ *Front* var kanske den sista internationalistiska avantgardepublikation där tyska, amerikanska, franska, sovjetryska och latinamerikanska författare kunde publiceras tillsammans utan någon annan kontroll än redaktörens litterära smak. Förekomsten av Pound och Tretjakov på samma sidor var bara ett av många förvånande inslag i *Front*. Under sin korta livstid lyckades tidskriften också publicera så olika och framstående författare som Carl Einstein, Walter Mehring (Tyskland), William Carlos Williams, John Dos Passos, Kay Boyle och Louis Zukofsky (USA), Roger Vitrac, Paul Nizan, och André Cayatte (Frankrike) och slutligen Vladimir Majakovskij, Josef Utkin, Vladimir Lugovskoj och Vera Inber från Sovjetunionen.

Historien om de små internationella avantgardetidskrifter som utkom i olika hörn av Europa och USA mellan de två världskrigen är inte lätt att sammanfatta. Forskningen har inte gjort mycket för att kasta ljus över de litterära tidskrifternas roll som förmedlare av kontakter och knutpunkter för avantgardistiska författare och konstnärer i olika länder som, ofta på resande fot, bildade ett högst verkligt internationellt kollektiv.² Även

om de var marginella och rörde sig med begränsade ekonomiska resurser hade de små avantgardepublikationerna ofta mycket vittsyftande ambitioner. I introduktionen till standardverket om amerikanska småtidskrifter skisseras följande typologiska porträtt av avantgarderedaktören:

Little magazine history provides us with a bewildering variety of personalities, but they do have certain characteristics in common. Drawing from the widely differing portraits of Ezra Pound, William Carlos Williams, Norman Macleod, Eugene Jolas, Ernest J. Walsh, and other avant-garde personalities, we may suggest a composite portrait of the little magazine editor or contributor. Such a man is stimulated by some form of discontent – whether with the constraints of his world or the negligence of publishers, at any rate with something he considers unjust, boring or ridiculous. [...]

In view of the urgent conviction that he has something to say, a would-be editor finds that the resources for beginning a magazine are accessible, though he does not usually see beyond the publication of the first issue of the magazine. Generally he is deeply absorbed in the importance of what he has to say; but his interest in establishing and illustrating his own aesthetic beliefs leads him to neglect such matters as might insure either a wide distribution or a reasonable longevity for his periodical. He is of the advance guard simply because the form and content of his contributions are unusual or violate one or several of the principles upon which material is made acceptable to the commercial magazine.³

Denna profil över den typiska redaktören för en avantgardetidskrift stämmer in på initiativtagaren till *Front* i Nederländerna 1930, med ett undantag. Redaktören var i detta fall inte en *han* utan en *hon* – och därtill en mycket ung *hon*. Som den tyska litteraturhistorikern Marianne Kröger har visat, kom initiativet till *Front* från den då artonåriga Sonja Prins, som senare skulle bli en välkänd holländsk författare.⁴ Med ett startkapital på 1000 gulden, som hon ärvt av sin mormor, lyckades hon övertyga förlaget Servire i Haag och dess huvudredaktör, Carolus Verhulst, att starta en flerspråkig litterär tidskrift med radikal, avantgardistisk profil. Sonja Prins, uppvuxen i USA, Kanada och Schweiz som dotter till en bohemisk holländsk författare, A. P. Prins, och journalisten och pedagogen Ina Willekes MacDonal, båda medgrundare av Sällskapet Nederländerna–Nya Ryssland 1928, hade tidigt blivit bekant med radikala vänsterpublikationer som *New Masses*, *Die Weltbühne* och *Arbeiter-Illustrierte Zeitung*, och med Majakovskijs poesi. Vid sjutton års ålder blev hon medlem i det kommunistiska ungdomsförbundet och lämnade snart sina föräldrar för att leva som oberoende radikal student. När det blev dags att skriva kontrakt med förlaget Servire måste hon emellertid – fortfarande minderårig enligt då gällande holländsk lag – åtföljas av sin mor. Som redaktör skulle hon komma att visa mer initiativkraft och djärvhet än många äldre och mer väletablerade kollegor.

Det första numret av *Front* utkom i december 1930, med tre redaktionsadresser, i alfabetisk ordning: Norman MacLeod, Albuquerque, New Mexico, för USA; S. Prins⁵ i Amsterdam för Europa; och slutligen – utan namn – Sekretariatet för Federationen av Sovjetiska författarsällskap, Moskva (FOSP).⁶ Bidrag hade samlats in genom annonser i internationella tidskrifter med liknande inriktning.⁷ En lista över "A Few Magazines [sic] of Our Contributors" på det bakre omslagets insida i det första numret upptog sjutton estetiskt och/eller politiskt radikala publikationer från Europa och USA, alltifrån Ezra Pounds *The Exile* (Genua) till den prokommunistiska *The New Masses* (New York), men utan omnämnande av några sovjetiska tidskrifter. Vid sidan av denna lista över nätverkskontakter fanns ingen redaktionell programförklaring eller något manifest – som annars var typiskt för en ny radikal litterär

tidskrift – varken i det första numret eller något av de tre följande. Slående var också frånvaron av alla illustrationer i *Front*, och i själva verket av allt material relaterat till andra konstformer som måleri, film, teater eller fotografi, som annars var vanligt i tidens avantgardepublikationer.⁸ *Front* var alltså en internationell tidskrift för samtida poesi och prosa. Dess mest slående drag var dess flerspråkighet och dess vida tolkning av begreppet "radikalism".

Front började utan någon introduktion, *in medias res*, med en text som var representativ för flera senare bidrag. Det var ett prosafragment av den tyske dokumentärförfattaren Erik Reger, som i dynamiska ögonblicksbilder, med åtskilliga tekniska detaljer, beskrev hur en katastrof vid ett brobygge avvärjs av en maskinliknande övermänniskoingenjör.⁹ Många av de medverkande i det första numret var mycket unga, och först senare blev vissa av dem välkända författare, till exempel den originella novellisten Kay Boyle och poeterna Charles Henri Ford, Louis Zukofsky och Paul Bowles. Dessutom var ungdom, generationskonflikter och motsättningen mellan "unga" och "gamla" kulturer vanliga teman i det första numret av *Front*. Den franske surrealisterna Roger Vitrac, redan välkänd för sin absurda pjäs *Victor, eller När barnen tar makten*, medverkade med en ungdomsberättelse, "Marius", och den tjuogoettårige André Cayatte – senare en framstående filmregissör – med ett prosafragment av liknande slag. Det unga Tyskland representerades av Erich Reinhardt, Ernst Rathgeber och Bertolt Brechts tidigare skolkamrat Hanns O. Münsterer.

De mest framstående författarna i det första numret av *Front* tillhörde emellertid en något äldre generation: Carl Einstein, Sergej Tretjakov och Ezra Pound. De representerade tre länder, tre kulturer och tre olika litterära riktningar, som på något sätt skulle komma att samexistera på *Fronts* sidor. Einstein (född 1885) var expressionistisk prosaist, författare till den första viktiga boken om afrikansk konst, radikal aktivist, emigrant i Frankrike redan 1928, där han stod surrealisterna nära; han deltog senare i det spanska inbördeskriget i den anarko-syndikalistiska milisbrigaden Columna Durruti, innan han 1940 begick självmord vid fransk-spanska gränsen (i hög grad under liknande omständigheter som Walter Benjamin, bara två månader tidigare). Sergej Tretia-

kov, något yngre, tillhörde den förrevolutionära futuristiska rörelsen, var en viktig medarbetare i Majakovskijs tidskrifter *LEF* och *Novyj Lef*, deltog i Meyerholds teateruppsättningar liksom i Sergej Eisensteins första arbeten inom teatern och filmen, ivrig förespråkare för *litteratura fakta* och en av de få internationalisterna i det ryska avantgardet; hans antikolonialistiska melodrama *Ryt, Kina!* var den första sovjetiska pjäs som rönt framgång i väst. Han arresterades och avrättades under utrensningarna 1937. Ezra Pound, född samma år som Einstein, likaså emigrant, var naturligtvis en av den poetiska modernismens ledande gestalter – grundare av imagismen, kritiker och översättare med unik bredd och idiosynkratisk smak, ständigt ivrande för det nya i europeisk och amerikansk poesi. Även om han stödde Mussolinis fascism följde Pound också nya ”unga” tendenser inom den kulturella vänstern; efter andra världskriget anklagades han för samarbete med axelmakterna men frikändes och sändes till tolv års vistelse på en sluten psykiatrisk anstalt.¹⁰

Dessa tre olika författare har, var och en på sitt sätt, i hög grad bidragit till *Fronts* postuma rykte. I ett kort ”Credo” (II), uppenbarligen skrivet som svar på en rundfråga från *Front*, förklarade Pound:

Having a strong disbelief in abstract and general statement as a means of conveying one's thought to others I have for a number of years answered such questions by telling the enquirer to read Confucius and Ovid. This can do no harm to the intelligent and the unintelligent may be damned.¹¹

Pound skulle snart lägga fram sin elitistiska konstsyn i en längre text för tidskriften. Sergej Tretjakov (med signaturen ”S. Tretyakow, kolchoznik”) presenterades i *Front* med en ”Rapport” på engelska (45–52). Här beskrev Tretjakov, efter att ha tecknat en mycket optimistisk bild av vad en kolchos var, eller snarare var avsedd att vara, sina erfarenheter som författare i en by i norra Kaukasus. De första kampanjerna för att få ut ”författarna till kolchoserna” hade, enligt Tretjakov, misslyckats eftersom de förpassat författare till rollen som passiva observatörer, som bekvämt reste från gård till gård. En författare som ville inte bara *beskriva* utan *förändra* verkligheten måste också förändra sitt eget arbetssätt:

Not to wander from one kolchos [sic] to another but study only the one where I am staying;

to face all problems which bear upon village-economy, from the agrarian to the administrative;

not to move about through the kolchos like a tourist, ”a respectful looker on” but to take an active part in the organization (48)

Tretjakovs alternativ till den traditionella realistiska ”syntesen” var inte bara att studera ett litet segment av livet på djupet, så att säga frilägga dess geologiska kärna – som han nyligen gjort i sin romanlånga ”livsintervju” med en kinesisk student¹² – utan att ta aktiv del i konstruktionen av den observerade verkligheten. Denna nya hållning förändrade enligt Tretjakov författarens roll från informativ till ”operativ” (51). Artikeln i *Front* var därmed den första presentationen för västerländska läsare av begreppet ”den operative författaren”, som snart skulle diskuteras häftigt i Berlin och hyllas av Walter Benjamin i ”Författaren som producent”.¹³

Carl Einsteins bidrag var provokativt redan genom sin titel, ”Schweissfuss klagt gegen Pforz in trüber Nacht”, vilket kunde översättas som ”Svettfot klagar på Fis i dyster natt” (53–61). Detta fragment av en medvetandeström, tydligen ett experiment med automatisk skrift, var ett svindlande collage av gatuscener, sex, avföring, kroppar och ljud omkring den unge ”hjälten” Laurenz. Einsteins prosa fick Otto Dix’ och George Grosz’ groteska bilder av Berlinlivet att te sig närmast idylliska.¹⁴

Modernistisk hermetism, dokumentarism och expressionism; protofascism, bolsjevism och anarkism: detta var, i olika kombinationer, nyckelord för *Front* under dess korta existens. Även om prosa och poesi dominerade, spelade även litteraturkritik och litterära essäer en viktig roll i tidskriften. Den mest betydande kritiska rösten i det första numret tillhörde den amerikanske marxisten V. F. Calverton, redaktör för den lilla tidskriften *Modern Quarterly*, och därtill udda medarbetare i *transition*. Hans essä ”The Literary Artist in a Mass Civilization” (12–21) beskrev i deterministiska sociologiska termer författarens villkor i masshället, under kapitalismen likaväl som under fascismen eller socialismen. Enligt Calverton var det bara insikten att individualismens och den fria konstens tidsålder

Sonja Prins, foto © Keke Keukelaar.

är över och att konsten måste förstås i termer av "syfte" (social funktion) som kunde ge författaren "en ny och mer revolutionär inriktning". Det mest uppenbart politiska bidraget i *Fronts* första nummer var "Au delà des mots" (92–94) av Philippe Lamour, en fransk fascistisk intellektuell, som i otvetydiga ordalag beskrev rörelserna "bolsjevism, fascism och rasism" (det vill säga nazismen) som tre aspekter av samma vitala reaktion mot gamla borgerliga "trötta eliter".

Redan från början hade Sonja Prins tänkt sig den nya avantgardetidskriften som programmatiskt flerspråkig, med originaltexter på tyska, engelska och franska. Ryska och spanskspråkiga författare däremot presenterades i översättning. De ryska medverkande i det första numret var, förutom Tretjakov, tre poeter: Josef Utkin (på franska, översatt av M. Mir: "Appel d'Octobre", 9–10), Vladimir Lugovskoj (på tyska, anonym översättning: "Küche der Zeit", 32–34) och Vera Inber (likaså i M. Mirs franska version: "Bonne Année!", 96). Utkin var en lyrisk poet, mycket populär bland den sovjetiska ungdomen, medan Lugovskoj och Inber tillhörde konstruktivistgruppen, som argumenterade för uttrycksmedlens maximala effektivitet och täthet. Utkins och Inbers bidrag i *Front* var båda skrivna på ett rättframt språk präglat av revolutionär entusiasm, medan Lugovskojis dikt "Küche der Zeit" var intressantare: rytmiskt kraftfull, mångtydig

i sin metaforik och apokalyptisk till sitt innehåll. Dikten slutade med rader som idag, när 1900-talet är över, ter sig mycket profetiska:

In wilder Kälte
in zertrümmerter Finsternis,
Stehen wir
auf fliegender Erde
Philosoph, Soldat und Krüppel.
Über uns erscheint als blutiger Stern
Als schwarzes Hakenkreuz und graue Nacht
Die Mitte
des zwanzigsten Jahrhunderts. (34)

Varken Tretjakov eller Utkin, Lugovskoj eller Inber var vad man i första hand kunde ha väntat sig att den av proletärförfattarnas RAPP dominerade FOSSP skulle välja till en internationell publikation. Uppburna representanter för den proletära litteraturen som Fadejev eller Libedinskij eller kritikern Averbach kom inte med i *Front*, liksom inte heller, å andra sidan, internationellt välkända prosaförfattare som Pilnjak eller Babel. Majakovskij fanns med först i det tredje numret.

Amerikaner dominerade den poetiska scenen i första numret av *Front*. Norman MacLeod, Charles Henri Ford, Paul Bowles och Richard Johns tillhörde alla efterkrigsgenerationen av unga amerikanska poeter som under den stora depressionen, över huvudet på den amerikanska mainstreamkulturen, sökte sig till det europeiska avantgardet och marginaliserade kulturer i sitt eget land för inspiration. Liksom andra amerikanska författare som medverkade i *Front* ingick de i ett nätverk av medarbetare i småtidskrifter och pilgrimer till Paris, alla i kontakt med surrealisterna, Gertrude Stein och *transition*, på sätt och vis föregångare till "beatgenerationen" efter andra världskriget.¹⁵ Norman MacLeod (1906–1985), medredaktör för *Front*, var en typisk representant för gruppen, tidigt uppmärksammas för sin täta imagistiska poesi med regionala (västern-, indianska, mexikanska) teman. Han medverkade i vänstertidskrifter som *The New Masses* och blev snart redaktör för flera småtidskrifter, inte minst *The Morada* (1929–30). I början av 1930-talet var MacLeod kommunist, deltog i organiserandet av John Reed-klubben i Hollywood och gjorde 1933 ett tre månader långt besök i Sovjetunionen för att arbeta på *Moscow Daily News*, men återvände besviken.¹⁶ När Sonja Prins startade *Front* 1930

hade hon skrivit till flera småtidskrifter för att hitta en amerikansk medredaktör, och MacLeod var den förste som besvarat hennes anrop.¹⁷ Han i sin tur kontaktade många av de framtida medarbetarna, däribland Ezra Pound, och skulle bidra med sin egen poesi i tre av de fyra nummer som kom ut.

Det andra numret av *Front* dominerades av nya amerikanska och sovjetryska texter. Först kom en ungdomsberättelse av en av de mest framstående författarna ur den "förlorade generationen", Robert McAlmon, följd av poesi av William Carlos Williams, MacLeod och andra; därtill "Elysian Invention – An Acoustic Scenario", ett collage av storstadsröster av Eugene Jolas (redaktör för *transition*). Den enda essän i det amerikanska blocket var Ezra Pounds "Open Letter to Tretjakov, kolchoznik" (124–126).¹⁸ Efter att ha förklarat att han läst texten i *Front* nr 1 "med intresse", fortsatte Pound omedelbart med att kritisera Tretjakovs hela projekt. Tanken att författaren i allmänhet skulle delta i produktionsprocessen var fel, eftersom "det är mycket tvivelaktigt om något i stil med den ryska revolutionen är möjligt, tillrådligt eller nödvändigt för vare sig USA eller Väst-europa" (124). Pound motsatte sig bryskt Tretjakovs idé om en nödvändig korrespondens mellan form och klassideologi, och att en kommunistisk författare därför måste lägga bort traditionella former som den klassiska romanen, ta avstånd från fiktionen och bli en "operativ" författare:

It is largely because of this "bourgeois" pre-revolution Russian Literature that the rest of the world was in no way surprised at the Russian Revolution and that most of us thought it was due. A mere study of Marxian theories would not have told us very much about mujiks. (125–126)

I en fotnot lovade redaktörerna att "Tretjakovs svar kommer att publiceras i *Front* nummer 3". Något sådant svar kom emellertid aldrig. I stället svarade Tretjakov på Pounds brev i en omdiskuterad föreläsning i Berlin den 21 januari 1931 genom att avfärda bruket av klassiska romaner för att förstå sådana förment "eviga" begrepp som *muzjik*:

The other day an American writer published an open letter in response to my statements about the activity of the writer on the *kolkhoz*. He wrote the

following: "The most zealous student of Marxist theory cannot provide any more knowledge about the *muzhik* than that already contained in pre-Revolutionary classical literature". The expert in our classics [dvs. Pound – L. K.] doesn't suspect that in today's village the words *muzhik* and *baba* carry the force of insults.¹⁹

De sovjetryska bidrag som följde på Pounds brev var en ganska märklig blandning: scener från Vsevolod Visjnevskijs pjäs "Första ryttararmén" (på engelska), Michail Platonskijns "Fadern" (på tyska), en novell om generationskonflikter i en fabrik, "Examen" (på franska) av den ledande proletäre reportern Ivan Zjiga, och slutligen ett kapitel ur romanen *Systrar* av Veresajev, som var klart äldst av alla medverkande i *Front* (född 1867) och sågs mer som en "medlöpare" än som en avantgardistisk författare. Det mest imponerande litterära bidraget i detta nummer var utan tvivel "Conspectus of a Dream" av den irländske författaren, översättaren och *transition*-medarbetaren Charles Duff – en serie karnevalsartade joyceska scener från västfrontens skyttegravar, där författaren själv hade kämpat. Numret avslutades med korta essäer som behandlade den kulturella situationen i Italien (av Ezra Pounds allierade Gino Saviotti), Tyskland (Martin Beheim-Schwarzbach) och Frankrike (Georges Herbiet).

Det tredje numret av *Front* var daterat april 1931. Efter ett par inledande dikter av två japanska proletärförfattare, påminnande om den deklamatoriska stilen hos den ryska Kuznitsa-gruppen, innehöll tidskriften en lång essä av kritikern Vjatjeslav Polonskij, "Ende und Anfang: Bemerkungen über die Rekonstruktionsperiode der Sowjetliteratur" – en förkortad version av en text ursprungligen publicerad i *Novyj mir*, där Polonskij vid denna tid var chefredaktör.²⁰ Essän betonade den sovjetiska litteraturens övergångskaraktär, såtillvida som många av de förrevolutionära författarna inte förmådde hantera den nya verkligheten samtidigt som den nya, proletära litteraturen först nu började framträda. Mittemellan fanns de författare som själva var en del av kampen mellan gammalt och nytt:

Es wäre nicht schwer zu zeigen, wie der Kampf zwischen diesem "Ende und Anfang" die Sowjetliteratur durchdringt. "Der Hass" [sic] von Juri Olescha, "Die

Brüder” von K. Fedin, ”Die Neunzehn” Fadejews, der ”Dieb” Leonows, Malyschkins ”Sewastopol”, Semenows ”Natalia Tarpowa”, Gladkows ”Zement”, ”Heimatland” von Artem Wessioli, das ”Verbrechen Martyns” von Bachmetjew, die Poesie einiger Konstruktivistin, die Schöpfungen Majakowskij, N. Assejews und vieler anderer – alles das sind Werke, deren Sinn und Wesen eben durch diesen Kampf bedingt sind. (207)

I de sammanlagt fyra nummer av *Front* som utkom återfanns emellertid ingen av de författare som kritikern nämner – med undantag för Majakovskij. Något ironiskt följde två dikter av honom direkt efter essän av Polonskij, som poeten själv hade betraktat som en av sina huvudmotståndare. M. Mirs översättning av ”Order till Konstens armé” (210–211) hade en del sinnrika lösningar, till exempel:

Laçons
haut nos chansons
sonores
et en avant,
clamant
sans cesse!
Ces lettres sonnent mieux encore:
U.
R.
S.
S.

Resten av detta tredje nummer av *Front* ägnades huvudsakligen åt texter från Tyskland (expressionistisk prosa av Friedrich Elka, poesi av Hanns O. Münsterer) och USA (”proletär” prosa av John Dos Passos och ett antal av hans unga adeptter). Poesi i surrealistisk stil representerades av, bland andra, Xavier Abril från Peru och Paul Nizan, som snart skulle bli välkänd som kommunistisk romanförfattare och kritiker i Frankrike. Kritiska bidrag kom å ena sidan från Basil Bunting, som lyfte fram Ezra Pound som det enda betydelsefulla bidraget till nyare engelskspråkig litteratur (essän var översatt från den italienska *Indice*, där Pound ofta medverkade); och å andra sidan från den unge marxistiske filmkritikern och medarbetaren i *New Masses*, Harry Alan Potamkin (amerikansk delegat vid den andra konferensen anordnad av det Internationella förbundet för revolutionära författare i Charkov, i november 1930), som analyserade krisen inom den konst-

närliga filmproduktionen i Europa och Hollywood. Från Tyskland rapporterade Adolf Scheer om aktuella tendenser i det litterära livet, särskilt om *neue Sachlichkeit*, som de flesta av tidskriftens unga tyska medarbetare kunde hänföras till.

I det fjärde och sista numret av *Front*, daterat juni 1931, hade redaktionen utökats betydligt: Xavier Abril och Masaki Ikeda hade kommit med som representanter för Latinamerika respektive Japan; utöver FOSP nämndes nu även VOKS (All-unionella sällskapet för kulturförbindelser med utlandet) som sovjetisk motpart; Sonja Prins’ ansvar för europeiskt material delades, åtminstone officiellt, av medverkande från de första numren som exempelvis Charles Duff, Georges Herbiet, Erich Reinhardt och Gino Saviotti.

Numret inleddes med ett prosafragment av en ung australiensisk författare, Judah Waten, och en fortsättning på den introduktion till japansk proletärlitteratur som inlemts i nummer 3, av Masaki Ikeda. Därefter kom ett större block texter från Peru, ombesörjt av den nye redaktionsmedlemmen Xavier Abril. Kritikern José Carlos Mariátegui (1895–1930), postumt erkänd som en av Latinamerikas mest originella mellankrigsförfattare, presenterades här för första gången för europeiska läsare med en Sorelinspirerad essä om nödvändigheten av myter, i kontrast till det rena förnuftet, för den revolutionära mobiliseringen av massorna. Som ett komplement till Mariáteguis teser publicerade *Front* översättningar av de peruanska avantgardeförfattarna Martín Adán, E. A. von Westphalen och Abril. Den franska avdelningens mest betydande inslag var utdrag ur två kontroversiella dokumentära romaner från samma år, *Aden Arabie* av Paul Nizan och *Naissance de notre force* av den fransk-ryske journalisten Victor Serge (som efter att ha suttit fängslad för medlemskap i vänsteroppositionen fortfarande levde i Sovjetunionen, i väntan på sin andra arrestering och slutliga förvisning till väst). De bästa tyska bidragen var noveller av två välkända Weimarförfattare, satirikern Walter Mehring (”Ein Kamel und die soziale Frage”) och Hermann Kesten (”Der Mörder”), som emellertid även de var omtryck. De amerikanska bidragen var fortfarande originaltexter och speglade uppenbarligen medredaktören Norman MacLeods intressen – å ena sidan ung proletär erfarenhet (Edwin Rolfe, Paul Peters och andra), å andra sidan poundsk moder-

nism. I sin egen poesi försökte MacLeod förena båda, som i "Out of Suicidal Adolescence":

[...] In the gales of time
there was a message on the wind
Out of China and past Siberia and sealed with
the stamp
Of Russia: We are the next and you must wait
Until the appointed hour: and we believed and
were
Heartened and watched with complicated guile
Slow death in the capitols
Of our hypocritic benefactors: their slogan
"We serve", meaning themselves and our know-
ing
"They serve themselves with death". (355)

Louis Zukofskys essä "Ezra Pound's XXX Cantos" (365–369), den yngre poetens introduktion till den äldre mästarens verk, innehållande ett citat på en och en halv sida av hela Canto XVII, pekade på ett av de genomgående dragen i detta mångskiftande, ännu pågående arbete:

All this pertinent material occurs as incident and situation, and recurs in different guises much as the resolutions of chords; also, simultaneously, as polyphony, in music. The mirror fugues of Bach are perhaps the kind of writing which a not entirely pertinent analogy may discern in Pound's renewals, or mutual reflections of movement (366)²¹

De sovjetiska bidrag som avslutade det fjärde och sista numret av *Front* var förmodligen besvikelser för läsarna. Den ende mer välkände författare som fanns med var prosaisten Ivan Katajev från gruppen Pereval, här representerad med en optimistisk rapport från kolchosfronten (långt från sådana kontroversiella texter av Katajev som novellen "Mjolk"). Redaktionsmedlemmarna i Moskva, FOSP och VOKS, hade uppenbarligen avstått från att leverera något intressantare. Det faktiska läget, som Sonja Prins berättat för Marianne Kröger, var att en "skandal inom redaktionskommittén" hade utlösts redan efter det första numret av *Front* på grund av publiceringen av Carl Einsteins "Schweissfuss". FOSP:s sekretariat hade sänt ett officiellt brev till Prins där man protesterade mot Einsteins "pornografiska" prosa och avkrävde henne en försäkran om att "fallet" inte skulle upprepas. Prins svarade negativt på detta ultimatum, och samarbetet med Federatio-

n i Moskva upphörde. De sovjetiska bidragen i de följande numren av *Front* härrörde därför från material som skickats in under projektets inledande stadier.²² När redaktionskommittén undertecknade en gemensam deklARATION på sista sidan i det sista numret, fanns de sovjetiska motparterna inte längre med bland undertecknarna, trots att texten lovade lojalitet mot den proletära litteraturen:

If a publishing-house were interested in financing Front we would be able to make it a radical proletarian magazine. The first four issues have provided a field of operations for many literary forces; henceforth, we will only concern ourselves with literature as an art when it arms the workers against the bourgeoisie.

The Editors (Abril, Ikeda, MacLeod, Prins) (392)²³

Samarbetet med Servireförlaget i Haag hade upphört, och Sonja Prins kunde inte få fram mer privata medel för att driva projektet vidare. Med sin flerspråkliga profil och enastående mångfald av författare skulle *Front* med tiden få legendstatus, och sviten av de fyra numren att bli ett samlarobjekt.²⁴

Front var aldrig en typisk avantgardetidskrift som samlade medarbetare omkring ett uttalat litterärt och/eller politiskt program. Frånvaron av redaktionella uttalanden eller manifest – förutom den *envoi* som citerades ovan – var iögonfallande, liksom frånvaron av bidrag signerade av den verkliga chefredaktören, Sonja Prins (som först senare skulle uppträda som författare i egen rätt). I kontrast till de ofta sekteristiska organen för olika litterära eller konstnärliga grupper var *Front* snarare ett slags öppen scen för unga författare (inklusive ett par av deras äldre kolleger) från olika läger och länder, utan markerade konstnärliga eller ideologiska gränser; en frizon för litterära försök, organiserad med lika delar naivitet och utopisk hängivenhet – som en plats där den litterära vargen kunde bo tillsammans med lammet och den kritiska pantern ligga tillsammans med killingar. Det otidsenliga i *Fronts* utopism varsnades snabbt av sovjetiska litteraturkritiker ur samma litterära läger som först hade tackat ja till Sonja Prins' inbjudan att medverka i redaktionen. I redaktörens hemland Nederländerna, liksom i Europa i allmänhet, förekom mycket få, i allmänhet nedlåtande recensioner av *Fronts* fyra nummer.²⁵ Helt annorlunda var reaktionen

från Sovjetunionen, i form av ett ”öppet brev till *Fronts* redaktörer och förläggare” strax efter publicerandet av tidskriftens sista nummer.

Det officiella organet för det Internationella förbundet för revolutionära författare (på ryska: MORP), *Literatura mirovoj revoljutsii*, ägnade i nummer 8–9, 1931, inte mindre än nitton sidor åt en förödande ideologisk och politisk uppgörelse med kollegan från Haag.²⁶ Redan rubriken ”VEMS FRONT?” slog tydligt an den olycksbådande och anklagande tonen:

Whose front? – this question remains in one’s mind even after reading through the first four numbers of your magazine. The fact that we ask this question by no means signifies that we cannot quite accurately estimate where Front stands, as regards a number of cardinal points. Such an estimate, moreover, is definitely unfavorable from the point of view of the International Union of Revolutionary Writers, and in particular of the decisions of the second conference held at Kharkov in November 1930.

Den anonyma kritikern hävdade att de ädla ”subjektiva avsikterna” hos *Fronts* redaktörer bara gjorde det desto angelägnare att granska deras arbete:

This only makes it all the more necessary for us to pay very great attention to what Front is actually doing, and to be strict and searching in our criticism of the philosophical and political standpoint reflected in its pages. Such a critical examination constitutes the one of the most fundamental methods of work of any truly revolutionary organization, and hence also of our organization. In the case of *Front* this must be carried out with very great care since any intentions in the right direction are given such very scant and vague expression that it is often difficult to tell what they really amount to. What is more, any number of instances can be found of its ambiguity and eclecticism in dealing with political questions and of tendencies permeating its whole work which are manifestly false and harmful to the proletariat, and hostile too. (115)

Det långa öppna brevet till redaktörerna för *Front* var ett karaktäristiskt exempel på sekteristisk RAPP-polemik åren 1931–32 enligt det aggressiva slagordet *sojuznik ili vrag* – ”den som inte är med oss är emot oss”. Arrogant ifrågasättande av motiven bakom varje arbete som angreps följdes

oundvikligen av ett avslöjande av dess ”objektiva roll”, som påstods sammanfalla med imperialismens och/eller ”socialfascismens” intressen.

Efter att ha noterat bristen på redaktionella uttalanden som ”skulle uttrycka redaktörernas uppfattning i fundamentala frågor om den internationella politiska situationen och den revolutionära litterära rörelsen” (det vill säga MORP), fortsatte kritikern med ett angrepp på den i grunden eklektiska karaktären hos denna tidskrift, som likväl ville se sig själv som revolutionär. *Front* hade publicerat arbeten av sovjetiska författare som ”mer eller mindre sanningsenligt” speglade den revolutionära kampen i sitt land sida vid sida med ”mängder av de mest motbjudande exempel på reaktionär borgerlig mysticism och eroticism om vars sociala funktion det inte kan råda något som helst tvivel” (117). En sådan eklekticism avslöjade bara de ”småborgerliga” illusionerna om att kunna förbli ovanför den stormiga och allomfattande kampen mellan proletariatet och kapitalets ”socialfascistiska” agenter. I sin granskning av de konkreta bidragen i *Front* var författaren till det öppna brevet inte mindre kompromisslös. Ingen ”objektiv” skillnad kunde till exempel skönjas mellan Philippe Lamours fascism och den oortodoxa marxismen hos V. F. Calverton, och generellt sett kunde ”bara omkring två artiklar av tio betraktas som det minsta tillfredsställande” (129). En speciell måltavla för kritik var naturligtvis Ezra Pounds återkommande medverkan i *Front*, ”en estet som är helt belåten inte bara med sig själv utan också med den rådande ordningen på fem sjättedelar av jordens yta”. Som svar på Pounds kritik av Tretiakovs vision av kolchoserna ”skulle vi vilja upplysa den ärade författaren²⁷ om att han i detta avseende inte på minsta sätt skiljer sig från vilken brödskrivare som helst i den borgerliga pressen” (126). Om Tretiakovs bidrag som sådant hade författaren i *Literatura mirovoj revoljutsii*, även om han säkerligen var motståndare till *litteratura fakta* på den interna ryska scenen, ingenting att säga. Men inför det faktum att Vjatjeslav Polonskijs essä var den enda om sovjetisk litteratur i *Front* kunde RAPP-kritikern inte dölja sin irritation: ”Och varför denna artikel, om inte för att den grundligt fördömts av den proletära kritiken som en opportunistisk tolkning av den litterära situationen i Sovjetunionen” (130).

Efter det allmänna politiska angreppet på *Front*

och dess tillkortakommanden var diskussionen av de litterära bidragen ganska summarisk. De verk med proletära teman som Erich Rathgeber, Robert McAlmon, Paul Peters, John Dos Passos och andra bidragit med värderades naturligtvis positivt. Å andra sidan betraktades Charles Duffs karnevalsartade skyttegravsminnen, ett av de mest originella bidragen, som särskilt farliga:

And is it just such material that we want in our fight against imperialist war? Do you really think that our cause is helped by a hotch-potch of t[r]eachorous Remarquist passivism and the cynical licentiousness of people like Ehrenburg lumped together with a collection of perfectly intolerable wordtricks whose only purpose is to paint a picture of war which turns it into a harmless and even amusing diversion. "Conspicuous of a Dream" is an example of just that kind of treatment of the war subject which the IURW [International Union of Revolutionary Writers] has to fight so strongly against. (132)

Som man kunde vänta sig fördömdes Carl Einsteins prosafragment som "motbjudande sexuellt strunt [...] som vi skulle säga emanerade från en sinnesslöanstalt om vi inte visste att sådana ting är helt normala produkter av den borgerliga kulturens ruttenhet" (132). Poesin i *Front* kom inte lindrigare undan än prosan. Tvärtom var den "om något ännu mer uppfylld av borgerlig esteticism, sexualism och mystisk abrakadabra" (132). Ett antal revolutionära dikter förändrade knappast bilden, tillade kritikern, eftersom borgerligt inflytande var märkbart till och med där. Särskilt nämndes "kamrat MacLeod", som varnades för att

[t]he majority of the poems written by him (and he inserted a great number) have very little to do with revolution and have every appearance of being written according to modern bourgeois models. Hence the "Nature," "resignation", "philosophical relativity," and "poetry" motives. Does he himself realize how dangerous his position is? (133)

Det "öppna brevet" i MORP:s centrala organ, som knappast skonade något enda av *Fronts* bidrag till den samtida radikala litteraturen, avslutades inte desto mindre med fem krav på redaktörerna för en snabb förändring av tidskriftens policy i "sund" riktning. Men, som författaren till brevet redan borde ha känt till, var tiden för sådana krav redan förbi.²⁸

Man kan fråga sig varför organet för det mäktiga Internationella förbundet för revolutionära författare fann det nödvändigt att ägna nitton hela sidor åt att "avslöja" en relativt obskyr och nedlagd liten tidskrift från Haag med en upplaga som aldrig nått upp till 1000 exemplar. Ingen annan utländsk publikation bestods en sådan "ära" i *Literatura mirovoj revoljutsii*.²⁹ Skälen till detta senkomna angrepp på *Front* kan ha varit flera. För det första kan kritiken, som uppenbarligen härrörde från RAPP, ha varit indirekt riktad mot andra medlemmar av FOSP:s sekretariat, i syfte att misstänkliggöra dem som "opportunist" med bristande politisk vaksamhet. För det andra kan syftet med kritiken ha varit att splittra *Fronts* redaktion längs politiska linjer, och tvinga "kamrat MacLeod" att ta ställning mot vissa av de övriga medlemmarna, däribland dess oerfarna och nästan anonyma grundare. Vilka de konkreta skälen än må ha varit, så var angreppet framför allt ett förebud om vad som komma skulle. Snart skulle omkastningen i Kominterns politik, nazisternas *Machtübernahme* och slutligen det spanska inbördeskriget dra upp nya och striktare litterära frontlinjer, helt annorlunda än dem Sonja Prins hade föreställt sig 1930.

Översättning från engelskan Jim Jakobsson

Lars Klebergs artikel har tidigare publicerats under rubriken "About FRONT: The Short History of an International Avant-Garde Journal (1930–1931)" i *Sankirtos: Studies in Russian and Eastern European Literature, Society and Culture in Honor of Tomas Venclova*, red. Robert Bird, Lazar Fleishman och Fedor Poljakov, s. 218–236. Frankfurt am Main: Peter Lang 2008. – Lars Klebergs forskningsmaterial rörande FRONT finns i KB:s handskriftssamling, acc. 2008/129.

NOTER

1. *Front* trycktes i Haag av förlaget Servire med fyra nummer: nr 1, december 1930; nr 2, februari 1931; nr 3 april 1931; och nr 4, juni 1931. Tidskriften återutgavs senare, på initiativ av en av medredaktörerna, Norman MacLeod: *Front*, No. 1 (dec. 1930)–No. 4 (Juni 1931) (New York: Kraus Reprint 1971); omtrycket saknar emellertid originalets omslag med redaktörernas företal, namn på tidskrifter som *Front* hade kontakt med och annan relevant information. Se Marianne Kröger, "Carl Einstein och de Zeitschrift 'Front' (1930/31)", i Klaus. H. Kiefer (red.), *Carl-Einstein-Kolloquium 1994* (Frankfurt am Main – Berlin etc.: Peter Lang, 1996), s. 125–134.
2. Ett nyare bidrag till mellankrigstidens tidskriftshistoria är Sophie Levie (red.), *Reviews – Zeitschriften – Revues (Die Fackel; Die Weltbühne; Anbruch; Le Disque vert; Mécano; Versty)* (Amsterdam – Atlanta, GA: Rodopi, 1994).
3. Frederick J. Hoffman, Charles Allen och Carolyn F. Ulrich, *The Little Magazine: a History and a Bibliography* (Princeton, N. J.: Princeton University Press, 1947), s. 3–4.
4. Marianne Kröger har träffat och intervjuat Sonja Prins (född 1912) och presenterat viktiga detaljer om *Front* i sin artikel "Carl Einstein och de Zeitschrift 'Front' (1930/31)". Ytterligare biografiska upplysningar om Sonja Prins återfinns i Marianne Kröger, "Ravensbrück als Ort der Erfahrung. Leben und Werk der niederländischen Dichterin Sonja Prins", *Dachauer Hefte*, Jg. 10, H. 10 (1994), s. 50–68. Jag tackar dr Kröger för generöst tillhandahållande av information om Sonja Prins och *Front*.
5. Enligt Marianne Kröger användes förkortningen "S." för att inte avslöja att redaktören var en kvinna. Se "Carl Einstein och de Zeitschrift 'Front' (1930/31)", s. 129–130.
6. Federationen var en paraplyorganisation grundad 1926, med Allryska föreningen av proletärförfattare (VAPP, senare RAPP), Allryska sällskapet för bondeförfattare (VOKP) och Allryska författarföreningen (VSP) som medlemmar, senare inkluderande även LEF, Pereval, Kuznitsa och Konstruktivisternas litterära centrum. Under sin sista tid, 1930–1932, dominerades FOSP av författare och kritiker från RAPP.
7. Marianne Kröger, *ibid.*, s. 130.
8. Till exempel Ehrenburgs *Vesitj-Objet-Gegenstand* (Berlin 1922), Ljubomir Micićs *Zenit* (publicerad i Zagreb–Belgrad 1921–1926), Moskva futuristernas *LEF* och *Novyj Lef*, liksom den holländska tidskriften *De Stijl* (1917–1928) och *ito* (1927–1929).
9. "Eine Brücke wird ausgeschwommen", s. 1–7. I det följande anges sidor för enskilda bidrag i texten. De fyra numren av *Front* hade löpande sidnumrering (1–392).
10. Pounds mindre välkända intressen för vänsterkultur och afroamerikansk poesi diskuteras ingående av Burton Hatlen, "Ezra Pound, *New Masses*, and the Cultural Politics of Race circa 1930", *Paideuma: a Journal Devoted to Ezra Pound Scholarship*. Vol. 29 (2000):1/2, s. 157–184.
11. Omtryckt i Ezra Pound, *Ezra Pound's Poetry and Prose Contributions to Periodicals*. Vol. V. 1928–1932. Red. Lea Baechler, A. Walton Litz och James Longenbach (New York & London: Garland, 1991), s. 253.
12. *Den Sij-chua: bio-intervju* (Moskva: Molodaia gvardija, 1930); övers. *Chinese Testament: the Autobiography of Tan Shib-hua as told to S. Tretjakov* (London: Gollancz 1934; repr. Westport, Conn.: Hyperion Press, 1978).
13. Tretjakovs text var en förkortad version av introduktionen till den tyska utgåvan av hans kolchoskisser, *Feld-Herren. Der Kampf um eine Kollektiv-Wirtschaft* (Berlin: Malik, 1931). Om Benjamin och Tretjakov, se Hugh Ridley, "Tretjakov in Berlin", i Keith Bullivant (red.), *Culture and Society in the Weimar Republic* (Manchester: Manchester University Press 1977), s. 150–165; Maria Gough, "Paris, Capital of the Soviet Avant-Garde", *October* 101 (Summer 2002), s. 53–83; och *October* 118 (Fall 2006), ett temanum-
mer ägnat åt sovjetisk faktografi, red. Devin Fore.
14. Einsteins text var ett originalbidrag till *Front*, omtryckt i Tyskland först 1971, i en mycket begränsad upplaga. Om Einsteins "litterära kubism", se Christoph Braun, *Carl Einstein: zwischen Ästhetik und Anarchismus. Zu Leben und Werk eines expressionistischen Schriftstellers* (München: Iudicium Verlag, 1987), s. 274 ff.
15. Dougald McMillan, *Transition: the History of a Literary Era 1927–1938* (London: Calder & Boyars, 1975). Denna tidskrift skulle i själva verket komma att ersätta *Front* i Servireförlagets program när företaget tappat intresset för Sonja Prins' strikt icke-vinstdrivande policy. Kröger, *op. cit.*, s. 134, McMillan, *op. cit.*, s. 62. Jfr Nils Åke Nilsson, "Soviet Literature in the Paris Literary Magazine 'transition'", i Bengt Jangfeldt & Nils Åke Nilsson (red.), *Vladimir Majakovskij: Memoirs and Essays* (Stockholm: Stockholm Studies in Russian Literature, 2, 1975), s. 179–183.
16. Victor P. Dalmás, "Norman MacLeod", i *Dictionary of Literary Biography*. Vol. 4. *American Writers in Paris, 1920–1939*. Red. Karen Lane Rood (Detroit: Gale Research Inc. 1980), s. 266–269; Alan M. Wald, *The Responsibility of Intellectuals: Selected Essays on Marxist Traditions in Cultural Commitment* (New Jersey: Humanities Press, 1992), s. 102–107; Alan M. Wald, *Exiles from a Future Time: the Forging of the Mid-Twentieth Century Literary Left* (Chapel Hill & London: University of North Carolina Press, 2002), s. 103–105; *Literaturnoe Nasledstvo*. Vol. 81. *Iz istorii Mezdunarodnogo ob'edinenija revoliutsionnykh pisatelej (MORP)* (Moskva: Nauka, 1969), s. 469–470. – I en sen dikt, "The New Los Angeles Is Being Erected In Honor of Yevgeny Yevtushenko And His Boats Station", erinrar sig MacLeod i ett samtal med den ryske poeten sina gamla vänner i Moskva: "In Chapel Hill I told Yevtushenko / That in 1933 I had known / Some Russian writers. / 'Who?' // Sergei Dinamov, editor-in-chief / Of the five language editions of *International Literature*, / A Shakespearian Scholar who worked / Not far from the Bolshoi. / 'He was killed.' / And Sergei Tretjakov, / That tall and smiling man / (Playwright, author of *Roar China* / Produced in this country by the Theatre Guild.) / 'He was killed? [...] // 'I'm glad you're alive,' I told Yevtushenko." Citerad från Sanford Smoller, "Norman MacLeod – 'an unforgetting heart'", *Pembroke Magazine*, 1980, nr 12, ett specialnummer ägnat åt MacLeod, s. 10–111. Jag tackar Robert Wolf, bibliotekarie på Sampson-Livermore Library vid University of North Carolina at Pembroke, för generöst tillhandahållande av fotokopior ur denna tidskrift.
17. Marianne Kröger, *op. cit.*, s. 129.
18. Omtryckt i Pound, *op. cit.*, s. 272–274.
19. "The Writer and the Socialist Village", övers. av Devin Fore, *October* 118 (Fall 2006), s. 65. Pound fick faktiskt sista ordet i denna diskussion, genom en ironisk gliring mot Tretjakov i ett angrepp på massmålet och massproduktion i den italienska *Indice*, vol. II, nr 3 (Februari 10, 1931), s. 3: "Idag är den dag då herr Tretjakov inviger ett kooperativ i Mjzdjkskzds; och herr Ford producerar 1000000000000000 A-modeller på tre timmar" ("Oggi è il giorno che il Sig. Tretjakov sta occupandosi della istituzione d'una cooperativa in Mjzdjkskzds; che il Sig. Ford produce 1000000000000000 Tipo A in tre ore"), omtryckt i Pound, *op. cit.*, s. 276.
20. "Kontsy i natjala", *Novyj mir* 1931, nr 1, s. 119–136. Jfr Polonskjis bittra självförsvar mot angreppen från kritiker i inom RAPP, *Novyj mir* 1931, nr 10, s. 128–138, 147–165.
21. Zukofskys essä, som mycket lojalt återspeglade Pounds egna intentioner, utkom i en längre version med titeln "The Cantos of Ezra Pound: One Section of a Long Essay", *Criterion*, 10 (April 1931), s. 424–440.
22. Kröger, *op. cit.*, s. 132. – Jag har inte haft möjlighet att konsultera Sonja Prins' privata arkiv i Nederländerna eller FOSP:s arkiv i Moskva för att bekräfta denna historia, berättad för Marianne Kröger i början av 1990-talet.

23. Det gemensamma uttalandet trycktes på tyska, franska och engelska.

24. När antikvariska bokhandlar idag erbjuder en sällsynt komplett svit av *Front*, nr 1–4, är det till ett pris av mer än 1500 dollar.

25. Kröger, *op. cit.*, s. 130–134.

26. *Literatura mirovoj revoljutsii*, 1931, nr 8–9, s. 149–169. Texten publicerades också i de parallella engelska, tyska och franska utgåvorna av MORP:s organ. I det följande citeras den engelska översättningen, karaktäristisk för sin tid och plats, i *Literature of the World Revolution*, 1931, nr 3, s. 115–134. Sidnummer i texten avser denna översättning. Det öppna brevet skrevs uppenbarligen av den vänsterradikale Mark Gelfand (1899–1950), som 1930 var medlem av den kortlivade gruppen Litfront. Brevet var inte signerat, men i den ryska versionen förekommer initialerna ”M. G.”. I omtrycket av den engelska versionen av tidskriften, publicerad av Kraus Reprint Co., New York 1970, i nr 3, 1931, finner man en kritisk recension av en annan utländsk tidskrift, *Left* nr 1 (s. 139–143), som på flera sätt överlappar med det ”öppna brevet”. Denna recension är signerad ”M. Helfand”. Därtill kommer att ett maskinskrivet register i Krausomtrycket, efter sista sidan i det sista numret 1931 (nr 5), uppger ”M. Helfand” som författare till det

öppna brevet liksom till recensionen.

27. I den ryska originalversionen refererade det öppna brevets författare till Ezra Pound som ”den ärade författaren till ’Waste Land’” (*Literatura mirovoj revoljucii* 1931, nr 8–9, s. 161), ett misstag som den engelske översättaren emellertid försiktigtvis eliminerade.

28. Endast den tyska utgåvan av MORP:s tidskrift, *Literatur der Weltrevolution*, hade efter sin version av artikeln (1931, nr 5, s. 96–117) en not som uppgav att redaktörerna för *Front* instämde i kritiken, men att deras tidskrift hade upphört att utkomma. *LdW* fann det inte desto mindre motiverat att trycka den förödande kritiken, då ”de olika ’radikalernas’ bidrag kräver ett svar”: ”Während sich dieser ’Brief’ in Druck befand, teilte die Redaktion der ’Front’ mit, dass sie mit unserer Kritik einverstanden sei, dass Journal [sic] aber nicht mehr erscheinen werde. Wir veröffentlichen diese Kritik trotzdem, weil die Beiträge der verschiedenen ’Radikalen’ eine Auseinandersetzung nötig machen” (s. 117).

29. Kortare kritiska recensioner publicerades emellertid i *Literature of the World Revolution* 1931 och i dess föregångare, *International Literature*, av den tyska *Vorwärts* liksom av de amerikanska *Left* och *New Masses*.

Alla tiders nationalbibliografi

En historik och vision

En nationalbibliografi är en bibliografi över de publikationer som har getts ut inom ett givet lands gränser. Man brukar skilja på löpande (på engelska *current*) nationalbibliografier och retrospektiva nationalbibliografier. Denna artikel handlar om den löpande nationalbibliografins utveckling i Sverige.¹ Den senaste allmänt vedertagna definitionen av löpande nationalbibliografi är från 1998 och lyder:

National bibliography in the modern sense of the word is defined as a cumulation of the authoritative and comprehensive records of the national output (i.e. products of the national publishing industry) of a country, published regularly, and with the least possible delay. It is produced in accordance with international standards by the national bibliographic agency. Publication details and authorship are investigated and verified in detail.²

Det finns flera saker som kan kommenteras i ovanstående definition. För det första antyds det ovan att nationalbibliografier i första hand ska förteckna de publikationer som är förlagsutgivna. Detta har förmodligen att göra med den historiska kopplingen mellan förtecknandet av nationalbibliografien och bokbranschen. För det andra begränsas definitionen ovan till att se nationalbibliografier som samlingen av de bibliografiska poster, eller referenser, som refererar till de nationellt utgivna publikationerna. En nationalbibliografi brukar dock ses som mycket mer än en samling bibliografiska poster. Exempelvis brukar den nationella statistiken över de publikationer som har getts ut under året ses som en viktig nationalbibliografisk

(bi)produkt. Slutligen förutsätts nationalbibliografier produceras av något som i definitionen kallas för "the national bibliographic agency". Med detta menas att en nationalbibliografi i någon mån måste vara officiellt sanktionerad. Det är med andra ord inte vem som helst som kan göra en bibliografi över de nationella publikationerna och kalla detta för en "nationalbibliografi". I Sverige ingår uppgiften att "framställa nationalbibliografiska produkter" som en del i Kungl. bibliotekets instruktion utfärdad av regeringen.³

Jag kommer i följande resonemang att försöka att återge den svenska nationalbibliografins historia för att avsluta med några funderingar som rör dess framtid. I den historiska tillbakablicken kommer jag av utrymmesskäl begränsa mig till att följa utvecklingen av den del av nationalbibliografien som man främst förknippar med begreppet "nationalbibliografi", nämligen *bibliografien* över de i Sverige utgivna *böckerna*.

De tidigaste åren

När vi går tillbaka i historien för att hitta startpunkten för publicering av en svensk nationalbibliografi måste vi tänja lite på definitionen ovan för att ge en fullständig bild. Den första produkten som brukar kallas för en svensk löpande nationalbibliografi var *Svensk bokkatalog 1866–1875* publicerad 1878. Denna katalog gavs ut på initiativ av Svenska bokförläggareföreningen som helt eller delvis betalade både för redigering och utgivning av bokkatalogen fram till 1950.⁴ Vi bör dock hålla i minnet att bokhandelskata-

loger publicerades i Sverige tidigare än så. Syftet med *Svensk bokkatalog* var att i första hand vara ett arbetsverktyg för bokhandeln. Detta visar sig bland annat i att prisuppgifter finns med för varje publikation.

Från och med början av 1900-talet börjar biblioteken och staten engageras i framställandet av *Svensk bokkatalog*. Under hela 1900-talet ser vi en glidning som slutligen mynnar ut i att förtecknandet av den svenska nationalbibliografin blir helt och hållet nationalbibliotekets uppgift. Parallellt med denna ansvarsflyttning kan man möjligen ana att bokbranschens intresse för nationalbibliografin svalnar.

Statens och bibliotekens engagemang i framställandet av Bokkatalogen börjar i och med bandet som gäller åren 1906–1910.⁵ Detta band ges nämligen ut med statsunderstöd. I förordet kan vi läsa att detta band skiljer sig på en väsentlig punkt från de föregående banden i samma serie. Medan de föregående i huvudsak har byggt på innehållet i årskatalogerna för svenska bokhandeln, som har varit begränsade till förlagsutgivet material, upptar katalogen 1906–1910 även ett urval av ”i den vanliga bokhandeln icke förekommande tryckalster, utgifna af myndigheter, korporationer, sällskap eller enskilda”.⁶ I förordet kan vi vidare läsa att denna förändring har gjorts i anslutning till en önskan uttalad av dåvarande riksbibliotekarien Erik W. Dahlgren i samband med Bokförläggareföreningens ansökan om statsunderstöd för katalogens utgivning. Vi kan här se att statsunderstödet medför en viss ändamålsglidning för Bokkatalogen så att den bättre svarar mot bibliotekens behov. Förändringen innebär dessutom att den internationellt sett typiska kopplingen mellan nationalbibliografi och pliktleveranser etableras i den svenska nationalbibliografin.

En ytterligare detalj skiljer bandet 1906–1910 från föregående band. Detta är nämligen den första bokkatalogen som redigeras av en bibliotekarie, fil.dr Axel Nelson andrebibliotekarie vid Uppsala universitets bibliotek. Enligt uppgifter från Gunilla Larsson utarbetades bokkatalogerna under första hälften av 1900-talet av bibliotekarierna som en fritidssysselsättning. Larsson påpekar också att mycket tyder på att även bibliotekariernas fruar engagerades i arbetet, då dessa tackas för sina insatser i flera förord.⁷

Bokkatalogkommittén

Fram till 1930 publicerades Bokkatalogen med en eftersläpning på tre till fem år. Från och med katalogen 1931–1935 börjar dock eftersläpningarna bli allt längre. 1952 var endast en tredjedel av katalogen 1941–1945 korrekturläst och utgivning var inte planerad förrän 1953. Bokproduktionen hade vid denna tid blivit så pass omfattande att det inte längre gick att utföra arbetet med Bokkatalogen på fritiden. Dessutom hade inte längre Bokförläggareföreningen råd att betala för produktionen själva.⁸

För att råda bot på dessa omständigheter tillsattes på initiativ av Sveriges allmänna biblioteksförning en ”bokkatalogkommitté” 1952 som skulle utreda förutsättningarna för den framtida utgivningen av de olika svenska bokförteckningarna. I denna kommitté ingick representanter från både bokbranschen och biblioteksvärlden. Kommitténs förslag gick ut på att Svenska bokförläggareföreningen och Svenska bokhandlareföreningen skulle svara för tryckningen och utgivningen av de nationalbibliografiska produkterna, medan KB skulle svara för redigeringsarbetet. För att hindra att stora eftersläpningar skulle uppstå på grund av sena pliktleveranser från tryckerierna skulle förlagen omedelbart efter utgivningen skicka ett exemplar av varje skrift till KB. Förslaget utmynnade i en proposition som i sin tur bifölls av riksdagen.

För att leva upp till det nya uppdraget bildades 1953 Bibliografiska institutet (BI) vid KB. BI:s främsta uppdrag var just att producera den svenska nationalbibliografin. Vi har hittills talat om kumulerade femårsförteckningar som synonymt med den svenska nationalbibliografin. De nationalbibliografiska produkterna som framställdes av BI vid dess start var förutom femårskatalogerna även årliga, månadsvisa samt veckoförteckningar av den svenska bokproduktionen.⁹ Veckoförteckningarna publicerades i tidskriften *Svensk bokhandel* medan månadsförteckningarna, årsförteckningarna och femårskatalogerna publicerades separat.

Det bör påpekas att innehållet i femårskatalogen skiljde sig åt från de övriga produkterna. Då målgruppen för veckoförteckningarna främst var bokhandeln innehöll dessa endast uppgifter om de förlagsutgivna publikationerna som enligt

överenskommelse skickades direkt från förlagen till KB. Det var först i femårskatalogerna som samtliga övriga publikationer, inkomna via pliktleveranserna, kom med i nationalbibliografin.¹⁰

”Katastrofen”

Mot slutet av 70-talet hade återigen en situation präglad av stora eftersläpningar uppstått på grund av nya katalogiseringsregler och övergång till katalogisering i det nationella bibliotekssystemet LIBRIS. Produktionstakten för katalogiseringen halverades vid denna tid från ca 10 000 titlar per år till ca 5 000 titlar per år, något som gör att Larsson beskriver åren 1976–1983 i Nationalbibliografins historia som en ”katastrof”. Följden av denna eftersläpning har bland annat varit att man i flera sammanhang felaktigt har tolkat Nationalbibliografins siffror som att *bokproduktionen* minskade under slutet av 70-talet.¹¹

1983 gjordes en utredning av den svenska nationalbibliografen av Kerstin Assarsson-Rizzi. Syftet med utredningen var att hitta lösningar som kunde effektivisera det nationalbibliografiska arbetet. Assarsson-Rizzi föreslår en rad rationaliseringar. En följd av utredningen blev bland annat att pliktleveransmaterial började förtecknas direkt i månads- och årsförteckningarna (alltså ej i veckoförteckningarna). I anslutning till detta beslut upphörde man också med att producera femårskatalogerna. Den sista Bokkatalogen gäller åren 1976–1985.

Ett av Assarsson-Rizzis tjugo rationaliseringsförslag blev särskilt kontroversiellt, nämligen förslaget att upphöra med förteckningen av publikationer på svenska utgivna utanför Sverige.¹² Detta skulle ha inneburit att de finlandssvenska publikationerna inte längre skulle ingå i den svenska nationalbibliografen. Förslaget möttes av högljudda protester och man bestämde sig därför för att göra ett undantag för finlandssvenska böcker utgivna på större förlag.¹³ Denna kompromiss varade dock inte särskilt länge och 1999 slutade KB helt med att katalogisera finlandssvensk litteratur i bokförteckningen, trots protester.¹⁴

Under utredningsarbetet upptäcker Assarsson-Rizzi behovet av ett rådgivande organ för nationalbibliografiska frågor. Hon konstaterar att ”gång på gång när utformningen av de nationalbibliografiska produkterna diskuteras, har man anledning

att fråga sig vilka behov som egentligen finns.” Att på så vis lyfta fram behovet av en syftes- och målgruppsdiskussion kring den svenska nationalbibliografen är banbrytande. Assarsson-Rizzis konkreta förslag är att KB ska inrätta ett nationalbibliografiskt råd med representanter från bland annat bokbranschen, Statens kulturråd, Sveriges författarförbund, pliktleveransbiblioteken och folkbiblioteken.¹⁵ Ett sådant råd blev verklighet 1984. Under åren som följde diskuterades en rad urvals- och katalogiseringsfrågor i rådet. Tyvärr tycks verksamheten så småningom ha runnit ut i sanden. Rådets sista möte hölls 1995.

Nya samarbeten med bokbranschen

I slutet av 80-talet skedde ytterligare en viktig utveckling i nationalbibliograferingens organisation och i dess koppling till bokbranschen. Som ett resultat av en rapport utarbetad på uppdrag av Statskontoret 1986 inleddes diskussioner med Seelig & Co, den då dominerande distributören till den svenska bokhandeln, om att påbörja ett samarbete. Samarbetet, som sjösattes 1988, gick i korthet ut på att Seelig, som ofta fick tillgång till nya böcker långt före det officiella publiceringsdatumet, sände nya böcker till KB för katalogisering i LIBRIS. På så sätt kunde nationalbibliografen hållas uppdaterad och man slapp den tidigare modellen där varje förlag skickade sina egna publikationer till KB. Som motprestation skulle KB katalogisera böckerna i LIBRIS inom en arbetsdag från mottagandet. De färdiga katalogposterna kunde sedan återanvändas i Seeligs egen databas för bokhandeln.¹⁶

Samarbetet med Seelig fortsatte fram till dess att Seelig gick i graven 2007. Ett liknande avtal gäller sedan 2004 med Bokrondellen, den numera dominerande databasen för bokbranschen. Det finns dock några viktiga skillnader mellan det nuvarande avtalet med Bokrondellen och det som gällde med Seelig. Den största skillnaden är att Bokrondellen inte återanvänder den kataloginformation som upprättas i nationalbibliografen. En annan skillnad är att Bokrondellen saknar samarbete med flera mindre förlag som aktivt uppvaktades av Seelig (bl.a. genom kontakt med ISBN-centralen). Detta gör att nationalbibliografen numera får större eftersläpningar vad gäller böcker från mindre förlag då vi måste vänta på

pliktleveranser som ibland kommer upp till ett år efter att böckerna har tryckts.

Nationalbibliografin övergår till elektronisk form

Den största händelsen i nationalbibliografins senaste historia är nog övergången från tryckt till digital form. Själva katalogiseringen av de i nationalbibliografin ingående publikationerna började göras direkt i LIBRIS redan 1976.¹⁷ På den tiden var det nationella bibliotekssystemet inte tillgängligt för andra än bibliotekarier. Så småningom fick dock även biblioteksanvändare söka i LIBRIS utan bibliotekariehjälp. Den största förändringen vad gäller tillgänglighet skedde dock i och med Internets genombrott. Libris webbsök lanserades 1997 och innebar en revolution.¹⁸ Nu kunde vem som helst nå LIBRIS från vilken dator som helst med nätuppkoppling. LIBRIS fick nu dessutom ett mycket tilltalande och lättnavigerat gränssnitt.

En tid levde den tryckta nationalbibliografins sida vid sida med webbversionen. Men så småningom blev det allt svårare att rättfärdiga kostnaderna förbundna med framställandet av den tryckta nationalbibliografin. Den sista tryckta Bokförteckningen gäller 2003 års utgivning.

En nationalbibliografi i elektronisk form har naturligtvis stora fördelar framför en tryckt bibliografi. Den mest uppenbara fördelen är flexibiliteten. Där bokbibliografin är en statisk lista över referenser i alfabetisk och systematisk (dvs. enligt SAB-klassning) ordning kan sökningar i den elektroniska versionen skraddarsys efter användarens behov. I den elektroniska versionen är det dessutom möjligt att söka efter samtliga relevanta publikationer som överensstämmer med ett sökkriterium, inte endast de som gäller ett visst år. En annan viktig fördel är att nationalbibliografin i databasform kan uppdateras dagligen.

Jag tror dock att det återstår en hel del att göra innan vi till fullo har tillvaratagit de ökade möjligheterna som den nya(?) miljön för nationalbibliografin skänker, vilket jag återkommer till nedan.

En rest från den tryckta bokförteckningens tid återstår än idag. Fortfarande produceras statiska listor på nya böcker i vecko- och månadsförteckningar, som dock numera endast finns i digital form. Man kan fråga sig hur stort intresset för

dessa förteckningar är. När jag i juli 2008 besöker *Svensk bokhandels* webbplats finner jag att länken till veckoförteckningen är bruten.¹⁹ Förmodligen har den varit det sedan hösten 2007 då KB lanserade en ny webbplats. Uppenbarligen har ingen av Svbs besökare saknat veckolistan. Enligt uppgifter från kolleger på KB används dock månadsförteckningarna fortfarande bland annat av förvärvsbibliotekarier i utlandet.

Nationalbibliografins framtid i ett globalt perspektiv

En viktig aspekt av övergången av nationalbibliograf/bokförteckningen till elektronisk form i LIBRIS är möjligheten till en "sömlös" samsökning mellan de olika nationalbibliografiska produkterna som tidigare publicerades i separata bokband (Bokförteckningen, Periodicaförteckningen, SUECANA-bibliografin etc.) samt mellan nationalbibliografin och det övriga beståndet i LIBRIS.

I ett vidare perspektiv ingår de bibliografiska posterna/referenserna i nationalbibliografin i ett internationellt sammanhang av bibliografiskt utbyte. Redan 1974 upprättar IFLA programmet "Universal bibliographic control" (UBC).²⁰ Målet med programmet var att arbeta för internationella standarder som skulle underlätta utbytet av bibliografisk information. Tanken var att om varje land katalogiserade sina egna publikationer enligt internationellt gångbara riktlinjer så kunde bibliotek och biblioteksanvändare i andra delar av världen utnyttja samma information. Tack vare gemensamma bibliografiska standarder har det under åren kunnat skapas en rad olika söktjänster som erbjuder samsökning i bibliotekskataloger över nationsgränserna. Idag måste perspektivet vara ännu större när man talar om utbyte av bibliografisk information. Bibliotek är inte längre ensamma på den bibliografiska arenan. Bibliografisk information skapas och återanvänds i en rad nya sammanhang, t.ex. av söktjänster som Google.

Institutionella och tekniska förändringar

Nationalbibliografins täckning hänger nära samman med pliktleveranslagen. Den hänger dock också nära samman med ett institutionellt sam-

manhang. Som jag visar ovan har t.ex. bokbranschens grad av inblandning i framställandet av de nationalbibliografiska produkterna påverkat innehållet.

Den 1 januari 2009 blir Kungl. biblioteket och Statens ljud- och bildarkiv (SLBA) en myndighet. Kommer detta att påverka tolkningen av det nationalbibliografiska uppdraget? Förmodligen. Sammanslagningen av KB och SLBA är en naturlig följd av utvecklingen på medieområdet där text, rörliga bilder och ljud samspelar i nya hybridformer. En *bibliografi* är rent historiskt en förteckning av böcker. Det är dock inte längre självklart vad en *bok* är för något när vi övergår i ett digitalt sammanhang.

Den tekniska utvecklingen på medieområdet driver dessutom fram behovet av en utvidgad plikttag som även innefattar e-publikationer på Internet. I samband med att en utvidgad plikttag blir verklighet behöver en rad frågor knutna till det nationalbibliografiska uppdraget behandlas. En sådan fråga är om vi kan ha en fullständighetsprincip för en nationalbibliografi som innefattar e-resurser. En annan fråga är om åtminstone de kommersiellt utgivna e-publikationerna helt eller delvis kan förses med de metadata som krävs för nationalbibliografering redan hos förlagen. Om så sker kan vi kanske se att bokbranschen åter blir engagerad i det nationalbibliografiska uppdraget.

En spegel av det svenska samhället?

I början av artikeln ges en enkel och pragmatisk definition av vad en nationalbibliografi bör vara. En mer ambitiös och poetisk beskrivning av nationalbibliografier har uttryckts av Barbara L. Bell:

A current national bibliography is a mirror that reflects the culture of a country. [...] The emphasis on agriculture and technology, the make-up of its society through its various language publications, particular customs and ceremonies important in the life of the nation, the importance of education, literature and science, prominent literary authors of the time and political, social and religious trends within a country are all discernible. A current national bibliography should reflect the interests and unique characteristics of a country much as a mirror reflects the uniqueness of an individual.²¹

Det är tveksamt om den svenska nationalbibliografin helt lever upp till denna ambition. Mycket av den information som skulle kunna möjliggöra användningen av nationalbibliografin som en ”spegel” av det svenska samhället finns redan idag inbäddad i de katalogposter som utgör nationalbibliografins stomme. Men det finns säkert ytterligare data som skulle göra nationalbibliografin ännu mer användbar, exempelvis en bättre koppling till uppgifterna i ISBN-registret.

En annan fråga är om LIBRIS-gränssnittet som nationalbibliografin presenteras i verkligen gör den enorma informationsmängd som finns om den svenska utgivningen uppenbar. När nationalbibliografin endast fanns som en bokprodukt var det självklart att ”gränssnittet”, det vill säga själva presentationen och sorteringen av de ingående referenserna, var lika mycket en del av Bokförteckningen som referenserna själva. Detta bör vara lika självklart idag när nationalbibliografin enbart finns i elektronisk form. Övergången till elektronisk form har som tidigare nämnts gjort nationalbibliografin ännu mer användbar. Men även här finns möjlighet till förbättringar. Jag föreslår att man i utvecklingen av LIBRIS webbgränssnitt alltid bör ta hänsyn till det nationalbibliografiska uppdraget.

Behovet av en syftes- och målgruppsdiskussion

Vid varje årsskifte sammanställs statistik över de titlar som har katalogiserats under föregående år för nationalbibliografin. Tidigare brukade de statistiska sammanställningarna publiceras i slutet av varje års *Svensk bokförteckning*. Numera publiceras statistiken på KB:s webbplats.²² Nationalbibliografins statistik utgör dessutom underlag för den statistik över den svenska bokutgivningen som publiceras i *Statistisk årsbok för Sverige* och i *Statistical yearbook*. Den nationalbibliografiska statistiken utgörs av fyra tabeller. Den första tabellen redovisar hur de i nationalbibliografin ingående publikationerna fördelar sig på böcker, broschyrer, doktorsavhandlingar och årsböcker. Den andra tabellen visar en fördelning av de under föregående år utgivna böckerna enligt grov SAB-klassifikation. Den tredje tabellen redovisar böckernas fördelning enligt publiceringsspråk och den sista redovisar slutligen översättningar till svenska efter original-

språk. Det är slående att nationalbibliografins statistik har sett nästan exakt likadan ut, både till innehåll och uppställning, i mer än fem decennier. Detta är å ena sidan en styrka, då historiska jämförelser underlättas av enhetligheten.²³ Å andra sidan kan man fråga sig om uppgifterna som framhävs i den nationalbibliografiska statistiken fortfarande är de mest relevanta.

Exempel på ytterligare intressant statistisk information som skulle kunna utvinnas ur nationalbibliografen är: hur många nya förlag har uppstått under ett år? Vilka utländska författare översätts mest till svenska? Vilka svenska författare översätts mest?²⁴ Vilka nya ämnesområden skrivs det om i Sverige? Redan 1984 föreslår Assarsson-Rizzi att en kravlista över de element som ska ingå i en fullgod bokstatistik ska utarbetas av KB i samarbete med i första hand Avdelningen för litteratursociologi vid Litteraturhistoriska institutionen på Uppsala universitet.

Någon sådan kravlista tycks dock aldrig ha upprättats.²⁵

Det som dock känns allra mest angeläget för nationalbibliografins framtid är att påbörja en ordentlig syftes- och målgruppsdiskussion. Vilka är nationalbibliografins primära målgrupper? Den allmänna biblioteksanvändaren som vill belägga och kanske låna en bok? Litteratursociologen eller forskaren i biblioteks- och informationsvetenskap som använder nationalbibliografen som primärmaterial?²⁶ Andra forskare inom andra humanistiska och samhällsvetenskapliga ämnen som antingen söker efter ett redan känt verk eller som vill använda nationalbibliografen för att upptäcka nytt källmaterial? Andra bibliotek? Bokbranschen? Andra? Vi måste identifiera nationalbibliografins målgrupper och ta reda på hur den används, eller borde kunna användas, innan vi kan gå vidare med en uppdaterad vision för vår nationalbibliografi.

NOTER

1. Man kan dock i högsta grad ifrågasätta distinktionens relevans idag när hela Nationalbibliografen finns samlad i LIBRIS.
2. *Guidelines for national bibliographies in the electronic age*, s. 1.
3. SFS 2007:1066.
4. Larsson, Gunilla, 1990, *The Swedish national bibliography: a survey*, s. 1 och Appendix 1.
5. Åsa Warnqvist väljer i sin historik över den svenska nationalbibliografen att betrakta året 1906 som starten för "en vältäckande, om än inte heltäckande, nationalbibliografi". Se Warnqvist, Åsa, 2007, *Poesifloden: utgivningen av diktsamlingar i Sverige 1976–1995*, s. 23.
6. *Svensk bokkatalog för åren 1906–1910*.
7. Larsson, 1990, s. 1.
8. Larsson, 1990, s. 1 och Assarsson-Rizzi, Kerstin, 1983, *Den svenska nationalbibliografen. En utredning avseende dess omfattning, utformning och organisation med förslag till ändringar*, s. 8.
9. Assarsson-Rizzi, 1983, s. 8.
10. Larsson, 1990, s. 2.
11. Larsson, 1990, s. 3.
12. Assarsson-Rizzi, 1983, s. 31.
13. Larsson, 1990, s. 4.
14. Se bl.a. http://www.biblioteken.fi/sv-FI/biblioteksbranschen/Bibban/2000_1/kb (hämtad 2008-08-28).

15. Assarsson-Rizzi, 1983, s. 54.
16. Larsson, 1990, Appendix 3.
17. Larsson, 1990, s. 11.
18. *LIBRIS-meddelanden 1997:77*.
19. http://www.svb.se/Nya_titler/65997 När jag återbesöker platsen den 29 augusti 2008 fungerar länken. Förmodligen har felet rättats till efter författarens påpekande om den brutna länken.
20. *Guidelines for national bibliographies in the electronic age*, s. 83.
21. Citerad i *Guidelines for national bibliographies in the electronic age*, s. 1.
22. <http://www.kb.se/soka/bibliografier/nationalbibliografen/statistik/> (hämtad 2008-08-28).
23. Denna ytliga likhet är dock förrädisk eftersom det genom åren har funnits olika kriterier för vilka typer av publikationer som har tagits med i nationalbibliografen, vilket visas i den historiska tillbakablicken i denna artikel!
24. Denna information kan utvinnas ur SUECANA-bibliografen.
25. Assarsson-Rizzi, 1983, s. 59.
26. För en diskussion av nationalbibliografen som primärmaterial för kvantitativa studier se Warnqvist, 2007, s. 23–28.

LITTERATUR

- Assarsson-Rizzi, Kerstin. *Den svenska nationalbibliografen: en utredning avseende dess omfattning, utformning och organisation med förslag till ändringar*. Stockholm, 1983.
- IFLA Working Group on Guidelines for National Bibliographies. *Guidelines for national bibliographies in the electronic age. Draft*. 2008. Hämtad 2008-07-01 från <http://www.ifla.org/VII12/guidelines-national-bibliographies-electronic-age.pdf>
- Larsson, Gunilla. *The Swedish national bibliography: a survey*. Stockholm, 1990.

- LIBRIS-meddelanden 1997:77*. <http://www.kb.se/dokument/Libris/librismeddelanden/librismeddelanden-77.pdf> (hämtad 2008-08-28).
- SFS 2007:1066. Förordning med instruktion för Kungl. biblioteket. Stockholm: Utbildningsdepartementet. Hämtad 2008-08-28 från <http://www.riksdagen.se/webbnav/index.aspx?nid=3911&bet=2007:1066>
- Warnqvist, Åsa. *Poesifloden: utgivningen av diktsamlingar i Sverige 1976–1995*. Lund, 2007.

Bibliografi 3.0 – några reflektioner

Följer man *Oxford English Dictionary* lär den något besynnerliga termen ”webliography” dykt upp för första gången under sommaren 1995. En webliografi var uppenbarligen ett slags ”lista av elektroniska verk eller dokument”, speciellt sådana hävdades det ”som relaterar till ett specifikt ämne”. Strukturen var den enklast tänkbara; en anspråkslös hemsida med hyperlänkar till olika dokumentkällor på webben. Att termen dök upp i mitten av nittiotalet är inte ägnat att förvåna; i västvärlden hade ”the World Wide Web” då så sakteliga börjat att fått sitt publika genomslag. Användandet av detta globala informationsmedium hade exempelvis väsentligen underlättats genom introduktionen av nya, snabbare webbläsare som Mosaic och Netscape Navigator.

Utseendemässigt dominerades den tidiga webben av en hypertextuell länkstruktur av skrift. En webliografi skilde sig dock från en bibliografi i det att den både var en förteckning och ett mer eller mindre omfattande hyperlänkat dokument av förbindelser till andra dokument. Den bokstavliga katalogartade informationen var med andra ord *inte* sig själv nog. Med det nya mediets hjälp kunde det som listades på ett enkelt sätt digitalt synkroniseras med de dokument som utgjorde själva förteckningen. Till skillnad från bokmediet gjorde webben det möjligt att konvergera index och innehåll.

Nuförtiden förefaller emellertid termen webliografi mer eller mindre skattat åt förgängelsen; sajten webliography.org har exempelvis inte uppdaterats på flera år. En webliografi framstår där-

till som något av en tautologi i nätverksreproduktionens tidsålder. Kod för de kommunikationsprotokoll som sköter datatrafiken på internet – liksom på webben – är ju till sin binära natur uppbyggd av ständiga förbindelser. Google skulle exempelvis kunna betraktas som en enda gigantisk webliografisk maskin. En sökning genererar ju blixtsnabbt träffar i form av en närmast oändlig lista av länkar. Som kommunikationsnätverk är webben – och i synnerhet den så kallade web 2.0 – därtill helt baserad på länkar och kopplingar, anslutningar och anknytningar på alla möjliga (och omöjliga) sätt. Samtidens snabba nätverk av nätverk – där dator och internet alltmer vuxit samman till en oskiljaktig helhet – ligger därför till grund för den sociala webb 2.0, med ledord som ”samarbete” och ”deltagande”, ”användarvänlighet” och ”konvergens”. Vidare utgör fildelning ett exempel på det kanske mest sofistikerade sätt som internet *delar* upp information på. När distribution av information via en hemsida blir trög och sävlig av för många användare, så förhåller det sig tvärtom med ett fildelningsprotokoll som BitTorrent. Ju fler användare – desto snabbare distribution. Så fort du laddar ned, blir du *per definition* också en uppladdare av de delar av filen du i samma sekund tagit hem. E-böcker lär för övrigt utgöra ungefär en procent av den totala trafikmängden data som överförs i de globala fildelningssystemen.

Även om termen webliografi håller på att försvinna från den virtuella agendan, råder det knappast något tvivel om att det bibliografiska tänkandet väsentligt uppraderas av den binära

informationsteknologin. Inte minst är det intressant att resonera om bibliografins grundläggande egenskap som systematisk förteckning i ljuset av de nya förbindelser som webbmediet erbjuder. En bibliografi kan givetvis ha många syften. Redan den lexikala betydelsen antyder att termen både refererar till forskning om böcker som föremål – ”the study of the bookness of books” som någon fyndigt formulerat det – och till en systematisk beskrivning av böcker, det vill säga ett slags objektorienterad förteckningspraktik med månghundraåriga anor.

Man bör emellertid lägga på minnet att alla böcker som idag produceras *a priori* är immateriella digitala filer; så även splitternya nationalbibliografier – det vill säga innan de trycks och blir till analoga och materiella objekt. Om man för enkelhetens skull lämnar beständighetsfrågan därhän – även om det för ett nationalbibliotek nog vore bättre att spara somliga böcker som masterfiler än som ting; limningen av exempelvis pocketböcker är ju inte direkt en bevarandemetod *sub specie aeternitatis*, medan digitaltekniken har framtiden för sig – så är denna bokens digitala ursprung intressant när man reflekterar över ett slags digitalt bibliografiskt tänkande, en ”bibliografi 3.0” om man så vill givet den semantiska webbens tilltagande betydelse. I det följande skall dock inte alls ordas om bibliografiska databaser, utan snarare om det sätt som webbens mediala informationsnätverk är i färd med att förändra hur information om böcker presenteras – eller för all del medier överlag. Om webben på nittio-talet kännetecknades av *hypertextualitet*, så har ju denna numera uppdaterats till att istället handla om ett slags *hypermedialitet*.

En traditionell bibliografisk beskrivning förutses ofta innehålla uppgifter om en boks författare och dess titel, tryckort och tryckår, liksom förlag och eventuella andra uppgifter nödvändiga för att omisskännligen identifiera boken. Om bibliografer tidigare var upptagna med att sammanställa rullor, förteckningar och register över böcker med slik information, är det idag med digital teknik möjligt att länka en fullständigt exempellös mängd upplysningar till en bok. Att den traditionella informationen ofta är till fromma för forskare – och inte minst för biblioteken själva – är det få som betvivlar, men att den information som man *annu dazumal* kom

överens om att inkludera skall fortsätta att gälla framöver är inte lika självklart. Att bibliografiska uppgifter ser ut som de gör beror förstas på historiska omständigheter; precis som ett katalogkort på 7,5 gånger 12,5 centimeter en gång i tiden gjorde det nödvändigt med till exempel olika förkortningar, så har den bibliografiska genrens sina egna mediala förutsättningar – och därmed begränsningar. Här finns inte plats att i detalj gå in på dem, poängen är snarare att i en tid som erbjuder helt nya informationsmöjligheter så bör man vara uppmärksam på den relativa godtyckligheten i standardiseringen av uppgifter som ett bibliotek *de facto* producerar – även om en längre tids praktiska verksamhet förstas givit systemet stadga.

Bibliografiska förbindelser mellan förteckning och bok förefaller till exempel vara ett område som med fördel skulle kunna uppgraderas både en och två gånger. Här erbjuder webbens sätt att organisera information genom framför allt ”taggning” en modell. Taggar – ett slags identifikatorisk och ofta ämnesorienterad metadata kopplad till ett enskilt objekt – har kommit att bli helt centralt för webbavvändare i upplänkandet av såväl böcker som medier. Elaka tungor påstår till exempel att Googles köp av videosajten Youtube för många miljarder kronor enbart var ett sätt att få tillgång till sofistikerad medial användarinformation – det vill säga hur användare taggat olika videos – information som genom feed-back förs tillbaka in i Googles system.

Enligt Wikipedia – en oöverträffad källa över det nya informationslandskapet – är taggning ”en klassificeringsmetod som innebär att man märker något med ett kategoriserande begrepp. I en ordlista kan exempelvis ordet ’vara’ taggas med begreppen ’Verb, infinitivform’. Avsikten med taggningen är oftast att man sedan ska kunna inlemma den taggade entiteten i ett klassificeringssystem i någon form.” Taggning har också på kort tid blivit det dominerande sätt som webbens användare kommit att organisera data på. På fotosajten Flickr finns till exempel idag kanske uppemot 10 miljoner olika slags taggar som användare kategoriserat sina fotografier med. Varje bild kan ges 75 stycken taggar, och den mest populära taggen är i skrivande stund ”wedding” – klickar man på den får man träff på mer än 8,5 miljoner fotografier! Olika webbapplikationer

kan också kombinera taggning på sofistikerade sätt. Google Maps/Earth utgör ett exempel bland många. Genom öppenhet i programkoden är det bland annat möjligt att med en mobilkamera direkt länka upp fotografier av en plats till Google Maps/Earth via 3G-nätet. Har kameran en GPS (Global Positioning System) präglas varje fotografi också av en rumskoordinat, liksom förstås den tidpunkt då bilden togs.

Den här typen av automatgenererad taggning av ett medieobjekt – ett foto, en bok eller en film – menar många experter är den riktning som webben rör sig mot. Den så kallade semantiska webben – eller webb 3.0 – innebär i korthet ett slags förenklad process för informationsutbyte mellan datasystem, det vill säga att ett informationsobjekt på webben själv kommunicerar med exempelvis en sökmotor vad objektet innehåller för information. Kommunikationen underlättas av till exempel taggar, och tanken med den semantiska webben är att om någon söker efter, säg ”bibliografi”, så letar exempelvis Google *inte* upp sajter med information om det ordet som det hyperlänkas till (vilket ju är fallet idag). Den semantiska webben kommer snarare att göra det möjligt för Google att leta fram ”ren information” om termen ”bibliografi”, vilken sedan sekundsnabbt direktgenereras till sökgränssnittet, som alltså drar samman diverse ”bibliografi”-informationsflöden i cyberrymden och presenterar dem för användaren. För att detta skall vara möjligt måste dock informationen *per se* ha ett slags metataggar – det vill säga information om sig själv. Antingen kräver det taggning till förbannelse av användare själva. Eller, mer sannolikt, kommer mediematerial framöver (text, bild, ljud) i allt högre grad att automatindexeras och så att säga tagga sig självt. Som exemplet ovan med GPS-koordinater på ett fotografi antyder, sker det redan i en ökande omfattning. En Nokia mobiltelefon är faktiskt idag den apparat som genererar mest medial information alla kategorier. Och inom en inte alltför avlägsen framtid kommer förmodligen också en sådan här artikel om nya former av bibliografi att kunna självgenerera taggar om sitt eget innehåll. Google ligger här givetvis i framkant och företaget satsar stora summor på att göra sina system så artificiellt intelligenta som möjligt. Bland annat lär deras enorma inskanningsprojekt av världslitteratur inte främst vara avsett för oss användare

– den primäre läsaren är istället Googles eget datasystem som studerar flitigt för att bli allt mer semantiskt intelligent.

Eftersom alla böcker idag är digitalt producerade skulle en bibliografi över ett speciellt ämnesområde med andra ord framöver kunna tänkas genereras av de böcker den själv består av – *per automatik*. Det gäller även äldre litteratur, förutsatt att den digitaliserats. OCR-skanning av böcker – och här utgör applikationen Google books en intressant förstudie – skulle alltså inte enbart ha den fördelen att det för forskare blev enklare att söka i dem. Det skulle också göra det möjligt att via webben integrera den information de innehåller, förutsatt att innehållet indexerats och taggats. Min poäng här är dock främst att lyfta fram hur taggning är ett sätt att organisera data på ett annorlunda sätt än till exempel det klassiska Dewey-systemet. Vad internet erbjuder är helt enkelt nya sätt att strukturera och ordna information, där den kanske mest grundläggande skillnaden mot exempelvis Deweys universella biblioteksklassifikation är möjligheten att upphäva gränsen mellan metadata och medium. En som gått till storm mot Deweys alltmer antikvarerade system är bland annat David Weinberger. I hans bok, *Everything is Miscellaneous: The Power of the New Digital Disorder* – en bok som för övrigt är dedicerad till ”alla bibliotekarier” – skriver han att den digitala världen ”aldrig stött på information som den inte tycker om, och som den inte kan använda till något.” *Allt* är metadata har han vidare hävdad, vilket just antyder hur traditionell bibliografisk metod blivit mer eller mindre anakronistisk. På kommersiella boksajter som Amazon.com hittar man ju idag automatgenererad information om hur mycket en bok sålts, dess omslag och en stor del av dess innehåll, rättigheter, recensioner av både professionella kritiker och vanliga läsare, vad de som köpt boken införskaffat för andra boktitlar, vilka taggar boken förknippas med, vilka filmer eller spel den utgjort förlaga till, och så vidare *ad nauseum*. All denna information är med nödvändighet inte intressant – och den är framför allt där för att få oss att konsumera flera böcker. Det nya informationslandskapet kännetecknas förvisso av redundans, men information i överflöd är ändå alltid bättre än knapphet av densamma. I en bibliotekskontext kan man dessutom tänka sig en helt

annan upplänkad bibliografisk data än den som Amazon.com erbjuder: hur mycket en bok lånats ut, hur ofta den citeras, hur många kurslistor den figurerar på, vad experter inom området anser om boken och inte minst vilka digitala tillgänglighetskriterier som är förbundna med den.

Avslutningsvis bör det just noteras att för att förbättra och effektivisera informationsförsörjningen inom högre utbildning och forskning, så kommer det framöver att bli alltmer centralt att indexera texters och böckers juridiska status. Wikimedia commons och dess databas för fria bilder, videofilmer och musik utgör här en förlaga som bibliotekssektorn borde titta närmare på. Syftet med ny informationsteknologi kan faktiskt inte längre reduceras till att bara handla om förenklade eftersökningar av information *om* – en modell som i bibliotekssektorn varit råd-

de i mer än två decennier. Wikimedia commons erbjuder knappast katalogposter av sitt material – de ger användaren (eller forskaren) tillgång till ”the real thing”, nämligen materialet i sig. För att vara uppriktig så tror jag att som webbanvändare är de flesta forskare idag måttligt intresserade av bibliografisk information (även om det givetvis finns undantag), de vill ju naturligtvis se materialet – även om boktexten består av en inskannad binär bild. Det är ju något av en kunskapsmässig anomali att även om en bok digitaliserats, så kan man som användare ändå bara ta del av information *om* den. Givetvis beror det på juridiska omständigheter, men ett uppdaterat och webbpassat bibliografiskt tänkande bör likväl se det som en självklarhet att information om en bok, i görligaste mån bör kombineras med en digital version av verket ifråga.

NYHETER & NOTERAT

Dewey nästa

Kungl. biblioteket övergår från det svenska klassifikationssystemet SAB till det internationellt spridda DDC (Dewey Decimal Classification).

– Detta är ett spännande steg i rätt riktning, säger riksbibliotekarien Gunnar Sahlin som fattat beslutet om övergången. Det effektiviserar katalogiseringsarbetet och är ett gott exempel på den internationella samordningen.

Beslutet fattades efter det att Nationella referensgruppen, som består av bibliotekschefer från ett tiotal svenska forskningsbibliotek, ställt sig positiv till byte av system. Flera forskningsbibliotek väntas göra samma sak. Själva övergången kommer dock att dröja några år eftersom delar av Dewey måste översättas.

– Motiveringen är att internationalisera och rationalisera klassificeringen av böcker, säger Magdalena Svanberg på KB som utrett konsekvenserna av en övergång till Dewey. I dagsläget har runt 80 procent av de utländska böcker som

forskningsbiblioteken köper in redan en Deweykod.

– Övergången till Dewey skulle också göra svenska böcker mer synliga i utländska bibliotekskataloger, tillägger Magdalena Svanberg.

Övergången förväntas inte medföra något krångel för låntagarna. Man behöver inte kunna klassifikationskoderna för att göra ämnessökningar. På sikt kommer man ta fram sökverktyg som gör det möjligt att söka litteratur klassad med SAB och Dewey tillsammans.

– Biblioteken behöver inte nödvändigtvis flytta hyllor och märka om böcker för att anpassa sig till Dewey, menar Magdalena Svanberg. Skälet är att de rubriker som är knutna till Deweys sifferkoder stämmer bra överens med SAB-systemets rubriker.

Skytningen behöver dock ändras så att de nya koderna finns med. En hylla som idag är märkt med ”Historia (K)” ändras till ”Historia (900)”, då sifferkombinationen 900 står för historia.

Men i drömmen ingen katalog

”Ibland drömmar jag på nätterna om ett helt anonymt bibliotek där böckerna inte har titlar och inte stoltserar med någon författare utan bildar ett fortlöpande berättande flöde där alla genrer, alla stilar, alla historier flyter samman och alla huvudpersoner och alla platser är oidentifierade, en ström som jag kan stiga ner i var som helst. I ett sådant bibliotek skulle hjälten i *Slot-tet* gå ombord på Pequod för att söka efter Den Heliga Graal, stiga i land på en folktom ö för att återuppbygga samhället av fragment stöttade av det öde landets ruiner, tala om sitt möte med is efter hundra år av ensamhet och i plågsam detalj minnas att han gick tidigt till sängs. I ett sådant bibliotek skulle det finnas en enda bok uppdelad i några tusen volymer och, med all aktning för Kallimachos och Dewey, ingen katalog.”

ALBERTO MANGUEL I NATTENS BIBLIOTEK

Medarbetare i *Biblis* 44

KARIN ALMBLADH är fil. dr i semitiska språk och bibliotekarie vid Kungl. biblioteket, Nationalbibliografen. MARIE-LOUISE BACHMAN är fil.lic. i historia, hon har varit chef för Centralkatalogiseringen vid Bibliografiska institutet och senare för Katalogsektionen vid Kungl. biblioteket. PETER EJEWALL är bibliotekarie vid Uppsala universitetsbibliotek. GUNNEL FURULAND är bibliotekarie och fil. dr i litteraturvetenskap.

BURE HOLMBÄCK är docent i litteraturvetenskap och författare. GUNILLA JONSSON är tidigare biblioteksråd vid Kungl. biblioteket, hon har varit Svensk Bokkonsts sekreterare och redaktör för årsboken *Biblis*. LARS KLEBERG är professor i ryska vid Södertörns högskola, författare, kritiker och översättare. TORBJÖRN LODÉN är professor i Kinas språk och kultur vid Stockholms universitet. JOHAN MANNERHEIM är tidigare biblioteksråd vid Kungl. biblioteket och har varit ordförande i Föreningen *Biblis*. MIRIAM NAURI är chef för Nationalbibliografen vid Kungl. biblioteket. JONAS NORDIN är forskare vid Kungl. biblioteket och redaktör för *Historisk tidskrift*. DAVID J. SHAW har undervisat i fransk litteratur vid University of Kent och är sekreterare i Consortium of European Research Libraries (CERL). Han är författare till ett flertal bokhistoriska studier. PELLE SNICKARS är fil. dr och fr.o.m. 2009 chef för Avdelningen för forskningsverksamhet vid Kungl. biblioteket. MARGARETA TÖRNGREN har varit ordförande i Föreningen *Biblis* och är tidigare biblioteksråd vid Kungl. biblioteket. LENA TÖRNQVIST är bibliotekarie och Astrid Lindgren-kännare. Svarar för uppordnandet av Astrid Lindgrens arkiv i Kungl. biblioteket. OLLE WALLIN är civilekonom. Hans intresse för botanik och konst har resulterat i en samling förträdesvis äldre illustrerad botanisk litteratur. ULRIKA WINGÅRD är bibliotekarie och arbetar på enheten för handskrifter, kartor och bilder vid Kungl. biblioteket.

STEFAN JONHEIMERS DONATION

Helt oväntat fick Föreningen Biblis ett brev från Enskede advokatbyrå. Där stod att Stefan Jonheimer avlidit i december år 2006, blott 39 år gammal, och i sitt testamente donerat 5 % av sin kvarlåtenskap till föreningen. Det var en generös gåva, drygt 100 000 kr, som denne unge man velat gynna Föreningen Biblis med. Vi vill tacka honom postumt för den genom att tillägna honom detta nummer av tidskriften *Biblis*. Hans önskan i testamentet följs också i ett par föreläsningar.

Föreningen Biblis erhåller egendomen för att i första hand publicera en eller flera artiklar i tidskriften *Biblis* inom ämnet bibliografi: om bibliografier, bibliografering samt bibliografer. I andra hand för att hålla offentliga föreläsningar eller motsvarande i samma ämne.

Med donationen följde många obesvarade frågor. Vem var Stefan Jonheimer? Varför var *Biblis* viktigt för honom? Varför dog han så ung? Varför vill han att hans pengar skall användas till artiklar och föredrag om bibliografier?

Några svar kan jag ge efter samtal med hans mor Eva Jonheimer Renholm och en nära vän, Per Ångquist, kanslichef på miljöpartiet de gröna i riksdagen.

Stefan Jonheimer utbildade sig till jägmästare vid Lantbruksuniversitetet i Umeå efter studier vid Uppsala universitet i statskunskap, idé- och lärdoms historia och filosofi.

Han var tidigt intresserad av miljöfrågor och var redan i slutet av 80-talet engagerad i miljöpartiet. Han ordnade miljöpartiets kongress i Uppsala 1988 och fick efter examen anställning som energiutredare på miljöpartiets riksdagskansli. Han var en skrivande person och i LIBRIS finner vi att han utvärderade och granskade Riksdagspartierna och miljöpolitiken under åren 1991–1994.

För miljöpartiet publicerade han 1997 med några medförfattare studiematerialet *Gröna Visionsboken*, som skulle vara ett verktyg för kommunerna i deras arbete att skriva ett lokalt grönt program för ett ekologiskt hållbart samhälle.

Under senare år var han mycket bekymrad över hur människan negativt påverkar naturen. Han ansåg att mänsklig konsumtion borde vara underordnad värden för miljön.

Under studietiden i Umeå intresserade han sig för äldre skogshistoria. 1993 publicerades två böcker av honom, *Klassifikationssystemet i Ludvig Linders skogsbibliografi* och *Bibliografi över bibliografiskt arbete berörande svensk skoglig litteratur, utgiven före 1900*.

1994 kom *Vägar till den äldre svenska skogslitteraturen: en kommenterad bibliografi om bibliografier*.

De bibliografiska studierna förde honom till KB, där Ludvig Linder varit bibliotekarie och under perioden 1923–29 utarbetat katalogregler. Eftersom Stefan Jonheimer var en hängiven bok-samlare och bevakade alla kvalitetsauktioner, blev han troligtvis intresserad av att ingå i Föreningen för Bokhantverk. Han var en av de över tusentalet medlemmar som ”följde med” till den nybildade föreningen *Biblis* år 1997.

Enligt sagesmännen hade Stefan Jonheimer en stor integritet och var starkt beslutsam att själv sluta sitt liv. Som naturmänniska och seglare föreskrev han i testamentet att askan skulle strös i östgötska skärgården i Arkösund.

MARGARETA TÖRNGREN

Stefan Jonheimer, fotograf okänd.

FÖRENINGEN BIBLIS

Föreningen Biblis, Kungl. biblioteket, Box 5039, 102 41 Stockholm
www.kb.se/biblis

Styrelse: Clas-Ove Strandberg (ordf.), Gunilla Eldebro (sekr.), Anita Ankar-crona, Peter Bodén, Gustaf Holgersson, Pia Skantz Larsson, Tomas Lidman, Peter Luthersson, Dick Norberg, Gunnar Sahlin och Margareta Törngren

Föreningen Biblis är en ideell förening med ändamål att stimulera intresset för bokhistoria, bibliografi, förlags- och bokhandelshistoria, bokhantverk och samlande. Detta uppnås genom föredrag, studiebesök och genom utgivning av medlemstidskriften Biblis och andra publikationer

Föreningen Biblis är Kungl. bibliotekets vänförening

TIDSKRIFTEN BIBLIS

Utges av Föreningen Biblis och utkommer med fyra nummer per år

Ansvarig utgivare: Clas-Ove Strandberg

Redaktörer: Ingrid Svensson, 08-463 42 31, ingrid.svensson@kb.se

och Ulf Jacobsen, 0498-48 48 93, ulf.jacobsen@telia.com

Redaktionella rådgivare: Stefan Lundhem, Per S. Ridderstad och Glenn Sjökvist

MEDLEMSKAP I FÖRENINGEN BIBLIS/PRENUMERATION

Prenumeration på tidskriften Biblis innebär automatiskt medlemskap i Föreningen Biblis. Medlemmarna får utöver tidskriften inbjudningar till föredrag, utställningar, studiebesök och medlemsresor

Avgift för enskild medlem 400 kr/år, familjeavgift 500 kr/år

Studentavgift 200 kr/år

pg 55 43 03-8 bg 5221-2248

MEDLEMSÄRENDEN

Biblis, Kungl. biblioteket, att. Gunilla Eldebro, Box 5039, 102 41 Stockholm, tel. 08-463 41 52, e-post: gunilla.eldebro@kb.se

PRENUMERATIONSÄRENDEN

Biblis, att. Ulf Jacobsen, Hemse Bopparve 610, 623 50 Hemse,

tel. 0498-48 48 93, e-post: ulf.jacobsen@telia.com

© Föreningen Biblis och respektive upphovsman 2008

Formgivning och produktion: Ulf Jacobsen och Peter Ragnarsson

Satt med Sabon Next och Frutiger

Reproduktion: Jens Gustafsson, Fotoheten, Digitala Biblioteket, Kungl. biblioteket om

inget annat anges; David J. Shaw s. 44–53, Lars-Owe Wennman s. 114, Keke Keukelaar s. 124

Tryck: Preses Nams, Riga 2008

ISSN 1403-3313